

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Bálint István: Európa alkotmányt kap

Mészáros Zoltán: A diktatúra(n)król

Hajnal Virág: Sajtó – háború – értelmezések

Konrád György: Álom-e még Közép-Európa?

Celler Tibor: A monarchia mibenlétéről

Várady Loránd: A Várady család

Bordás Attila: A hajómalmok nyomában

Szőke Anna: A messze földön híres kishegyesi kubikosok

Kónya Sándor: Nagyböjti és húsvéti népelemek Csókán

Letsch Endre: Közigazgatási terminológiánk alapproblémái

3–4

2003

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXIII. évfolyam, 2003. 3–4. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

A szerkesztőbizottság tagjai:

Csehák Kálmán

Papp Árpád

Kéziratgondozás:

Čekić Ida

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Kottagrafika:

Bordás Szilárd

E számunk már nyomdai megmunkálás alatt volt, amikor október 31-én, 77 éves korában elhunyt dr. Csehák Kálmán történész, megbecsült munkatársunk, szerkesztőbizottságunk tagja.

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
az Illyés Közalapítvány és a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia

TARTALOM

Bálint István:	Európa alkotmányt kap	5
Mészáros Zoltán:	A diktatúra(n)król	23
Hajnal Virág:	Sajtó – háború – értelmezések	53
Konrád György:	Álom-e még Közép-Európa?	63
Celler Tibor:	A monarchia mibenlétéről	69
Várady Loránd:	A Várady család	73
Bordás Attila:	A hajómalmok nyomában	83
Szőke Anna:	A messze földön híres kishegyesi kubikosok	106
Kónya Sándor:	Nagybőjti és húsvéti népénekek Csókán	133
Letsch Endre:	Közigazgatási terminológiánk alapproblémái	167

EURÓPA ALKOTMÁNYT KAP

Az Európai Unió júniusi csúcsertekezletén elfogadták az európai alkotmányt kidolgozó konvent munkájáról szóló jelentést és e munkának az eredményét, az európai alkotmánynak is nevezett okmánynak, tulajdonképpen az EU új alapokmányának a tervezetét. Elég könnyen meghozták ezt a döntést, mert tudták, hogy határozatuk senkit semmire nem kötelez: a tervezet csak kiindulópont az őszre kezdődő igazi nagy birkózáshoz, amelyen a mostani tervezetnek jelentős részét alaposan átgyúrák, mindenesetre minden pontja körül kemény harcokat folytatnak. Az európai alkotmány készítésének ebben a szakaszában próbálnánk képet adni elsősorban a vitákról, de magáról az elkészült alkotmányról is.

I. EGY KIS TÖRTÉNELEM

1. Hatról a harminchat felé

Az általános meggyőződés szerint az EU már régebben folyó és többször előlről kezdett reformjának és ezzel az alkotmány elkészítésének hajtóereje is maga az a pusztá tény, hogy a közösség szervei abban a korban alakultak ki és egész felépítésük akkor épült fel, amikor még csak hat tag volt. Azóta az EU állandóan bővült. Pillanatnyilag 15 tagja van, de már jövő májusban tíz új tagot vesznek fel, három további kerül sorra 2007-ben, de már megígérték a felvételt még 5 (ha államközösségünk felbomlik, minden mostani ijesztgetés ellenére 6) „nyugat-balkáni” országnak és esetleg még számításba jöhet – Izraelről Marokkóig – néhány Európán kívüli ország, Európában Svájc, amely egyszer már népszavazáson elvetette a csatlakozást, de újabban változik a hangulat és ki tudja még melyik ország. Számolni kell tehát azzal, hogy a tagok száma az eredetinek biztosan ötszörösére, esetleg hatszorosára növekszik. Ez a bővítés eddig három hullámban történt. Az Európai Uniót – akkor még Európai Közösséget – mint mondtuk, hat állam hozta létre: Franciaország, Németország, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg. Hozzájuk csatlakozott először a közösség megerősödésével és hatásának érezhetővé válásával még három nyugat-európai ország: Nagy-Britannia, Dánia és Írország, majd a dél-európai katonai diktatúrák korszakának lezárásával ismét három: Görögország, Spanyolország és Portugália. Végül a hidegháború korszakának lezárásával három olyan ország – Ausztria, Finnország és Svédország –, amely ad-

dig semlegességével összeegyeztethetetlennek tartotta a belépést az EU-ba. Most van folyamatban tíz ország csatlakozásáról kötött egyezményeknek a megerősítése, hogy a folyamat jövő májusban a végleges felvétellel záruljon. Ebből a tíz országból kettő olyan Nyugathoz tartozó ország, amely eddig valamilyen okból kívül maradt: Málta azért, mert túl erős volt a teljes önállóság védelmének tábora és Ciprus azért, mert nem tudták megoldani a sziget ket-téosztásának kérdését. Nyolc pedig olyan ország, amely a hidegháború idején a szovjet tömbhöz tartozott: Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettor-szág, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia. Mint mondtuk ez a bő-vülés a reformok és új megoldások keresésének a hajtóereje volt, mert a bő-vülés szükségessé tette a hat országra szabott intézmények és megoldások át-alakítását. Újabb azonban a bővítés kérdése már beleszól a megoldások kö-rüli vitákba és az alkotmány véglegesítésének szakaszában ez a hatás még job-ban érződik majd. Gondolunk itt arra, hogy két elképzelés ütközik a bővülés és a reformok közti viszonyt illetően is. Az egyik szerint le kell állni vagy leg-alábbis lassítani kell a bővülést, mert az EU megreformálásának üteme nem tart lépést ezzel a bővüléssel, fenyeget tehát a megbénulás vagy legalábbis a döntés, konszenzuskialakítás képtelenségének a veszélye. (Ezt a felfogást erő-síti, hogy a bővítés mostani nagy hulláma után kialakult annak meggyőződése, hogy most már lassítani kell, azzal együtt, hogy csökken a további bővítés tá-mogatottsága, Franciaországban már 50 százalék alá esett azok aránya, akik támogatják a további bővítést.) Ennek a felfogásnak a hívei az EU „felhígu-lásától” félnek a sok új tag felvételével, vagy pedig többsebességű Európát szeretnének, hogy azok, akik máris az integráció magasabb foka mellett van-nak, szabadon léphessenek a magasabb fokra, a többiek pedig várjanak a már elért fokon. A másik felfogás viszont éppen azért szorgalmazza a további bő-vítést, mert tudja, hogy minél nagyobb az EU, annál nehezebb az integráció most meglévő fokánál magasabbra lépni. Így az alkotmányozás további folya-mata is a bővüléssel már megteremtett továbblépési kényszer meg a fenti két irányzat közötti harc bonyolult eredője alapján alakul majd.

2. Az integráció elmélyülése

Az EU eddig is az integráció szakadatlan mélyülésének útját járta, hogy ezen az úton jusson el addig a pontig, ahol már az alkotmány elfogadása szük-ségessé vált. Mint ismeretes az európai integráció első lépését 1950. május 9-én, az ún. Schuman-nyilatkozattal tették meg. Ennek alapján jött létre 1952-ben az Európai Szén- és Acélközösség. A következő lépést 1955-ben a szicíliai Messinában határozták el, hogy annak alapján 1957. március 25-én aláírják a római szerződéseket, amellyel létrehozták az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia Közösséget, majd 1967. július 1-jén a három kö-zösséget – Európai Közösség néven – összevonták. Az integráció alkotmány-hoz vezető módozatainak keresése – mint említettük: elsősorban a bővülés hatására, de közrejátszottak az idő közben elért eredmények és az európai in-tegráció feltartóztathatatlan haladása előre – tulajdonképpen csak ezután kez-dődött, olyan lépcsőfokokkal, mint a maastrichti, az amsterdami, majd a nizsai szerződés. Az 1992 februárjában megkötött maastrichti szerződés az 1957-es római szerződések első átfogó reformját hozta meg. Vele alakult át az Európai Közösség Európai Unióvá. A szerződés ugyanis kimondta, hogy az Unió há-

rom pillérre épül: a közös piacra és közös gazdasági politikára; a közös biztonsági és külpolitikára; valamint a közös igazságügyi és belpolitikára. Ennek alapján növelte az Európai Parlamentnek, mint az EU közös parlamentjének a hatáskörét és – csökkentve azoknak a döntéseknek a számát, ahol a tagok teljes egyetértésére van szükség – bevezette a „minősített többség” intézményét, amely lehetővé tette, hogy az addig pusztán a tagállamok közti egyeztetéssel hozható döntések mellett megjelenjenek azok a döntések is, amelyek már a nemzetek feletti képviselet az EU-ban: egyes tagállamok le is szavazhatók. Az 1996-ban lefolytatott kormányközi értekezlet munkájának eredményeként tették meg az integráció elmélyítésének következő lépését: 1997-ben aláírták az 1999. május elsejével életbe lépő amsterdami szerződést. Ezzel a közösségi politikát kiterjesztették a vízumok, a menekültügy, a külső határok ellenőrzése, a bevándorlás és polgári-jogi kérdések terén való együttműködésre; létrehozták „a közös külpolitika főképviseelőjének” posztját (ezzel lett Solana az EU „külügyminisztere”); növelték a minősített többséggel hozható döntések számát és elfogadták az elvet, hogy a teljes egyöntetűséggel hozható (vagyis: az egyes tagállamok vétőjogát tartalmazó) határozatoknál a döntések elfogadottnak minősülnek akkor is, ha egyesek tartózkodnak a szavazástól. Az integráció magasabb fokra emelésének eredménye lett az Európai Szociális Charta elfogadása, amely egyrészt már része lesz a most készülő alkotmánynak, másrészt az első próbálkozás volt arra, hogy az EU hatáskörét kiterjesszék olyan területre is, amely addig a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozott. A megoldások megtalálásának nehézségei miatt azonban több kérdés rendezését későbbre halasztották: így például kimondták, hogy az EU 20 tagra való növelése előtt a kérdések rendezésére újabb kormányközi értekezletet kell összehívni. Ez a kormányközi értekezlet 2000 februárjában indult és a 2003. február 1-jén életbe lépő nizzai szerződés elfogadásával zárult. Ez a szerződés az EU bővítéséhez azonnal szükséges intézményi reformokat foglalta össze. További 30 kérdésre kiterjesztette ugyan a minősített többségi szavazást, de a megegyezés és az igazi-tényleges reformok elfogadásának nehézségei mellett csak a legszükségesebb döntést tartalmazta: elosztotta a szavazatokat az Európai Parlamentben és az Európai Bizottságban. De még itt is tartalmazott egy kompromisszumot, amely szükségessé tette a munka azonnali folytatását: csak maximum 27 tagra alkalmazható megoldást fogadott el, kimondva, hogy eddig a taglétszámg minden tag egy képviselőt ad az Európai Bizottságha.

3. A konvent

Ilyen előzmények után hozták meg a belgiumi Laakenben 2001. december 14–15-én tartott csúcsertekezleten az európai alkotmány kidolgozására vonatkozó döntést. Az alkotmány kidolgozásával egy konventnek elkeresztelt, ott létrehozott szervet bízták meg. Kimondták, hogy a konvent a tagállamok kormányának 1-1, parlamentjének 2-2 képviselőjéből, az Európai Parlament által választott 10 tagból és az Európai Bizottság 2 tagjából áll. (Ezt a létszámot 2002 februárjában kiegészítették a tagjelöltek, sőt egyes társadalmi szervezetek képviselőivel.) Elnökévé Giscard d'Estaing volt francia köztársasági elnököt, alelnökévé pedig Giuliano Amato volt olasz és Jean-Luc Dehaene volt belga miniszterelnököt választották. Eléggé konkrétan meghatározták a kon-

vent feladatát is. Kimondták, hogy három „alapvető” kérdésre kell választ találnia: 1. hogyan lehet közelebb hozni a polgárokhoz, elsősorban a fiatalokhoz az EU intézményeit; 2. hogyan kell megszervezni egy kibővült európai integrációs közösséget; és 3. hogyan válhat az EU stabilizáló tényezővé a sokpólusú új világrendben. Hasonlóan három pontban határozták meg a konvent konkrét feladatát is. 1. Módot kell találnia a hatásköröknek és a feladatoknak az Unió és tagállamok közti megosztása leegyszerűsítésére és átláthatóvá tételére. 2. Meg kell oldania az Unió eszközrendszere leegyszerűsítésének kérdését. 3. Növelnie kell az Uniónak, intézményeinek és döntéseinek legitimitását. Ennek alapján a konventen belül kemény birkózás kezdődött. Már a munka módszerének kérdésében: sokan kifogásolták, hogy Giscard d'Estaing a megoldásokat szűkebb körben dolgozza ki, hogy a konvent elé már a kész megoldással lépjen. De még inkább az egyes megoldások kérdésében, ami a tagállamok között meglévő – később részletezendő – ellentétek következménye. Annak illusztrálására pedig, hogy milyen nehéz volt már a konvent munkája, még inkább: milyen nehéz lesz eljutni a végleges megfogalmazáshoz, hadd álljon itt egy adat: az alkotmány első 16 szakasza javaslatának első közléte után a konvent mintegy 900 módosító-pontosító indítványt kapott Európa minden részéből, a legkülönbözőbb szervezetektől-intézményektől, de magánszemélyektől is. Ennek a hatalmas és nehéz munkának lett az eredménye az a tervezet, amelyet az EU görögországi csúcsertekezlete 2003 júniusában elfogadott. Ezt a tervezetet Giscard d'Estaing július 18-án átadta Berlusconi olasz miniszterelnöknek, az EU e félévben soros elnöklőjének. Ezzel a konvent munkája befejeződött, kezdődhet az igazi nagy birkózás: az EU alkotmányának kidolgozása.

II. EURÓPAI EGYESÜLT ÁLLAMOK, KONFÖDERÁCIÓ VAGY FÖDERÁCIÓ

1. A szuverenitás kérdése

Európa megosztottabb mint gondolnánk – sok kommentátor ezt a következtetést vonta le az eddigi viták és az alkotmánytervezet elfogadott változata alapján. Ennek a megosztásnak az érzékeltetését annak megállapításával kell kezdenünk: a legfőbb frontvonal ott húzódik, hogy az egyik oldalon állnak azok, akik szerint az EU máris nagyon messze elment saját hatáskörének és az európai integrációnak az erősítésében, semmi szükség sincs arra, hogy ezeket a közösségi elemeket tovább erősítsék; a másik oldalon pedig azok, akik szerint igenis határozottan tovább kell haladni az integráció útján, egész addig, amíg el nem jutnak az Európai Egyesült Államokig. Ezt a frontvonalat két ellentétes vélemény rajzolta meg. Az egyik szerint továbbra is alapvető a tagállamok nemzeti szuverenitása és annak megőrzése. A másik szerint ez a szuverenitás máris mindinkább illúzióvá válik (azzá teszi a világgazdaság összekapcsolódásától – úgy hogy távoli tőzsdék eseményei sokszor nagyobb hatással vannak az emberek mindennapi életére, mint a „nemzeti” kormányok döntései – egész a világpolitika legújabb uralkodó irányzatáig, amely jogot ad nemcsak egy-egy ország belügyeibe való közvetlen beavatkozásra – a befolyásolásnak egész a szankciókig menő egész rendszerével –, hanem akár rendszerének megdöntésére, az egész ország vagy egyes részeinek megszállására, sok min-

den). Ezért e vélemény szerint igenis határozott lépetekkel kell haladni az integráció elmélyítésének útján, mind kevesebbet kell törödni olyan elavult elképzelésekkel, mint a „nemzeti” szuverenitás védelme. E két felfogás állandó csatározásának már eddig is kettős következménye volt az EU fejlődésében: kialakult a többsébségű Európa elképzelése és ellentmondásosan haladt az Unióban minden, ami a szuverenitás kérdésével állott kapcsolatban. A többsébségű Európa elképzelésének lényegét már említettük: azoknak, akik hajlandók és készek gyorsabban haladni, nem kell várniuk azokra, akik csak lassúbb mozgást tartanak elfogadhatónak. Azzal, hogy a fenti felfogásért vívott küzdelemben nem elég világosak a frontvonalak. Az európai közvéleményben például az a vélemény alakult ki, hogy az EU-n belül a francia Chirac a konföderatív elképzelések híve és Franciaország legtöbbször azok között is van, akik a „nemzetek Európájának”, a szuverén országokból összetevődő, minél kevesebb „nemzetfelettséget” tartalmazó közösség utóvéd harcát vívják a mind illuzórikusabb nemzeti szuverenitás érdekében; vele szemben viszont a német Fischer–Schröder terv az Európai Egyesült Államok felé haladó föderatív elképzelés híve. Közben szépen létrejött a francia–német közös javaslat az egyik lényeges föderatív elemnek alkotmányba iktatására: arra, hogy az EU-nak legyen – a mostani félvényként változó elnökléssel szemben – hosszabb időre választott elnöke. (Ebben már szerepet játszott egy másik frontvonalnak azt itt ismertetett frontvonal módosulásának irányában gyakorolt hatása: a „nagyok” és „kicsik” közötti ellentét, amiről következő fejezetünkben szólnunk.) Ennek a felfogásnak az állandóan érezhető, sőt erősödő hatása bizonyos kettősséget teremtett már eddig is az EU-ban. E kettősségnek az egyik oldala, hogy minden berzenkedés és ellenállás ellenére az EU már eddig is lényegesen korlátozta a tagállamok szuverenitását, helyébe állítva a mind erőteljesebben érvényesülő közösségi hatalmat és szuverenitást. Ilyen nemzeti szuverenitást korlátozó elem már régen magának az Uniónak a pusztá léte. Főleg e létezésnek két fontos elemével. Először is azzal, hogy az európai integráció felülről diktált és irányított folyamat: nem a tagállamokból indul ki, hanem hajtóereje az Unió erősödő központja, amely nemcsak mind jobban felismeri az integrációt sürgető tényezőket, hanem állandó mozgásban tartja, irányítja, ha kell meglóditja ezt az integrációt, keresi, felkutatja és életbe lépteti az azt előmozdító tényezőket. Másodszor azzal, hogy az Uniónak ez a léte bizonyos szerződéseken és megállapodásokon, „joganyagon” és szabályokon alapszik, amelyek mind-mind korlátozzák a tagállamok szuverenitását. Mindezen felül a „nemzeti” szuverenitás leglényegesebb korlátja az Unió egyik alapelve: „Az Unió kizárólagos illetékességgel rendelkezik, hogy biztosítsa a személyek, áruk, szolgáltatások és a tőke szabad mozgását, és versenyszabályokat állapítson meg belső piacán.” A szuverenitás ilyen lényeges korlátozásának tudható be, hogy az EU már képes volt olyan jogszabálynak az elfogadására is, mint az Európai Szociális Charta, amely most az alkotmány részévé válva megkapja méltó helyét az Unió jogrendszerében és kötelező erejű jogszabállyá válik. Ennek a Chartának az elfogadása – és ezzel a teljes foglalkoztatás, szociális fejlődés, környezetvédelem stb. szabályainak kodifikálása – ugyanis egyrészt véget vetett egy régebbi vitának, amelynek hajtóereje az volt, hogy a skandináv országok a többiekénél fejlettebb szociális rendszerüket féltették az Uniótól, a többiek pedig nem akarták elfogadni még a szociális védelemnek egy jóval

alacsonyabb fokát sem. Másrészt még a „nemzeti szuverenitásánál” is szentebbnek tartott valamit, a tőke és a magántulajdon szabadságát korlátozta a közösségi szabályozással.

A kettősségnek a másik oldala pedig az, hogy a „nemzeti szuverenitást” mindinkább „nemzetfelettséggel” helyettesítő folyamat ellenére az Európai Egyesült Államok két lényeges elemét – a közös határokat és a közös pénzt – nem az Unió, hanem a kétsebességű Európa elve alapján teremtették meg: sem a közös határok sem a közös pénz hatása nem esik egybe az EU határaival, hanem csak azokat öleli fel, akik hajlandóak és készek voltak vállalni mindazt, ami a közös határokkal és a közös pénzzel jár az államok hagyományos szuverenitásának mind érezhetőbb korlátozása terén. A közös határokról szóló – az aláírás színhelyéről, egy luxemburgi kisvárosról elkeresztelt – schengeni egyezményt ugyanis 1985-ben írta alá Franciaország, Németország és a három Benelux állam (Belgium, Hollandia és Luxemburg, azzal, hogy közöttük már a hatvanas években nem volt határ). 1990-ben csatlakozott hozzájuk Ausztria, Finnország, Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország és Svédország. Így az EU 15 tagja közül 13-nak közös határa lett, viszont csatlakozott hozzájuk még két EU-n kívüli ország: Izland és Norvégia. Hasonlóan nem öleli fel az EU mind a 15 tagját a közös pénz sem, hisz közülük csak 12 vezette be az eurót. Pedig a közös pénz még a közös határnál is lényegesebb lépés az Európai Egyesült Államok felé, hisz az államtól elveszi egyik legjelentősebb és legősibb jogát, hogy saját pénzt adjon ki és azzal lényegében az országhatárokon belül meghatározza a gazdaságpolitikát és annak minden fontos elemét.

Az alkotmány kidolgozásának folyamatában ez a sok ellentét, ellentétes elképzelés és hatás, de a fent vázolt kettősség is elsősorban abban az integráció elmélyítésének egész eddigi folyamatában érezhető vitában jelentkezett, amely akörül folyik, hogy milyen kérdésekben maradjon meg a tagállamok vétőjoga és mely kérdésekben hozzák meg a döntéseket „minősített többséggel”. Nyilvánvaló ugyanis, hogy minél több kérdésben marad meg a vétőjog, annál erősebb az Unión belül a tagállamok szuverenitása és erőteljesebb képességük arra, hogy megakadályozzanak olyan uniós döntéseket, amelyről az a véleményük, hogy nincs összhangban érdekeikkel és szempontjaikkal. És fordítva: minél kevesebb kérdésben marad meg a vétőjog, annál nagyobb az Unió képessége, hogy ha kell, a tagállamokkal és azok kormányával szemben is érvényt szerezzen annak, mit közös érdeknek és szempontnak tart. E tekintetben az alkotmánytervezettel egy hosszú folyamat azzal zárult, hogy a vétőjoghoz kötött kérdések körének eddigi állandó szűkítése után az alkotmánytervezete már csak nagyon kevés kérdésben tartotta meg ezt a vétőjogot.

A véderedmény pedig az lett, hogy a Görögországban elfogadott tervezetben keverednek a konföderatív és föderatív állam elemei meg az egységes Európai Egyesült Államok felé haladásra utaló elemek. Az alkotmánytervezet erősíti a közös államra utaló elemeket a közösségben: növeli a közös szervek – parlament, bizottság – hatáskörét, új, közös posztokat – az Európa Tanács elnöke, az EU külügyminisztere – hoz létre, új közös szerveket teremt: létrehoz egy új intézményt, a nemzeti parlamentek képviselőiből összetevődő népi gyűlést, minden térrre kiterjeszti és erősíti a közös politikát, olyan újabb nemzetek feletti intézményeket teremt, mint a közös haderő stb. Az új állam jellegének a meghatározásánál azonban egyformán vannak konföderatív és föde-

ratív elemek, sőt még olyan elemek is, amelyek mind a két államszövetségi jelleg túlhaladására utalnak. Konföderatív elem maradt mindaz, ami a „nemzetek uniójának” elképzeléséből az alkotmányba bekerült: a nemzeti államok önálló egységként lesznek a közösség tagja, egyes kérdésekben még a vétőjogukat is megtartják. Föderatív elemként megmaradt mindaz, ami arra utal, hogy az alakuló európai államban – nagyságuktól és egyebektől függetlenül – megőrzik egyenrangúságukat a föderáció részeként belépő nemzeti államok. És mind a konföderáció, mind a föderáció elemei túlhaladásának kísérletére utal mindaz, ami az egységes állam erősítésének – fent említett – elemként került a tervezetbe, de az is, ami arra utal, hogy a föderáció alkotóelemei mégsem egyenrangúak teljesen, onnan, hogy 2009-től az EU tagjainak számától függetlenül az Európai Bizottságnak, vagyis a leginkább kormánynak minősíthető szervnek, 15 tagja lesz, vagyis mellőzik azt a föderatív elvet, hogy minden tagállamnak egyformán joga van arra, hogy tagot adjon a kormányba, addig, hogy az ún. kettős többség szavatolja: bizonyos határozatok elfogadásához ne csak az egyenrangú tagok többsége kelljen, hanem az összlakosság 60 százalékos többségének is meg kell lennie, vagyis csorbul az a föderatív elv, hogy a tagállamok nagyságuktól és népességüktől függetlenül egyenrangúak. Az igazi birkózás az alkotmány elkészítésének következő szakaszában akörül lesz, hogy hogyan jelentkezzenek és milyen arányban, milyen módon keveredjenek az egységes állam meg a konföderatív és föderatív felépítés elemei.

2. A kicsik és nagyok

Az előző fejezetünk végén elmondottakkal kapcsolatban a nemzeti szuverenitás hívei és ennek a szuverenitásnak minél nagyobb korlátozásáért küzdők között húzódó frontvonal már bonyolódik egy másik frontvonallal: a kis és nagy tagállamok között húzódó frontvonallal. Ez a két frontvonal nem esik egészében össze, vagyis nem mondhatjuk, hogy a nagyobb tagállamok a közös állam elemei erősítésének híveiként lépnek fel, a kicsik viszont a föderatív elemek megőrzéséért küzdenek. Már említettük, hogy Franciaország egyszerre képes jelentkezni a nemzeti szuverenitás védelmezőjeként meg a közös állam elemei erősítésének híveként, jórészt azért, mert a tagállamok egyenrangúságának föderatív elvével szemben a „nagyok” bizonyos külön jogaiért is küzd. Mindenesetre, ha képet akarunk adni az alkotmány körül eddig folytatott és ezen túl várható harcokról, szólnunk kell a kis és nagy tagállamok közti ellentétről.

Az alkotmány tervezetének elfogadásával az Európai Unió ténylegesen új – az állam bizonyos elemeit tartalmazó – közösség lesz, olyan egységes jogi személy, amelyben a tagállamok állampolgárai egyben az EU polgárai is, akiket tételesen felsorolt polgári és szociális szabadságjogok sokasága illet meg, egyenrangúan és elvitathatatlanul. Ezért érdemel külön figyelmet mindaz, ami azt mutatja, hogy a tagállamok között bizonyos különbség támad azzal, hogy az egyik nagy, a másik kicsi. Ezzel magyarázható, hogy az alkotmány vitája közben kialakuló különféle frontvonalak között fontos helyet kapott az is, ami a nagyobb és kisebb tagállamok között kialakult. Mert volt egy olyan frontvonal, amely azt jelezte, hogy a régi és új tagok között lehet ellentét bizonyos kérdésekben. Volt egy olyan frontvonal, amely arra utalt, hogy az EU-ban folyik egy hatalmi harc a hagyományosan irányító szerepet játszó francia-német tengely és a most szorosabb közösséggé alakuló, mindinkább közös államra

hasonlító EU-ban nagyobb befolyásra törekvő, most formálódó brit–olasz–spanyol tengely. Érződni kezdett, hogy Lengyelország, mint az új tagok között legnagyobb (több lakosa van, mint a 9 másik új tagnak együttvéve) valami önálló szerepre, külön tényezőként való fellépésre törekszik. Onnan, hogy felértékelődött a „weimari hármasnak” elkeresztelt tanácskozási forma: az EU csúcsertekezlete előtt Wroclavban, május 9-én külön tanácskozást tartott Chirac francia elnök, Schröder német kancellár és Kwasniewski lengyel elnök; addig, hogy éreztette hatását a Rumsfeld amerikai véderőminiszter által kissé erőltetve potencírozott ellentét a „rég” és az „új” Európa között: annak elensúlyozására, hogy Franciaország és Németország ellenezte az Irak elleni háborút, Washington igyekezett jobban kiemelni Lengyelország külön helyét, felértékelődését a hatalmak ranglistáján, többek között azzal, hogy Irakban – az USA és Nagy-Britannia mellett – ő kapta meg a harmadik ellenőrzési övezetet. Volt egy frontvonal, amely a parlamenti helyek elosztásáról kötött nizzai megállapodás hívei meg azok között húzódott, akik nincsenek megelégedve ezzel az elosztással – itt elsősorban Spanyolország és Lengyelország szegült szembe a status quo mellett kardoskodó többséggel, mert ők kifogásolták, hogy a „nagyok” 29 helyével szemben ők csak 27 helyet kaptak. És ki tudná még felsorolni, hogy hány fajta rögtönzött – minden esetben másképp alakuló – felsorakozás jött létre. És mindezen felül volt még egy eléggé közösre sikerült front a „brüsszeli bürokráciával” szemben, amelynek tagjai kardoskodtak az ellen, hogy a nemzeti államokban ható demokratikus mechanizmus alól eléggé kibúvó, ezzel elég nagy mértékben ellenőrizetlenné vált brüsszeli apparátus túl nagy befolyást kapjon, annak módját keresték, hogy a közös állam elemeit éppen ott és azzal erősítsék, hogy a demokratikus ellenőrzésnek és befolyásolásnak a nemzeti államokban már meglévő mechanizmusát a brüsszeli bürokráciára is kiterjesszék. E sok fajta frontvonal között azonban külön helyet kapott és legszilárdabbnak – legritkábban változó összetételűnek – bizonyult a nagyobb és kisebb tagállamok közti front.

Ezen a fronton számos nagy csata folyt. Az egyik akörül, hogyan kell elosztani a szavazatokat a kibúvult EU-ban. A 15 tagú mostani EU-ban ugyanis a miniszterek tanácsában a szavazatok úgy oszlanak meg, hogy Németországnak 10, Portugáliának 5, Finnországnak pedig csak 3 szavazata van, az egyszerű többséghez a 87 szavazatból 44, a minősített többséghez 62 kell. Természetes, hogy a 25 tagú EU-ban ezek a szavazatok másképp oszlanak meg, ami körül már szépen lehetett csatázni. Mivel az alkotmány a minimumra csökkenti a vétőjogot, nagy harc folyt akörül, hogy a szavazásnál hogyan lehet összecsgezgetni a tagállamok egyenrangúságának elvét azzal a követelménnyel, hogy ennek az egyenrangúságnak a nevében nem lehet a többség akaratával ellentétes döntést hozni, vagyis a kis tagállamok nem hozhatnak olyan határozatot, amely ellentétes az EU lakosságának többségét képviselő országok álláspontjával. Ennek az ellentétnek az áthidalására született meg a „ketős többség”, amely szerint egy határozat elfogadásához nemcsak a tagállamok többségének szavazata kell, hanem az EU lakosságának 60 százalékát képviselő szavazat is.

Nagy csata folyt az Európa Tanács elnökének kérdésében is. Nyilvánvaló lett ugyanis, hogy a már 15 tagnál csikorgó elnöklési rendszer (a tagállamok félévenként váltakozva töltik be az EU elnöklőjének szerepét) 30 tagnál már

teljesen értelmetlenné válik (ha egy országra 15 évenként kerül sor, hogy elnöklő legyen, akkor az nem sokban különbözik attól, hogy sohasem elnöklő), másrészt az EU közösségének erősítése, a közös állam felé haladás megkövetelte, hogy létesítsenek még egy posztot, amely ezeket a közös elemeket erősíti, az EU egységes fellépésének lehetőségeit növeli. Ezért született meg az a javaslat, hogy az Európa Tanácsnak – az eddigi legfontosabb, a tagállamok állam- és kormányfőiből összetevődő, mindinkább nagyjából a lakosság száma szerint szétosztott képviselőkkel, közvetlenül választott Európai Parlament mellett a tagállamok egyenlő számú képviselőjéből összetevődő felsőház szerepét vállaló szervnek – több évre választott, jelentős hatáskört kapó elnöke legyen. A kisebb tagállamok szembehelyezkedtek ezzel az elképzeléssel, mert abban annak jelét látták, hogy ők sohasem kaphatják meg az elnöki posztot, hisz arra nyilvánvalóan a nagyobbak képviselőjét választják. (Ebben a kérdésben a két külügyminiszter – Kovács László és Benita Ferrero-Waldner – budapesti tanácskozásán volt is álláspont-egyeztetés a két kis tagállamnak számító Magyarország és Ausztria között.)

Hasonlóan egymással került szembe a kis és nagy országok álláspontja az Európai Bizottság tagjai számának kérdésében is. Kezdetben ebbe a központi kormánynak számító szervbe minden tagállam két biztost küldött. Mint mondtuk Nizzában megszületett az új kompromisszum, amely szerint 25 tagállamig minden tag 1 biztost ad. De amikor már a 30–36 tagú EU alkotmányát készítették, szembe kellett nézniük azzal, hogy ennyi tagú Európai Bizottság minden lenne, csak éppen hatékonyan működő, a közösséget irányítani képes kormány nem. Ezért már a munka kezdetén megszületett az elképzelés, hogy az EB tagjainak számát korlátozni kell. Az első javaslat az volt, hogy az EB-nek csak 13 tagja legyen, de mellette hozzanak létre egy 12 fős tanácsosi testületet, amely segítené a közös érdekek kialakítását és érvényesülését. Az ily módon 25 tagállamra méretezett megoldás helyett az alkotmány tervezetbe végül az került, hogy a EB-nek 15 tagja lesz, de mellettük lehet még néhány szavazati joggal nem bíró biztos is. A kis tagállamok hevesen ellenezték ezt a megoldást, mert abban annak jelét látják, hogy ők nem kapnak kormánytagot, miniszteri posztot, vagyis nem jutnak biztoshoz az EB-ben. (Magyarország is azt az álláspontot képviseli, hogy meg kell maradnia annak a megoldásnak, amely szerint minden tag kap egy biztosi posztot.) Valószínű, hogy az alkotmány kidolgozásának folyamatában e kérdésben még nagy csaták lesznek.

Végül az elfogadott tervezet pillanatnyi kompromisszumot hozott a két álláspont között. Mind a két fél örülhet annak, hogy egyfajta kompromisszum (kérdés, mennyire működőképes) jött létre az Európai Parlament hatáskörének jelentős bővítése és a nemzeti parlamentek beleszólási jogának növelése között, vagyis két látszólag vagy ténylegesen ellentmondásos törekvésnek az összeegyeztetése érdekében. Így elégedettek lehetnek azok is, akik a közös állam elemeinek erősítése és egyben a lakosság nagyobb hányadát képező erők befolyásának növelése érdekében nagyobb szerepet akarnak a közös parlamentnek, amely nemcsak a közös állam legfőbb szerve, hanem a lakosság száma arányában kiosztott mandátumokkal a „nagyok” befolyása érvényesítésének letétmentényese is; meg azok is, akik a nemzeti parlamentek szerepének az érvényesülésében annak szavatolását látják, hogy a kisebb tagállamok is egyenrangúan beleszólhatnak az Unió ügyeinek irányításába. Hasonlóan a nagyok

és kicsik egyformán örülhetnek az EU két új posztjának: a Európa Tanács választott elnökének és a közös külügyminiszternek. A nagyok azért, mert e két poszt szavatolja nagyobb befolyásukat, a kicsik pedig annak, hogy egyik poszt sem kapott valami nagy hatáskört, a közös külügyminiszternek még külön apparátusa sem lesz, tehát az a lehetőség, hogy ők sohasem jutnak el erre a két pontra, nem csorbítja nagyobb mértékben a nagyokkal való egyenrangúságuk elvét. Még az Európai Bizottság tagjai számának csökkentésével kapcsolatban sincs sok okuk az elégedetlenségre a „kicsiknek”, mert 15 biztos rotálódásának elve meghagyja számukra a reményt, hogy biztoshoz jutnak, a „segédbiztosok” posztjának megteremtése pedig a közös politika befolyásolásának még egy eszközt kínálja a számukra. Mindez azonban természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy mindezekben a kérdésekben az alkotmány végleges kidolgozásával megbízott kormányközi értekezleten nem újulnak ki a viták.

3. Intézmények és posztok

Az alkotmányozási folyamat egyik érdekessége és egyben abszurduma volt, hogy az Európa jövője szempontjából ilyen fontos kérdések (az EU milyen irányban és ütemben halad afelé, hogy Európai Egyesült Államokká váljon; ebben a folyamatban hogyan lehet összeegyeztetni a nemzeti szuverenitást mindjobban korlátozó közös elemeket azokkal a törekvésekkel, amelyek továbbra is első helyre akarják állítani a nemzeti szuverenitást; hogyan lehet egyensúlyt találni a közös intézmények erősítése meg azon igény között, hogy ezek az intézmények a polgárok minél nagyobb és közvetlenebb ellenőrzése alatt álljanak; hogyan lehet érvényt szerezni a lakossági többség akaratának a tagállamok egyenrangúsága elvének megcsorbitása nélkül stb.) tárgyalása közben az igazán nagy viták ennek a folyamatnak aránylag mellékes mozzanatairól: a közös védelmi és külpolitikáról folytak.

A közös védelmi politikával kapcsolatos vita azért kapott ilyen helyet, mert két ellentétes követelmény és tényező hatott. Az egyik: az EU-nak mindinkább katonailag is képesnek kell lennie arra, hogy megbirkózzon problémáival, sőt önálló tényezőként lépjen fel általában az európai és a világproblémák megoldásában, ami a mi világunkban sajnos azt jelenti, hogy katonailag is erőt kell jelentenie. Ezért folyik a közös európai „gyorshadtest” létrehozása, az EU már ilyen közös katonai erőként lép fel Macedóniában, arra készül, hogy esetleg Kosovón is átveszi az USA-tól és a NATO-tól (ami gyakorlatilag majdnem ugyanaz) az irányító szerepet, Washingtonnak azzal a koncepciójával összefüggésben, hogy bizonyos nemzetközi munkamegosztást hoz létre terheinek csökkentésére, ahogyan az Afrikai Államok Közösségéből Afrikai Unióvá vált regionális szervezet már szerepet vállalt a kontinens válságainak megoldásában. Kongóban békefenntartóként az EU először jelentkezett katonai tényezőként Európán kívül stb. A másik: hat egy bonyolult szövevény, amely abból áll össze, hogy az EU nem képes ilyen önálló katonai erővé válni (még csapatainak szállítását sem tudja ellátni az amerikai segítség nélkül, az egyéb „logisztikai” segítségről nem is szólva), ráadásul teljesen illuzórikus (és a tehermentesítés igénye ellenére mégis kiváltja az amerikai idegenkedést) az az elképzelés, hogy valamilyen „többpólusú világban” az EU az USA-t valamilyen formában ellensúlyozó tényezővé válhat. Nem lehet azzá két lényeges ok mi-

att. Egyrészt azért, mert gazdasági súlya a világban állandóan csökken: most a világ gazdaság 22 százalékát jelenti, 2050-ben viszont már csak 12 százalékát képezi majd. Másrészt azért, mert katonailag sohasem lesz képes még csak csökkenteni sem lemaradását az USA mögött, amely ma kb. annyit költhet fegyverkezésére, mint a világ többi része együttvéve.

Ez a tényező irréalissá teszi azt az elképzelést, hogy Európának azért kell haladnia a közös állam megteremtése, a mostani laza közösség minél szorosabbá fűzése felé, hogy ellensúlyozhassa az USA befolyását, egyenrangúbb versenytárrá válhason. Mert okvetlenül deformálja a közös állam megteremtésének folyamatát, ha nemcsak a közös és a nemzeti szuverenitás közti összehangolást kell keresni, hanem egyszerre hat ennek a „többpólusúságnak” a törekvése és annak irrealitása. Amikor az alkotmány tervezete a közös külügyminiszter posztját létrehozta, akkor mindez hatott és ráadásul a vitákba beleszólt még egy aktuális világpolitikai tényező is: a tagállamok között az Irak elleni háború kérdésében támadt ellentét. Ahogyan a francia parlamentben elfogadott álláspont fogalmazott: „Franciaország számára rossz lenne, ha külpolitikáját alárendelné annak az Európának, amelyben az államok többsége támogatja az amerikai álláspontot az iraki kérdésben.” Megmaradt ugyan a vágy: „Ésszerű elképzelésre van szükségünk annak érdekében, hogy haladjunk a közös külpolitikájú Európa felé”, de nyilvánvaló, hogy a realitásnak ez a betörése az európai vitákba befolyásolja az alkotmány és annak egyes megoldásai körüli harcot. Persze ez már külön téma. Itt csak utalni akartunk arra, hogy az alkotmánnyal kapcsolatos vitákat, az egyes kérdésekben kialakult frontok összecsapását ez a „külső” tényező is befolyásolja, hogy az alkotmányozás munkája még bonyolultabbá váljon, a további munkát sok minden más is befolyásolja.

4. Az Isten Európa alkotmányában

Az alkotmány tervezete előkészítésének egyik meglepetése az volt, hogy már az előkészítő munkában heves vita alakult ki arról, hogy a vallás milyen helyet kapjon Európa jövőendő alkotmányában és a görögországi csúcsértekezleten elfogadott tervezettel kapcsolatban is ebben a kérdésben további birkózás várható, hisz a legellentétesebb vélemények csapnak össze. Az előzményekkel kapcsolatban annyit, hogy a világ és a vallásos tömegek problémáival való törődéssel összhangban II. János Pál pápa kezdettől fogva nagy érdeklődést mutatott a készülő alkotmány iránt. Már tavaly október 31-én, a konvent munkája megkezdésének elején levéllel fordult Giscard d'Estaing volt francia köztársasági elnökhöz, a konvent elnökéhez, amelyben felhívta figyelmét arra, hogy a jövőendő alkotmánynak „világos utalást kell tartalmaznia az Istenre és a keresztény hitre”, majd januárban ismét hangsúlyozta, hogy az alkotmány kidolgozásakor figyelembe kell venni, hogy „Isten az igazság, az igazságosság, a szépség és a jószág forrása”. De minden alkalommal hangsúlyozta azt is, hogy „Európa identitása a kereszténység alapján nyugszik”.

A katolikus egyház hivatalos álláspontja ugyanis az lett, hogy az európai alkotmánynak sokkal többet kell tartalmaznia, mint az, hogy valamilyen formában említi a keresztény szót. A pápa maga is világosan megfogalmazta, hogy a kontinens keresztény jellegének mellőzése „veszélybe sodorná ezt az identitást, és végső soron annak elvesztéséhez vezetne”. Ezért a katolikus egy-

ház „újult cróvel ajánlja fel értékrendjét Európában, amely azt kockáztatja, hogy az ideológiai relativizmus hibájába esik, és hogy erkölcsi nihilizmusba süllyed”. Ratzinger bíboros, a katolikus egyház egyik legtekintélyebb vezetője még konkrétabban fogalmazott: „Isten és Isten előtti felelősségünk az európai alkotmány alapvető részét kell, hogy képezzék”. A magyarországi katolikus egyház álláspontja is az volt, hogy „a kereszténység nélkül Európának hiányozna a szíve”.

A pápának és a Vatikánnak ez az álláspontja egyöntetű támogatásra talált a kontinensen és a többi vallásnál is. Ilyen álláspontra helyezkedett nemcsak a belépő és a társult tagok egyházi vezetőit, kereszténydemokrata pártjait stb. tömörítő Európai Község Püspöki Konferenciájának Bizottsága, hanem a többi egyházat felölelő szervezetek is, mint az Egyházak Világtanácsa, amely 346 ortodox, anglikán, protestáns stb. egyházat ölel fel, vagy az Európai Egyházak Konferenciája, amely a kontinensünkön működő 126 nem római katolikus egyházat fogja össze. Az európai államok közül a katolikus többségűek jelentős része kiállt a pápa álláspontja mellett. A protestáns többségűek viszont vagy nem nyilatkoztak, vagy próbáltak valamilyen kompromisszumot keresni. A katolikus többségű Franciaország pedig a más álláspontot képviselők élére állt.

Ennek a francia álláspontnak a magyarázata, hogy Franciaország képviseli legkövetkezetesebben az egyház és az állam különválasztásának elvét. Ez egy módosított, „megszelídített” változata annak, hogy a francia forradalom Európa egyetlen olyan forradalma volt, amely közvetlenül a vallás ellen irányult: kórházzá alakította át a templomokat, az addigi vallás helyébe az Ész uralmát akarta állítani, még a vallási színezetűnek vélt időszámítást is törölte. Ebben a mostani változatában ez az álláspont azonban hivatkozott az amerikai alkotmányra is. Hivatkozott arra, hogy az USA-ban még mindig erősebb az egyház hatása, mint Európában, ott például nagyobb fontosságot tulajdonítanak a vallás gyakorlásának is. Mégis az 1787-ben elfogadott, azóta többször kiegészített alkotmány egyetlen helyen tesz utalást a vallásra, amikor kimondja: „semmilyen esetben nem lesz szükség semmilyen vallási hozzáállásra, mint feltételre az USA bármelyik szolgálatának vagy bizalmi állásának betöltéséhez”.

Ennek alapján jelentette ki Chirac francia köztársasági elnök: „Én, mint egy laikus állam képviselője, nem helyeslem a vallási hivatkozást.” Az elvínck tekinthető francia álláspont mellett a vallásra való hivatkozást ellenzők egész sor gyakorlati kifogást is megfogalmaztak. Onnan, hogy Európának nemcsak keresztény öröksége van, hisz az európai kultúra elképzelhetetlen a görög és római örökség, ezt az örökséget átmentő arab és zsidó befolyás, az európai művészetekre gyakorolt afrikai és ázsiai hatás nélkül. Sőt – egészítették ki érvelésüket – az európai értékek jelentős része éppen a vallás és ideológiai egyeduralma elleni harcban alakult ki. Addig, hogy az EU-ban már most 10 millió mohamedán, 3 millió zsidó és 2 millió ázsiai vallású ember él, de mire határa ott lesz valahol Iraknál, akkor már akár 100 millió mohamedán lakosa is lehet, „nem célszerű tehát alkotmányosan utalni a keresztény Európára” – érveltek.

Ezeknek a vitáknak volt a következménye, hogy a vallásra való hivatkozás egyedül az alkotmány elvi részében kapott helyet. Ott az eredetileg meglévő francia változatot, amely szerint az alkotmányos megoldásokat „a szellemi és

erkölcsi örökség” tudatában fogadják el, nemcsak a „szellemi, vallási és erkölcsi” örökségre hivatkozó német változattal kellett egyeztetni, hanem még mintegy 80 olyan kiegészítő javaslattal is, amely erre a kérdésre próbált valamilyen megfogalmazást találni. Végül az alkotmány tervezete „Európa kulturális, vallási és humanista örökségét” említi. A vita e megfogalmazás és az alkotmány többi része körül még nem fejeződött be, sőt – mint mondtuk – az igazi birkózás csak most kezdődik. És ebben a birkózásban álláspontjuk határozott képviselőire készülnek azok is, akik más megoldást akarnak.

Jellemző, hogy a pápa mindjárt az alkotmánytervezetnek a görögországi csúcsértekezleten történt hivatalos elfogadása után apostoli levelet intézett a jövőbeni alkotmány megfogalmazóihoz. Ebben a levélben nem csak azt szorgalmazza, hogy az alkotmány bevezető részében legyen ott a hivatkozás „Európa vallási, különösen keresztény örökségére”. Bár az egyház álláspontja itt is a mostanitól eltérő megfogalmazást követel. Annak alapján, hogy elismeri „a görög-római, bizonyos kelta, germán, szláv, finnugor szellemiség, valamint a zsidó és mohamedán kultúra” hatását Európára, de hangsúlyozza, hogy kellett egy erő, amely mindezt összhangba hozta „a zsidó-keresztény hagyománnyal”. Emellett a pápa követeli, hogy az alkotmányban kapjon helyet az egyház és az egyházi közösségek joga arra, hogy saját szabályaikkal összhangban szabadon működjenek; az egyházak különleges helyzetének és az EU meg az egyházak közti dialógusnak az elismerése; az egyházak és intézményeik különleges jogállásának megbecsülése stb. Egyben figyelmeztet arra, hogy a vallási értékek mellőzése „egyfajta gyakorlatias agnoszticizmus és vallási közöny” következménye. A BBC brit hírrádió által készített összefoglaló szerint a vitára hatással lesz, hogy hasonló álláspontot képvisel Olaszország, Spanyolország, Portugália és Lengyelország kormánya, valamint a görög pravoszláv egyház is.

5. A kisebbségek Európája

Már az alkotmányon dolgozó konvent ülésén a magyar képviselők felvetették azt a gondolatot, hogy az alkotmányban helyet kell adni a nemzeti kisebbségek kérdésének, vagyis módot kell találni a kisebbségek fokozottabb védelmére. Majd ezt a gondolatot ismét megfogalmazta a magyar küldöttség az EU görögországi csúcsértekezletén. Az alkotmány ott elfogadott tervezete ugyanis rendkívül keveset mond ezzel kapcsolatban. A tulajdonképpeni alkotmányi rész ugyan tartalmazza a leglényegesebb megfogalmazást: 44. cikkelyében kimondja: „Az Unió minden tevékenységében tiszteletben tartja a polgárok egyenjogúságát.” De ennek az elvnek az érvényesítése vonalán az alkotmány tervezete nagyon keveset mond. Mindössze 4-ik cikkelye mondja ki, hogy tilos minden diszkrimináció a nemzeti hovatartozás miatt. Az alkotmány részét képező, az alapvető jogokról szóló charta is csak azt az elvet részletezi, azzal, hogy 21-ik cikkelye kimondja: „Tilos mindenfajta diszkrimináció, nevezetesen a szex, a faj, a bőr színe, az etnikai vagy szociális származás, genetikai sajátosság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy minden más vélemény, a nemzeti kisebbséghez való tartozás, vagyon, születés, hátrányos helyzet, kor vagy szexuális irányvétel alapján történő diszkrimináció.” Csak ilyen utalást tartalmaz az alkotmány harmadik része, Az Unió politikája és működése címet viselő rész is, amely 5-ik cikkelyében csak annyit mond ki, hogy az

Unió megtalálja a szükséges módját annak, hogy harcoljon „minden színre, fajra vagy etnikai eredetre, vallásra vagy meggyőződésre, hátrányos helyzetre, korra vagy szexuális irányvételre alapozott diszkrimináció ellen”. Különben is, az EU az új tagok felvételénél mércéül szabta, hogy a tagjelölt országnak működtetnie kell a demokratikus intézményeket és tiszteletben kell tartania „az emberi és kisebbségi jogokat” és a tagjelöltekről készített országjelentések többször szóvá tették a romakérdést, az EU képviselői többször foglalkoztak a kisebbségi problémákkal. Egészében azonban az Unió nem foglalkozott kellőképpen e kérdéssel. Még a NATO is az új tagok felvételénél nagyobb figyelmet fordított arra, hogy a tagjelöltek „kiküszöböljék a hátrányos megkülönböztetést a nemzeti kisebbségek tekintetében”. (Ami érthető, hisz a NATO-nak – részben okulva a görög–török viszályon – érdeke volt, hogy az új tagok ne vigyék magukkal a NATO-ba is eddigi nemzeti viszályaikat.) Indokolt tehát az igény, hogy a készülő európai alkotmány többet foglalkozzon ezzel a kérdéssel, már az elvek érvényesítése érdekében is.

Vannak is magyar elképzelések arra, hogyan lehetne az alkotmányt kiegészíteni a nemzeti és etnikai kisebbségek védelmét szabályozó résszel. Már a konvent ülésén Szájer József, a Fidesz képviselője megfogalmazott egy javaslatot arról, hogy az EU-ban alakuljon meg a nemzeti és etnikai kisebbségek bizottsága, amely részben megoldhatná azt a problémát, hogy az EU-nak nincs politikája a polgárok egyenrangúsága elvének gyakorlati érvényesítésére, de jogrendje sem tartalmazza a kisebbségek védelmét. A magyar küldöttség a konventben felvetette azt is, hogy az alkotmányba bele kell kerülnie az etnikai sokszínűség védelmének, sőt a kisebbségi lét hátrányait ellensúlyozó kedvezményekre való jognak is. A Medgyessy-kormány diplomáciai áttörést hajtott végre, amikor a konventben és különben is mutatkozó közönnyel szemben a görögországi csúcsértekezleten elnyerte sok állam- és kormányfő, köztük Chirac francia elnök támogatását ahhoz a magyar elképzeléshez, hogy pótolni kell az európai alkotmány tervezetéből hiányzó kisebbségvédelmi részt, de természetesen ott nem terjesztett be konkrét javaslatot. A Magyarok Világszövetsége készített és távsvavazással elfogadtatott egy európai alkotmányt kiegészítő javaslatot, amelyet Patrubány Miklós elnök levélben eljuttatott Chiracnak, Giscard d'Estaigne-nek és Medgyessynek. Ez a javaslat már részletezi azt az elképzelést, amely a közösségi önkormányzatot, a helyi különleges státust és a nemzeti alapú területi autonómiát nevezi meg a kisebbségi jogvédelem legfőbb eszközének. Dr. Szalma József vajdasági egyetemi tanárnak is van egy konkrét cikkelyekben megfogalmazott javaslata, amely adja a nemzeti kisebbségek és kisebbségi népcsoportok meghatározását, meghatározza e kisebbségek kollektív jogait, külön részletezi a nyelvhasználatra, az „önálló, óvodától egyetemig terjedő” iskoláztatásra, a kisebbségi nyelven történő tájékoztatásra, a kettős vagy többes (európai) állampolgárságra vonatkozó jogot. De legfontosabb javaslata – amelyet mint mondtuk tartalmazott a konventben képviselt magyar álláspont is –, hogy a „negatív diszkrimináció” tilalma mellett „az esélyegyenlőség növelése érdekében” el kell ismerni a „pozitív diszkriminációt”. Csak éppen még mindig nem indult vita arról, hogyan születhetne egy napi vitákon átfelöl egységes magyar javaslat, amely esetleg sikerre vihetné az elképzelést, hogy a nemzeti kisebbségek kérdése kapja meg méltó helyét az európai alkotmányban. Márpedig nem vitás, hogy Európának ezzel kapcsolatban

szüksége van arra, hogy figyelmeztessék, bizonyos dolgokra rávilágítsanak azok, akik közvetlenül saját bőrükön érzik ennek a kérdésnek egész fontosságát. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Európa lassan jutott el addig is, amíg a kérdés lényegének megértésében eljutott: csak legutóbb – a macedóniai válság kapcsán – ismerte fel még annak jelentőségét is, hogy kisebbségeket államalkotónak ismerjék el, de még ott is csak az albánok felé kényszerítette ki ennek az elvnek az érvényesítését. De addig, amíg egy demokráciájára büszke Franciaországban is erősen tarthatja magát (megnehezítve mondjuk a korzikai kérdés megoldását) az a nézet, hogy a kisebbségnek juttatott minden kedvezmény megbontja a polgárok egyenrangúságának elvét, addig bizonygatni kell, hogy a diszkrimináció tiltása nem elegendő a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezéséhez, hisz még a demokrácia alapja, a többség hatalma is ellenük fordulhat.

Mindenképpen a szükséges közös magyar javaslat kiindulópontjává azt kell tenni, hogy nem csorbulhat mindaz, amit az EU a téren elért, hanem éppen annak gyakorlati érvényesítése érdekében van szükség a konvent által már kidolgozott tervezet kiegészítésére. Márpedig sok ilyen elem van. Onnan, hogy az EU-ban minden nemzet kisebbség, tehát minden megfogalmazásnak számolnia kell ezzel a ténnyel. Azon át, hogy az EU-ban érvényes kettős állampolgárság azt is jelenti: minden polgárnak joga van az európai állampolgárság nyújtotta védelemre, ha úgy érzi, hogy mint saját országa polgárának csorbulnak a jogai. Addig, hogy minden javaslatnak azt kell céloznia, hogy érvényre juttassa az EU egyik alapelvét: a polgárok egyenrangúságát, vagyis azt, hogy nem lehetnek elsőrendű állampolgárok, akik valamilyen jogokat adnak a másodrendű állampolgároknak, a nemzeti kisebbségek tagjainak.

A kialakítandó magyar álláspont azonban nem viheti magával a rendszerváltás országainak elvesztését az időben, ami annak a következménye, hogy elvesztették azt az időt, amelyben addig éltek, de közben nem juthattak abba az időbe, amelybe Európa az elmúlt fél évszázad alatt került, ezért hirtelen a két világháború közötti időbe csöppentek vissza. Ez azzal járt, hogy a szerencsétlenebb nemzetek ott folytatták egymás öldöklését, ahol a II. világháborúban abbahagyták, a szerencsésebbek pedig folytatták Trianon körüli csatározásaikat. (A Fidesz biztonsági szakértői még mindig a szomszédos országok ellen akarják fenntartani a magyar hadsereget, de általában is a magyar politikában túl nagy helyet kap az az irányzat, amely Trianonban napi politikai tényezőt lát és nem olyan nemzeti tragédiát, mint a mohácsi vész, az 1848-as és az 1956-os forradalom elvesztése, Trianon valamilyen korrekciójának lehetőségeiben gondolkodik, látja, hogy a trianoni traumát az EU oldja föl, de azt már nem, hogy az EU a kegyelemdöfést is megadja a magyar nacionalizmusnak, mert Magyarország nem lesz anyaországa azoknak a magyaroknak, akik saját országaikkal kerülnek a többi magyarral közös határ mögé. A szomszédos országok pedig azért fogadják bizalmatlanul a magyarok legjogosabb követeléseit is, mert azokban Trianon visszacsinálásának kísérletét látják.)

Mindennek alapján a magyar javaslatban nem lehet szó anyaországról, hisz Európában Franciaország nem anyaországa sem az EU-beli belgiumi és luxemburgi franciáknak, sem a kívüli svájciaknak, kanadaiaknak. Nem lehet megkülönböztetés kisebbségi nemzeti közösségek és népcsoportok között annak alapján, hogy az egyiknek van anyaországa, a másiknak nincs. És nem lehet kísérletet tenni a korábbi – nagyon csekély hatékonyságú régi típusú –

kisebbségvédelemre, amely az anyaország bizonyos jogait is tartalmazza. (Az utolsó effajta kisebbségvédelmi megállapodás Olaszország és Ausztria egyezménye volt Dél-Tirolról, amelyet 1972-ben új autonómiastatútummal cseréltek fel, mert az EU-ban a kisebbségvédelem nem az államok közti viszony kérdése, hanem egyrészt az állam ügye a polgárok tényleges egyenjogúsága alapján, másrészt az EU ügye a polgárok kettős – hazai és európai – állampolgársága alapján.) Valószínű, hogy a minden ismert magyar elképzelésben megtalálható közös elem alapján elegendő lenne a közös magyar javaslatban (azt is figyelembe véve, hogy az alkotmány más kérdésekben sem bocsátkozik a részletekbe) azt megfogalmazni, hogy a diszkriminációt tiltó I.4 és II.21 cikelyt ki kell egészíteni egy mondattal, amely szerint pozitív megkülönböztetésben, kárpótlásban részesülhetnek a felsorolt kisebbségek tagjai, ha objektíve kedvezőtlen helyzetbe kerülnek. De ez már a vita témája kell, hogy legyen.

III. A KOMPROMISSZUMTÓL AZ ALKOTMÁNYIG

1. A tervezet

Az EU joganyagának összefoglalása és leegyszerűsítése olyan ellentmondásos és bonyolult feladat volt, hogy önmagában is elég lett volna ahhoz, hogy a vitára és a kormányközi értekezlet munkájának alapjául elfogadott tervezet hosszú és eléggé bonyolult okmány legyen, és akkor még ebben az irányban hatott az sok vita és ellentét, amelyet előző fejezetünkben éppen hogy csak érzékeltetni próbáltunk. Mivel az alkotmánytervezet magyar fordítását sajnos nem tudtuk a dolgozathoz mellékelni (az alkotmány véglegesítése után esetleg már csak a tervezethez viszonyított változások rövid kommentárjával ezt pótolni próbáljuk) ebben a fejezetben megpróbáljuk bemutatni magát a tervezetet.

Az EU alkotmányának a görögországi csúcson elfogadott tervezete négy részből, két mellékletből és még két külön álló jegyzőkönyvből áll. Az egész elé még odatettek egy bevezető részt. Ez a bevezető tartalmazza az egész alkotmánynak Thuküdidész görög történetírótól vett mottóját: „A mi alkotmányunkat... demokratikusnak mondjuk, mert a hatalom nem a kisebbség, hanem a nagy többség kezében van.” Itt szögezük le, hogy Európa a civilizáció hordozója, mert polgárai fokozottabban képviselik a humanizmus alapját képező értékeket: egyenlőség, szabadság, az ész tiszteletben tartása. Kimondják, hogy az alkotmány a kontinens kulturális, vallási és humanista hagyományaira épül, mivel ezek az értékek továbbra is örökségének részét képezik, gerincét adják társadalmi életének, központba állítva az emberi egyéniséget, a sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogokat és e jogok tiszteletben tartását. Hangsúlyozzák meggyőződésüket, hogy Európa összefogott a civilizáció, a haladás és felvirágzás útján való továbbhaladásra, minden lakosának – beleértve a legelcsétebbeket is – jólétéért, amivel a kontinens nyitottá válik a kultúra, a tudás és a társadalmi fejlődés előtt, és kívánatossá teszi a közélet demokratikus és átlátható jellegét, nyitottá teszi a béke, az igazság és a világgal való szolidaritás felé.

Az első rész maga a tulajdonképpeni alkotmánytervezet. Ennek első fejezete hat cikkelyben az Unió meghatározását és céljait adja: 1. az Unió létrehozása, 2. az Unió értékei, 3. az Unió céljai, 4. az alapvető szabadságok és a diszkriminációtól való mentesülés, 5. az Unió és a tagok közti viszony és 6. a

jogi személyiség meghatározását. A következő fejezet mindössze két cikkelyben az alapvető jogokat és az Unió állampolgárságának meghatározását adja, a harmadik fejezet 9 cikkelyben az Unió illetékességét; a negyedik 14 cikkelyben meghatározza az Unió intézményeit. Az ötödik fejezet – az Unió illetékességének gyakorlásáról – maga is 3 részből áll: az első 7 cikkellyel a közös, a második 4 cikkellyel a külön rendelkezésekről szól, a harmadik rész pedig egyetlen cikkellyel a fokozott együttműködés területeit jelöli ki. A hatodik fejezet 10 és még egy külön X cikkellyel az Unió demokratikus életéről, a hetedik 4 cikkellyel az Unió pénzeléséről, a nyolcadik egyetlen cikkellyel az Uniónak a szomszédokkal való együttműködéséről szól. Végül a kilencedik fejezet 3 cikkelyben rendelkezik a tagfelvételtől, a tagsági jog felfüggesztéséről és a tagság önkéntes megszűnéséről. Ide csatoltak még két jegyzőkönyvet: az egyiket a subsidiaritás elvének alkalmazásáról, a másikat pedig a nemzeti parlamentek szerepéről az Unióban.

A második rész az alkotmány részévé teszi és azzal összeolvasztja az Unióban az alapvető jogokról már korábban elfogadott Chartát. A harmadik rész – ez a leghosszabb – pedig összefoglalja – pontosabban az ismétlések kizárásával és szükséges leegyszerűsítésekkel, szabatosabb megfogalmazással átvészi – az Unió működéséhez szükséges, eddig már elfogadott szerződéseket és egyéb rendelkezéseket, hogy azok is az alkotmány részévé váljanak. Ide csatoltak még két mellékletet: az egyik az Euroatomról szóló szerződés módosítását, a másik pedig az ún. Eurocsoportra vonatkozó jegyzőkönyvet tartalmazza. Végül mindezt zárja a negyedik rész, amely az általános és zárórendelkezéseket tartalmazza.

2. A további munka

Az eddig közzétett menetrend szerint az alkotmány végleges kidolgozásával megbízott kormányközi értekezlet október 4-én kezdődik. Az ebben a fél-évben elnöklő Olaszország – a közzétett hivatalos álláspont szerint – ezt az értekezletet szeretné befejezni az év végére, vagyis az ő elnöklését záró csúcs-értekezleten az alkotmány javaslat formában való véglegesítésére számít. Attól függetlenül, hogy ezt az olasz célt mennyire sikerül elérni, az alkotmányt (a mostani 15 és az időközben felvett 10, tehát összesen 25 ország képviselői, Románia, Bulgária és Törökország képviselőinek jelenlétében) 2004-ben Európa Napján, vagyis május 9-én írják alá. Ekkor kezdődik a megerősítés folyamata (a konvent 97 képviselője már aláírta azt a követelést, hogy a megerősítés népszavazáson történjen, Magyarország azonban ellenzi a népszavazással való megerősítést, mert nem látja szavatolva, hogy ahhoz meglenne a szükséges többség, még akkor sem, ha életben marad a mostani rendelkezés, amely szerint a népszavazás érvényességéhez nem szükséges a választópolgárok felének a részvétele), amely a számítások szerint 2006-ig tart.

Végül még csak annyit, hogy a különféle közvélemény-kutatások eredménye szerint az alkotmányról legjobban informáltak a görögök: 81 százalékuk tudja, hogy készül Európa alkotmánya, a magyaroknak, briteknek és letteknek csak 30 százalékuk tudja, hogy ez az alkotmány készül. A 25 ország átlagában 38 százalék szeretné elolvasni az alkotmány kivonatát, 11 százalék a teljes szöveget, 40 százalék viszont el sem akarja olvasni és 1 százalék már olvasta. Ugyanakkor azonban az európaiak 68 százaléka tényleges alkotmányt akar

(ezek aránya legnagyobb – 80 százalékos – Magyarországon, Olaszországban és Spanyolországban, legkisebb – 45 százalékos – Dániában, Nagy-Britanniában és Svédországban). A megkérdezettek 69 százaléka helyesli, hogy minden döntést az Európai Parlament hozzon meg, 52 százaléka a közös külügyminisztert (a skála a svédországi 78 és franciaországi 75 százalék meg a lengyelországi 24 és a svédországi 23 százalék között mozog), 55 százaléka az Európa Tanács által választott elnököt (a magyarországi, görögországi és belgiumi 70 és a lengyelországi, svédországi és finnországi 35 százalék között) akar. 40 százalék szerint a népszavazás elengedhetetlen, 42 százalék szerint hasznos, de nem elengedhetetlen és 12 százalék szerint szükségtelen.

Újvidék, 2003. szeptember 1.

Mészáros Zoltán

A DIKTATÚRÁ(NK)RÓL

Szubjektíven és retrospektíve

ELŐHANG

1.

Még „pelyhedző állú” kamasz voltam, amikor elkezdődött, ma már a szakállam is őszül, és talán az anyám sem emlékszik arra, milyen voltam „meztenarcúként”. Az idő a diktatúrában is elfolyik, de nem hoz semmit, csak visz. Éveket. Az idő múlása és az a fatális tény, hogy én ebben csak egy szakaszban vagyok jelen (úgy is mondják ezt: „csak egyszer élünk”) nyafogásra ingerelhetne. A nyafogás helyett produktívabb az, ha gondolkodva értelmezéseket sorakoztatok fel. (Gondolatsorozatokat futtatok.) Ez a nyafogás szublimálása – egy mély szenvedély.

2.

Amikor szomorú vagyok/voltam animális – érzelmi – lényem eljátszogat/eljátszogatott azzal, hogy eltüntetni a diktatúra sarkkövét és szimbólumát. Gondolati síkon hallatlanul szadista módon. Vajon mi kuksol bennem, jutott eszembe ilyenkor. Máskor jóleső megnyugvással töltött el, hogy ő is öregszik. Pedig nem kéne, hogy ez így legyen. Valójában azt kellene akarnom, hogy a diktátor is belássa: tévedett. Más módja az értelmes, de egyben jámbor (önkontroll, megértés, felelősség, szeretet) életnek nem lehet, mint az, hogy mindenkiről a legjobbat feltételezzük, és ha bizonyos, hogy feltételezésünk nem helyes, akkor abban reménykedjünk, hogy változás áll be. Hogy Saulusból Paulus lesz.

Még gyerek voltam, amikor néhány IRA-tag éhségsztrájkba kezdett, és néhányan – talán hárman – meg is haltak. IRA-szimpatizáns lettem. Jóleső érzéssel hallgattam azt is, ha az ETA robbantott (még ma is mosolyra fakaszt, amint elképzelem, milyen sürgés-forgás van a spanyol rendőrségen, amikor le kell fordítani azt a szöveget, amit valaki telefonon közölt velük baszk nyelven). Soha senki nem mesélte el nekem, hogy miért harcolnak ezek a szervezetek, sőt soha senki nem tömte a fejem azzal kapcsolatban sem, hogy mi vagyok abban az államban, amelybe beleszülettem. Így mindabból, amit tapasztaltam, leszűrtem a tanulságot, és annak alapján valahova besoroltam magam és szim-

patizáltam valakivel. Közben azon is gondolkodtam, hogy ha én, mondjuk teniszező lennék, és megnyerném a Roland Garrost, Ivan Lendl vagy Mats Wilander helyében én bizony bretonul leíratnék valamit, és úgy szólalnék meg, hadd vakarják a fejüket a franciák. Elvetődött tehát bennem az idealista forradalmár és a manipulálható szabadságharcos magja. Ki vetette el azokat bennem? Nem a szüleim, közvetlen módon semmi esetre. Úgy látszik, mintha azok a szimpátiák maguktól nőttek volna bennem, de hát ilyen nincs, csak volt a „boldog” nyolcvanas években valami, ami mindezt nevelgette, pátyolgatta. Az idealista forradalmár és manipulálható szabadságharcos egyaránt a diktatúra alapanyaga. Helyzet kérdése – tehát a véletlen műve –, hogy nem a britekkel vagy a spanyol állam igazával azonosultam. A jámborság bárgyúságnak tűnik mindkét perspektívából. Pedig másnak nincs is értelme. És ezt tapasztalatból tudom, pontosabban a jámborság hiányának megtapasztalásából. Ez a tapasztalat tehát sok tekintetben keserű, de valamiben mégis édes, ez pedig az, hogy immár visszatekinthetek a diktatúrára. Élvezhettük, ahogy a diktátor útja is abba a kedves hollandiai városba egyre biztosabb lett, figyelemmel követhetjük, ahogy majmot csinál magából, miközben a nagy csatát elvesztve látogat- illetve részgyőzelmeket arat. És ez hallatlan clégedettséggel tölt el. A diktatúrának nincsenek szépségei, amire emlékezni kellene, az egyedüli lehetséges szépség benne az, hogy annak is vége van egyszer.

Akár Milošević, akár Tito, akár Sztálin, Hitler, Idi-Amin vagy bárki más életének és működésének vizsgálata nagyszerű alkalom arra, hogy hüledezzünk, vagy arra, hogy clégedettek legyünk azzal, hogy mi nem vagyunk olyanok, mint ők. Ez azonban tévút. Az ilyen emberek működésének vizsgálata valójában arra jó, hogy szembenézzünk önmagunkkal, és hogy feltegyük a kérdést: mi a biztosíték arra, hogy én másképpen cselekedtem volna a helyükben?

I. A DIKTATÚRÁRÓL

3.

A diktatúra, azt hiszem, nem más mint egyfajta kivonata a tökéletlen valóságnak. Azaz a valóság a Tökéletlen hibáinak a kivonata. Hogy miért jön a nyárra ősz, és hogy miért van az, hogy „sok az eszkimó, kevés a főka” az katasztrófa, de mégis mindez a valóság többnyire (és a többségnek) elviselhető része. Nehezen elviselhető része ugyan, mert ezzel küszködünk mindennap. Ezért lehetséges az, hogy a tökéletlen valóság kivonatai, a diktatúrák is elviselhetőek, noha elvben nem kívánják meghagyni annak a lehetőségét, hogy küszködünk ellenük. (Nem hagynák meg a lehetőséget, de a gyakorlatban elvenni mégsem tudják.) A valóság nem azonos mindenki számára, a diktatúra sem. A diktatúrák örök trükkje, hogy nem sújtanak, nem bántanak, nem aláznak meg mindenkit egyformán. Ezért mondhatta Nagy vagy Kis vagy Józsi bácsi, hogy neki bizony jó, és ezért működhetett egy újságíró a Fekete (hogy is hívják? – nem mintha nem tudnám a keresztnévét, de az ilyen nem érdemli meg, hogy leírják) a miloševićizmusban aki azzal tromfolt, hogy ő bizony magyar, és neki minden lehetősége megvan, sőt ezért mondhatta azt a Vukovár mellett harcoló magyar nemzetiségű katona, hogy jól van, és vállvetve „testvériségben harcolnak a fasiszták ellen”. Mindezek a kijelentések azonban a diktatúra lényegéről árulkodnak, hiszen „mi a bánatért” volt téma mindez?

A történészek, jogászok és a társadalomtudósok mindig dilemmában vannak, ha finomabban akarják meghatározni, hogy mikortól alkalmaz egy állam megengedhetetlen és elítélendő módszereket akarata érvényesítésére. Pontosabban: mikor alkalmazza valaki az állam intézményét önös érdekeinek érvényesítésére. Az bizonyos, hogy amikor az államnak vagy a diktátornak nincs más célja, mint önmaga, akkor az diktatúra, a diktatúra végletes formája. A kérdés azonban marad továbbra is, hogy hova tenni a mércét. Valójában az erre vonatkozó fejtegetések inkább a fejtegetőkről adnak információt, mint a fejtegetés tárgyáról. Ott, ahol az embernek ötven társa és háromszáz birka meg kecske társaságában telnek a napjai, a diktatúra nem lehet téma (ha csak a patriarchális nagycsaládot nem tekintjük diktatúrának), de egy ilyen társadalom alig tudta kizárni a természet kellemetlenségeit – ami azonos értékű a kegyetlenséggel. Nem a boldogság hajszolása volt a cél, hanem az életben maradás. A régi korok államainak természetes állapota a diktatúra – ha csak a formákat szemléljük. A királyságok lényegében véve egy emberre épülnek, és kielégítik a diktatúra egyik legfontosabb feltételét. De van itt még valami: a későbbi társadalmak az életben maradás esélyeit növelni tudták, mert egyre jobban ki tudták zárni a természet hatását. Ez elégséges indok lehet ahhoz, hogy elviseljék az emberek az akkor még nem is definiált diktatúrát. De a kellemetlenségek kizárása nem mindenkre vonatkozott/vonatkozik – talán mert nem is vonatkozhat. Ez a fő probléma, és ebből következik a fő dilemma: ki döntse el, hogy az előnyök élvezete kire vonatkozzék, és kire ne? Az előnyök sokszor – mit sokszor, majdnem mindig! – exkluzívak, csak egyesek sajátja, sőt egy diktatórikus állam még „meg is fejletheti” mások csillapítatlan hátrányait. Az állam által alkalmazható, de etikailag megengedhetetlen cselekmények minősítése igazából mérték és vélekedés dolga, de az ilyen vélekedés akár ítélet is lehet kimondója felett. A diktatúra dolgában azért nem lehet teljesen tisztán látni, mert a kényszerek sokkal mélyebben vannak jelen életünkben, mint ahogy bármilyen társadalmi struktúra megjelenítheti. A diktatúra lényege a kényszer. A társadalmi kényszerek szabály szerint a természethez kapcsolódnak, ha csak nem egy megbuggyant elméhez. Így nemcsak Sztálin, Milošević és Hitler, hanem a szűnyogok, a tél, az áradás kényszere ugyanolyan hatású, mint egy diktatúra. Sőt a társadalom megváltoztathatatlan zugai is ekvivalensek lehetnek egy diktatúra hatásával, így a piac, munkacső-piac vagy a társadalmi tabuk, a Windows operációs rendszer diktatúrájáról is beszélhetünk. Vagyis kényszerek akkor is jelen lennének, ha egy olyan állam létezne, amely semmilyen kényszert nem alkalmaz. Mire gondolok? Lakni, enni (jóllakni), inni stb. mindig kell. És ez bizony súlyos kényszer. Egész életünk abból áll – fiziológiai szempontból –, hogy szervezetünk vegyi háztartását egyensúlyban tartjuk, amit mi elégedettségi állapotnak élünk meg. Ez egy társadalomban nem a természet bőkezűségétől függ, sőt egyre kevésbé ettől függ, tehát a társadalmi tér lehetőségei határolják be az emberi motívumok – amelyek egyben kényszert is magukban hordoznak – kielégülésének lehetőségeit. Ahhoz, hogy egy társadalom elégedett legyen, végtelen négyzetkilométernyi lakás, garmadányi gigatonna élelem, és x az n-ediken számú csinibaba vagy jól fészült úriember, millió „bit izgalom input”, és ki tudja, még mi az, ami hiányzik. Ez a hiányzó „anyag” az, ami miatt nem építhető emberi léptékkel és igényekkel minden tekintetben jó társadalom. A hiányzó „társadalmi anyag” ugyanúgy

hiányzik, és ugyanolyan kevés a remény a megtalálásra, mint az univerzum hiányzó anyagának megtalálására, hogy megmagyarázhassák. Csak a hiány evidens, de nagyon.

Egy valamire való társadalom azon alapul, hogy a kényszereket közös erőfeszítéssel minél inkább csökkentik szereplői, egy totalitárius – pontosabban a parancsuralmi – társadalom viszont ezeket a kényszereket használja arra, hogy az emberek kiszámíthatóak, irányíthatóak legyenek. Ha nem is ennek tudatában, de ezért beszél Lenin arról, hogy az értelmiségieknek legyen legalább kétszobás lakásuk. Ez a gyakorlatban azt is jelentette, hogy tudták, mit kell megvonni. Persze, ennél sokkal drasztikusabbak voltak a gyakorlatban. (Nem spóroltak az élet megvonásával sem.) Egy államtól – ha az ér valamit – az ember megkaphatja azt, hogy nem ölhetik meg bármikor büntetlenül, birtokolhat valamit, és nem hagyja éhen halni, ha valami baj éri (ezeknek hiánya a diktatúra félreismerhetetlen jellemzője). Ezek a keretek, amelyeket egy államtól elvárni lehet. Boldogságot, családot, szerelmet nem remélhetünk tőle, de mindezt megakadályozhatja egy diktatórikus állam: ha másképpen nem, időlegesen, de pont az idő az, amiből nekünk nincs elég – „az ifjúságot nem lehet elég korán siratni”. Nem értelmes dolog a diktatúrák elmúltát várni, mert nemcsak a diktatúra ideje pereg, hanem a miénk is. De a diktatúra ellen harcolni sem mindig értelmes. Ki az, aki ezen el tud igazodni? Ráadásul egy ember életében általában egy tomboló diktatúrával szembesülhet, sőt esetenként túl sem éli, nem alakulhat ki elképzelése arról, mit kéne tenni. De ha mégis több diktatúrával szembesül valaki, akkor nincs szerencséje. A diktatúrák rutinos kezelésének megtanulása tehát a szerencsétlenség egyik neme.

Nagy kérdés az, hogy munkát, fizetést elvárhatunk-e az államtól. Ez pedig annak a nagy kérdésnek a része, hogy milyen biztonságot várhatunk el. Az állam is visszakérdezhet, hogy vajon a polgár tesz-e eleget azért, hogy munkája, fizetése, családja, biztonsága legyen. Véleményem szerint ez az a sűrke sáv, amit nemigen lehet megragadni a jog vagy a tudomány eszközeivel. Így a szabadság problematikája is belejátszik a kérdésbe. Ahol szabadság van, ott nincs diktatúra – hangzik a felületes megállapítás. A szabadság valójában egy negatív dolog. Azaz így is értelmezhetjük annak minimális megjelenési formáját. Hiszen úgy is definiálható, mint annak a szabadsága, hogy ne tegyen meg az ember valamit, amit nem akar. Másrészt a szabadság nem jelenti azt, hogy az ember megtehet mindent, amit akar. Még a szabadság magas foka sem mentesít a kényszerektől, amelyekkel a mindenkori állam manipulálhat. Egy állam túlereje velünk, egyénekkel szemben olyan óriási, hogy szinte védtelennek érezhetjük magunkat. Dönthet rólunk a megkérdésünk nélkül, ilyet tesz nap nap után minden szalonképes demokrácia is, amikor adót emel, amikor kamatlábakat határoz meg, amikor büntetési tételeket szab meg olyan ügyekben, amelyekről maga dönti el, hogy bűnnek tekinti-e őket vagy sem, és ha megbuggyan, háborúba küldhet, vagy gyorsan és hatékonyan (dok kažes piksla) megölhet bennünket úgy, hogy menekülni sem tudunk (lásd Zvornik, Srebrenica).

A diktatúra nem engedi meg, hogy az ember ne tegye meg azt, amit nem akar (a szabadság minimális értelmezését sem), a diktatúra követelményei általában nem limitáltak, és a kellemetlenségek, szörnyűségek állandóan felfelé srófolódnak mindaddig, amíg el nem jutnak addig, hogy „neked drágább kell hogy legyen valami (pl. Kosovo), mint az életed”, és természetesen – azaz ter-

mészterellenesen – az irányított – eltérített – közélet mindig arról a bizonyos drága „kincs”-ről szól. A diktatúrában ezért senki sem lehet biztonságban, és – ha meg nem piszkálják – a diktatúrában minden még az előtt megy tönkre, mint ahogy a diktátort védő „pretoriánus” gárda tönkremenne. Az egyedüli mentségünk egy totális állammal szemben ahhoz hasonlatos, ahogy egy vad menekülhet meg a vadász golyója elől (csak ha a vadász más vadat választott), vagy mintha valaki bakancsral taposna a hangyabolyon – a bakancs nem taposhatja le a hangyaboly egészét, és a környék minden hangyáját sem taposhatja le, sőt a bakancs talpának recéi között túlélheti az agressziót jó néhány hangya. Így élhetők túl a diktatúrák, amelyek a „nagy taposás”-ban maguk is eltűnnek. Mert mégsem működhet tökéletesen az állam, ha meg sem kísérli biztosítani mindenki életét, és azt, hogy mindenkinek legyen valamije. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a diktatúra – az állam – csizmája kezdetben nem tapos, majd szelektíven tapos, majd – ha nincs szerencséje a polgárnak – általánosan tapos, ha pedig kiszámított és romlott, akkor kezdetben a taposással fenyegethet. Mivel a diktatúra kezdetben nem tapos, a kétely felmerülhet mindannyiunkban – bennem ez életem végéig fel fog merülni –, hogy nem lehetséges-e az, hogy egy olyan diktatúrában élünk, amely a „még nem taposó” fázisában van. Sok szempontból a totális állam hasonló, a nem totálisnak minősülőhöz, a biológiai kényszerek következményei ugyanis elhomályosítják a határvonalat a kétfajta állam között. Példának okáért a titoizmus vajon totális volt-e? Megvizsgálva a történetét, egyértelműen az volt, mégis ami utána következett, figyelembe véve a titoizmus végének puhaságát – szelektív és egyre finomabban szelektáló taposását –, kívánatos és széppé tette. Viszonylag sokan vannak azok, akik a joviálisan, kedélyesen szivarozó „Öreg” képére asszociálnak, és kevesen, akik a hajdani harcostársakat hidegre tevő taktikusra és a disszonáns hangot megütők ellehetetlenítőjére.

A diktatúrákat valójában egy dolog „mentheti” – ha eléggé felületesek vagyunk: ha megnézzük mindazt, aminek ellenében létrejön. Ugyanezt tesszük akkor is, ha elég alaposak vagyunk. Csak hát a következtetés nem lehet „felmentés”, mert különbséget kell tenni a totális és a kevésbé totális állam között. Legegyszerűbben fogalmazva a diktatúrában a gonosz akadályoztatás nélkül működhet, és az állam működteti – ennek következménye a halottak és megverték, megkínzottak kisebb-nagyobb száma. A diktatúra könnyen hasonlíthat egy törvényesített maffiára. A szabad, a nem diktatörikus államokban viszont azért működhet a gonosz, mert nem lehet kikapcsolni. Ennek szintén vannak „eredményei”, de azok nem az állam működése miatt, hanem működése ellenére vannak. Persze, ez nem ilyen egyszerű – minden állam valahol a fent vázolt szélső pontok között van, valamelyikhez közelebb. Ebben az a tragédia, hogy az egyik szélső pontra már jutottak el államok, a másira pedig nem. Gyanítom, hogy meg sem közelítették, vagyis nincs olyan állam, amely ne számolna az ember kiszolgáltatottságával, hogy tervezni tudja működését. Ebben az esetben a két szélsőség között nem a középút az arany.

És ha már itt vagyunk, kell, hogy legyen egy pont az állam és az egyén viszonyában is. Ez a pont pedig az, ameddig az állam elmehet az egyén viselkedésének szabályozásában. A diktatúrák közös jellemzője, hogy kevés teret hagynak arra, hogy az egyén szabadon dönthessen, és mindent helyette akarnak eldönteni. Önmagában véve még egy demokrácia is alkalmatlan arra, hogy

helyesen döntsön az ember ügyeiben. A diktatúra és a demokrácia szembeállítására sem mindig érvényes, adott esetben a demokrácia is lehet diktatórikus – noha ez sokkal ritkább. Hadd emlékeztessék arra, hogy Milošević legalább egy választást megnyert – még ha a többit (de legalább egyet) el is csalta. A demokrácia, amit a diktatúrával szembe szoktak helyezni, lyukas, és minden szempontból bírálható, mégis azt mondják, hogy ez a legjobb, amit kitaláltak – ez szegénységi bizonyítvány. Nem csoda, ha időről időre jelentkezik valaki aki azt hiszi/hitelt el magáról, hogy valami jobbat talált ki. Egy méltányos állam – ha van ilyen – számára az egyén szférája szent kell hogy legyen, amibe semmi beleszólása nincs. Mindegyik állam belenyúl ebbe – igaz, a kegyetlen természet is. Tehát a diktatúra ellentétpárja, a demokratikus szabadság, nem mindig megoldás.

A polgári, a szabad társadalom – amelyet a diktatórikussal szoktak szembeállítani – tele van igazságtalanságokkal és egyenlőtlenségekkel. Noha időnként az egyenlőséget tűzi zászlájára, maga az egyenlőtlenség. Hát ez az, amivel szemben a diktatúra létrejön. A diktatúra a legtöbbször azzal szólít meg, hogy neked, „kis, buta, ronda, érdemtelen” teremtménynek jobb lesz, csak bízz „apuci”-ban – a diktátorban. De nemcsak a diktatúrák teszik ezt. Egy mai mércével feddhetetlen állam is azt próbálja eladni a közvéleménynek, hogy majd milyen jó lesz a „kisember”-nek, nyugdíjasnak, gyerekeknek, fogyatékosnak stb., ha a „megfelelő” pártra szavaz. Továbbá, ha belegondolunk, minden állam valahol diktatórikus, mert olyan kényszereket alkalmaz, amelyek többségének semmi más indoka sincs, mint önmaga, pontosabban az állam mint intézmény önmozgását szolgálja az állam intézkedéseinek zöme. Én úgy érzem, hogy minden állam diktatórikus valamelyest, és azt is gondolom, hogy a hatalom eleve diktatórikus, hiszen ha egyfelé irányít valamit, akkor meggátolja azt, hogy a dolgok másfelé menjenek, de ez egyben a valóság egyediségének és a pillanat megismételhetetlenségének a „diktatúrája”. Ilyen alapon a diktatúra tárgykörét túlságosan is kiterjeszthetnénk, de ez tévedés lenne. Különbséget lehet és kell tenni az emberi lét megkerülhetetlen kényszerei, a társadalom kényszerei és a politikai értelemben vett diktatúra között. A mérték és a szándék okozza a különbséget – egy diktatúra mindig tendenciózusan használja az igazságot, és többnyire szándékosan hazudik, egy demokrácia kevésbé hazudik, és jobban lehet tudni, mi az igazság. Továbbá létezik legalább egy elv, amit nem lép át, ami egy konszenzuális elv. A diktatúrában viszont ez az „elv” a diktátor szándéka, vagyis az a szabály, hogy nincs szabály.

Egy kényszerek nélküli állam, amely egyben a jóság állama is, csak akkor lenne elképzelhető, ha abban minden szegény mélységesen arisztokratikus lenne, s a hierarchia feltétlen híve és támogatója, ezzel szemben a gazdagok és az arisztokraták meggyőződéses baloldaliak, javíthatatlan adakozók lennének, akik az adójukat – amit nem is az állam, hanem ők maguk állapítanak meg – kevésnek tartanák, és azon felül is bőven áldoznának valami fontosra, közben mindenki a más javát keresné. Mindez csak akkor lenne elképzelhető, ha ember az embernek nem farkasa, hanem báránya lenne, és ha egyáltalán nem lenne téma az, hogy saját szükségleteinket elégítsük ki. A mostani viszonyokat figyelembe véve kb. hatmilliárd Jézus Krisztus formátumú és minőségű ember kellene hogy sétáljon széles e világon. Nincs ez így, sőt fogalmunk sincs arról, hogy lehetne ez így, még azoknak sincs fogalmuk, akik szeretnék, hogy

így legyen. Az emberiség nagyobb része pedig nem is akarja, hogy ez így legyen. Ezért van az, hogy a diktatúra lehetősége bennünk van. Diktatúra – pontosabban azzal effektíve azonos –, amikor késik a fizetés, holott a számlák nem késnek, vagy az, amikor a gyerekeinket programozzák át a reklámok által követelődőgéppé, azáltal, hogy a szemüket táplálják és nem az agyukat (vagy legalább a hasukat), diktatúra az, amikor egy folyóirat-főszerkesztő igyekszik pályán kívülre sorolni valakit, akiben konkurenst lát, és nem teszi közzé írásait, diktatúra az, amikor csak 2000 ingyenleves jut a szegényeknek, holott, mondjuk, 2001-re lenne szükség, diktatúra az, amikor az utcán elmegyünk egy koldus mellett. Diktatúra az is, amikor a kapcsolatokkal vagy képességekkel rendelkezők kizárják köreikből azokat, akik ezek híján vannak, és nagy közönnyel szemlélik őket. Ez az elégedettség közönye – ha jobban belegondolunk akkor a közöny a legembertelenebb viszonyulás embertársunk felé – olyanná teszi az, közönyös embert, mintha természeti jelenség, áradás vagy tél lenne. A közöny más ember létének figyelmen kívül hagyása, amivel a nemlétbe taszigáljuk őt.

Azazhogy mégsem ez a diktatúra, ez csak a diktatúra alapanyaga, hogy aztán időről időre rendszerbe álljon apró gonoszságaink sokasága (légiója), és kialakuljon a valódi diktatúra, amelynek a csírája már bennünk van – ha másként nem, akkor a viszonylagos elégedettségünk közönye által –, annak az algoritmusnak építőköveiként, amely a diktatúra működésévé állhat össze, ha eljön a pillanat. Az egyik ilyen alapelv az, hogy az ember, az emberiség fejlődését nem a célok vonzzák, hanem döntően az, hogy a másikkal szemben valamilyen előnyre tegyen szert, hogy élvezhesse annak luxusát, hogy ne kelljen mások létevel számolnia. Diktatórikus rendszerek nélkül is erről szól egy társadalom léte, a mobiltelefon ugyanolyan eszköz, mint a damaszkuszi acél valamely rosszabb vastákolmánnyal szemben. Az utóbbi előny a valódi csatatéren érvényes, az előbbi a nem csatatérnek nevezett társadalomban. Vajon tényleg nem csatatér? A diktatúráról szóló ilyései „egy mondat” jelentős része bennünk van, még akkor is, ha a csatát nem csatának, hanem versenynek nevezzük, és az ellenfélnek nem kell meghalnia, hogy győzzünk. De vajon nem öljük-e meg egy kicsit akkor, ha megvonunk tőle valamit, ami neki kell? Ezen az sem változtat, ha az az indok, hogy nekünk kell. Ezt nem kívülről kényszerítik belénk. A kőbalta, a damaszkuszi acél és az interkontinentális ballisztikus rakéta léte egy ugyanazon dolog folyamatos létének másmilyen megnyilvánulása, és azt mutatja, hogy miközben az ember céljai változatlanul tökéletlenek, eszközei egyre tökéletesebbek. A dominancia államivá tételét – ha már úgyis megvannak az eszközök – csupán valaki be kell hogy fejezze, többnyire olyan, aki ügyesen manipulál igényeinkkel. Teheti ezt, hiszen az igényeink – a nekem kell – nagysága meg sem állapítható. Ezek mindig nagyobbak, mint amit el lehet érni. Ezért nem is eldönthető, hogy a diktatórikus légkör termeli-e ki a diktátort, vagy a diktátor a rendszerét. Én afelé hajlok, hogy ezt mondjam: minden állameszmé elméleti konstrukció, tehát valahol az ember teszi őket keretbe, tőle származik és ő érvényesíti az elveket, amin alapszanak. De még ha nincs is így, az ember akkor is megkérdőjelezhet minden létezőt. És meg is szokott. Valahol tehát az emberi tudat a döntő a diktatúra megformálásában, noha az energia, amely mozgatja, a tudatnál elemibb szférából származik. Amikor a diktatúrát megformázó, megtestesítő politikus megalkotja, esetleg

elfogadja elődei gondolati erőfeszítéseit, amikor rendszerbe szedi gonoszságainkat, amikor tetszése szerint kiegészíti a bennünk levő mondatot, és pontot tesz a végére, ekkor kezdődik el a „hangya-lét”.

4.

„Ahol gonoszság történik, ott gonosz van.” Azt hiszem, ezzel a leibnizi kijelentéssel nem vitatkozhatunk. Felmerülhet az a kérdés, hogy a gonosz a metafizikában gyökerező kategória-e vagy sem. Vajon definiálható-e az elvont gonosz? Azt látjuk, hogy azok a vallások, amelyek foglalkoznak ezzel a kérdéssel – minden hagyományos vallás foglalkozik ezzel, és átvitt értelemben azok is, amelyek tagadják a gonosz létezését – alapvetően két meghatározást tesznek. A monoteista vallások az „ellenség” különböző szavaival írják le a gonoszt, mint metafizikus princípiumot értelmezzük a gonoszt, az Ellenséget. A szent iratok szövegét bogarászva azonban más megállapításra juthatunk (én legalábbis másra jutottam). Hiszen az ellenséget jelentő kifejezés mindig a valamihez viszonyítottan ellenség, és ha van valami, ami jó, akkor az ellenség a gonosz – vagyis a gonosz esetleges, viszonylagos, és nem metafizikai értelmű. Minthogy a jó sem lehet úgy jó, hogy nincs konkrét vonatkozása. A keleti vallásosság másképpen építi fel érvelését, amelyből egyértelmű, hogy a gonoszság esetleges és viszonylagos. A gonosznak nincs metafizikai gyökere – Boetius szerint sem –, és a gonoszság, mivel nem metafizikus, ezért banalitás. Vagyis mindennapos. Egyszerűen arról van szó, hogy bizonyos helyzeteket úgy oldunk meg, hogy nem vagyunk méltányosak, megfélemezünk másokról, a szeretetről, a nem ártásról vagy valamilyen hasonló etikus maximáról. Elmegyünk a koldus mellett.

A gonosz tehát banális. Hadd lássunk egy példát – egy ősjelenetet. A gyerkekek képesek egymással a legnagyobb gonoszságokat megtenni, miközben nem is tudják, mit tesznek. Nekilökik kisebb testvérüket a radiátornak, és ezt a „nagyobb tömeg – nagyobb hatalom” „természetességével” teszik (ha jobban belegondolunk, talán az idézőjelet el is hagyhatnánk, hiszen ha a diktatúra a valóság bizonyos kivonata, akkor a gonoszság is valamilyen hasonló viszonyban állhat a valóság megélésével), vagy a csecsemőkorú – védekezni nem tudó – kicsiknek a fülét harapják, szemét nyomják, miközben az ordítás intenzitását próbálják szabályozni stb. Ezért nem is lehet három-, de inkább négyévesnél fiatalabb gyerkeket teljesen egyedül hagyni egy csecsemővel. A gonoszszágot elkövető kisgyerekeket nem lehet megrögzött gonosztevőknek tekinteni, sőt talán még gonosztevőnek sem, noha kétségtelenül gonoszságokat követhetnek el, hiszen „ahol gonoszság történik, ott gonosz van”. Ilyen esetben a legtöbbször arról van szó, egyszerűen érdekl, hogyan ordít a másik, de sokszor az van, hogy hiányát érzi a szeretetnek és a figyelemnek – nem egy különleges eset, az emberi lét tökéletlenségével ez együtt jár –, a figyelem pedig a szeretet legelemtárisabb és legfontosabb megnyilvánulása, ez okból mindenki képes megtenni ezt-azt, a szeretet kivívásáért. Ennek egyik – kezdetleges, primitív, nyers, ősi – módja, hogy eltüntetni azt a „betolakodó”-t, aki korlátozza vágyainak beteljesülését. Hogy miért archetipikus ez? – Azt hiszem, ráismerhetünk benne Káin és Ábel történetére. Ha általánosítani akarunk, azt mondhatjuk, hogy a gonosz elkövetőjét a gonoszság elkövetésére mindig valami hiány –

hogy milyen, meg mi okból történő, az ugyan fontos, de arra most mégsem térhetünk ki –, és annak téves, téveszmés megoldása viszi rá. A hiánnyal együtt jár a kényszer. Az külön tragédia, hogy gonoszsággal meg is lehet oldani bizonyos helyzeteket. (Pl. Musa Dag teljesen „megoldotta” az örménykérdést, a történelem tele van ilyen típusú megoldásokkal – ezért olyan, amilyen, tisztán racionálisan szemlélve ezért nincs valódi megoldás az emberi történelemben, sőt az emberi létre sem.) A gonoszságot kiváltó hiány mindig eseti – tehát következménye, a gonoszság is eseti, tehát banális. A hiányra reagálás ismeret hiányában, vagy az ismeret tagadása által lehet gonosz. Esetenként ez überelhető is, ezért nevezheti Ormos Mária Hitlert „világnézeti gyilkos”-nak. Ezzel kapcsolatban az ellenség legtanulságosabb neve a latin név. Lucifer – a fényvivő. És tényleg időről időre feltűnik valaki, aki pozitívnak, dicsőnek, igaznak mondja magát, vagy ügyét. A fény – az egyetlen reménység – hordozójának tünteti fel magát. Az egyetlen igazság hordozójának, szerzetesének. Az ilyen – egy igazság – típusú ideológiák, amelyekben az eszközök közötti válogatás hiánya is szabály szerint megjelenik, roppant kártékonyak lehetnek. Mert a hatalom jámborság (önkontroll, megértés, felelősség, szeretet) nélkül nem ártatlan, hanem képmutató, nem dicső, hanem gőgös, nem igaz, hanem törvényeskedő, nem erkölcsös, hanem formai kritériumokat használva gyilkos. Az önkontroll azt eredményezi, hogy bizonyos távolságot tartunk attól, hogy meggyőződésünket örök érvényűnek, abszolútnak tekintsük. Annyira semmiképpen sem tekinthetjük abszolútnak meggyőződésünket, hogy öljünk érte. A megértés azt jelenti, hogy ellenfeleinket és barátainkat is elsősorban megérteni akarjuk, és csak az után meggyőzni. A megértés igénye egyben kockázatos is, hiszen kiderülhet, hogy az, amiben hittünk, a megértés hatására semmisnek bizonyul. Mégis ez a kockázat termékeny, és vállalni kell, hisz közelebb visz bennünket az igazsághoz. Az igazsághoz való közelebb jutás pedig kötelességünk, mint ahogy az is, hogy felelősek vagyunk – kellene lennünk – mindenkiért, akit ismerünk, helyesebben mindenkiért, akinek létezéséről tudunk. Azért nem mondhatom egyértelműen, hogy mindenkiért, mert az is bőven elég lenne, ha mindenki felelős lenne azokért, akikkel együtt él. Másképpen fogalmazva: még ez is bőven meghaladja lehetőségeinket, ezek a következmények is teljesen érthetetlennek tűnnek, a szeretet követelménye pedig eleve az. Nincs állam, de még ember sem, amely, illetve aki eleget tesz ezen feltételeknek, viszont az egyértelmű, hogy mikor tagadják. Ahol muzulmánokat gyilkolnak csak azért, mert azok, amik, akkor ez félreérthetetlen. (A muzulmánokat most azért kell megemlíteni, mert úgy tűnik, rajtuk esett a legnagyobb sérelem a jugoszláviai diktatúra háborúval vegyes tombolása közepette.)

Túlzás lenne azt állítani, hogy a jugoszláv diktatúra vetekszik akár a sztálinizmussal, akár a náciizmussal, kvantitásban biztosan nem. De a szovjet és a jugoszláv diktatúrát átélte ember vagy az ezek következtében megölt individuum ugyanolyan, és attól független kárvallottja ezeknek, hogy világtörténelmi vagy bármely más szempontból milyen jelentős az a diktatúra, ami vele azt tette, amit tett. Az is túlzás lenne, ha Miloševićet a jelen pillanatban minden megszorítás nélkül a fenti személyekhez hasonlítanánk – mert ezt csak akkor tehetjük meg, ha elég adat lesz birtokunkban. Lehet, hogy Milošević valóban azt hitte, hogy jól cselekszik népével. (Ez esetben nagyon nagyot tévedett – én legalábbis ezt hiszem.)

A gonoszság működése az egyéni élet szintjén sem egyszerűen tetten érhető, hát még társadalmi szinten. Csupán a formai kritériumok megállapítására hagyatkozhatunk, noha a gonoszság megjelenése a forma, a kézzel fogható „Corpus” előtt is már az, ami. Mégsem lehet az a kérdés, vagy komoly megfontolás tárgya, hogy van-e jó és rossz, hanem az, hogy hogyan lép működésbe társadalmi méretekben. A XX. század botránya az, hogy létrejöttek a totális társadalmak, a jövő veszélye pedig az, hogy ma nincs semmilyen biztosítékunk abban a tekintetben – én egyébként úgy gondolom, hogy nem is lehet –, hogy a totalitarizmus elkerülhető lehessen. Ez okból az egyik legfontosabb kérdés az, hogyan jöhettek létre. Részleges magyarázattal szolgálhat a tömegtársadalom kérdése. Ha egy végtelenül strukturált és munkamegosztó társadalmat figyelünk meg, akkor azt látjuk: a dolgok úgy működnek, hogy valaki elkezdti őket, és sok szakaszon áthaladva a folyamatok beteljesülnek. Ez a folyamat akár vakon is működhet, kevesen vannak, akik a mai társadalmak folyamatait egészében beláthatják. Ez a gyakorlatban úgy fest, hogy amíg van lakásom, családom, pénzem – vagy bármi más, ami elégedetté tesz –, addig nem érdekel, mi történik a szomszédban vagy bárhol máshol. Közben tudom, hogy mást sem érdekel majd, ha nekem lesz bajom, és ez még érzéktelenebbé tehet, miközben egy valami azért világos: az idő múlásának következményeit csak ideiglenesen mellőzhetjük. De a részleges magyarázatok nem magyarázatok.

A „világegyetem legnagyobb bűneit lehet elkövetni” nem gonoszságból, hanem a gondolkodás mellőzése miatt („A pokolba vezető út jóakarattal van kiköveztve.” Vajon így van-e?). A gondolatlanság, a gondolkodás hiányát a gonoszsággal Hannah Arendt azonosítja az *Eichmann Jeruzsálemben* (A gonosz banalitásáról) című művében. Ha elvonatkoztatunk egy pillanatra Eichmannról és a 20. századi főgonoszok „munkásságát” figyeljük, azt láthatjuk, hogy gondolkodni azért tudtak. Sztálin cinikus volt, Hitler megszállott, de mindketten hatásosan gondolkodtak, amennyiben a céljuk megvalósítása felé törekvését annak tekintjük. De miért ne tekinthetnénk annak? Hitler rövid idő alatt teljes sikerre vitte elképzelését a totális államról – az más kérdés, hogy maga az elképzelés magában hordozta a pusztulást. Sztálin pedig élete végéig fenntarthatta helyzetét, miközben az ő tevékenysége miatt is omlott, épült birodalma, csak ő maradt állandó – Sztálin (nomen est omen). Hannah Arendt megjegyzése arra vonatkozhatott, hogy Eichmann – a halál könyvelője – soha nem kérdezett rá arra, hogy jó-e, etikus-e az, amit csinál. Bensovsky Ignác a *Zsidóságunk tanításai* c. kis könyvében azt írja, hogy kétféle etika létezhet: az egyik úgy repül, mint a kő, a másik úgy, mint a galamb. A kő-etika a kényszereknek enged, a galamb-etikára pedig azok nincsenek lényeges hatással. Az egyiket az érdekek, a másikat az elvek irányítják. Eichmann a kényszereknek engedett, sőt talán – nem is talán! – karriert, pozíciót, érdekes munkát akart. Ha elvonatkoztatunk attól, hogy milyen szörnyűségeket csinált, akkor valóban érdekes kihívás az, hogy hogyan lehet rövid idő alatt egy helyre gyűjteni annyi „egyed”-et. De ez csak akkor lehetne elfogadható feladat, ha teszem azt, a szivacsos agyvelőgyulladásban szenvedő szarvasmarhákat akarnánk megsemmisíteni, de talán még ekkor sem. Visszaulva a gonosz teológiában használatos neveire, az ördögnek van egy latin–görög neve is (a görög újszövetség átvette ezt a latin szót) ez pedig a *légió* szó. Ez azt jelenti, hogy a gonoszság szívesen merül el a tömegben. Könnyű elhárítani a felelősséget, ha sokan cse-

leckszik a gonoszát. Beletartoznak a légióba a hidegben posztolók, a kisistenek a vállalatokban, az iskolákban, a tévében. Többnyire egy bukott rendszer emberei védekeznek úgy, vagy próbálják őket felmenteni azzal, hogy az egész társadalom gonosz volt, és hogy nem tudjuk megtalálni a gonosz forrását. Ez ugye rímél a kifinomult társadalmak strukturáltságának és átláthatatlanságának. Ahogy hiba egy emberre kenni a gonoszságot, úgy hiba elkenni is azt. A gonoszságot megfogni nem egyszerű, de a gonoszság cselekedetei számbavehetőek – ezeket pedig büntetni lehet.

Eichmann védekezésében a kanti kategorikus imperativusra hivatkozott. Vagyis egy rendezőelvre, kijelentésre, maximára. Minden tudás mögött ott a hit, legalább annak a hite, hogy az ismeret érvényes, de a hit valamilyen tartalomra vonatkozik, és ez a tartalom a gondolkodás által módosul. Más az ismeret és más a gondolkodás. Eichmann végzetes hibája – ha igazat beszélt és nem pózolt, amit én valószínűnek tartok –, egyben bűne az, hogy nem gondolkodott el saját imperativusán, csak hitt benne, vagy – ami ugyanolyan rossz – hit nélkül cselekedett. És aki a gonosz maximákat magáévá teszi, az gonosz. Mégsem lehet a gonoszságot csak a gondolkodás hiányával magyarázni. A gonoszság legalább egy ismereti komponensének léteznie kell. Valamilyen ismeret – mint a gondolkodás tartalma – mindenképpen szükséges. Adott esetben ez a tartalom lehet egy gonosz maxima, de szent betű is. Aki a gonosz maximákat nem gondolja át, vagy átgondolja, de elfogadhatónak tartja, netán kitalál magának egyet, az gonosz. Aki átgondolja és elveti, valamint aki a szent kijelentéseket gondolja át és azt elfogadja, az nem gonosz. Ez, ugye, pofonegyszerű, de vajon hogyan megvalósítani? (Erről szól az emberi élet, de nem ez a kérdés, tehát a gonoszságra kell visszatérnünk, még mielőtt az életünket folytatnánk. Az életünknek egyébként nem árt, ha a gonoszságról is elgondolkodunk.) Ami az ismereteket illeti, azok önmagukban nem nyernek értelmet, noha hordozzák azt, mégis csak átgondolás által, bennünk van értelmük. A diktatúra nem „szereti”, ha rákérdeznek a dolgokra – Eichmann nem kérdez rá a dolgokra. A rákérdezés igénye a gondolkodásból származik. Így ahol a rákérdezés igénye gátolt, ott a gondolkodást gátolják. Ez minden diktatúra jellemzője. „Ne gondolkodj. Ha gondolkodsz is, ne mondd el másnak, ha elmondod is úgy tedd, hogy ne értsék.” A diktatúra alapállása, hogy „mindenki tudja miről van szó”, de senki sem mondja ki, miközben „senki nem tudja, miről van szó”. Van olyan, aki tényleg nem tudja, és van olyan, aki azt színleli, de nem lehet tudni, ki melyik. Ez rendkívül egészségtelen, és többek között abban nyilvánul meg, hogy szónoklatokban az „egyesek” formulát használják ahelyett, hogy néven neveznének valakit. Ez működött – ezt magam is tapasztaltam – a titoizmusban és a miloševićizmusban is. Milošević strukturális értelemben nem alkalmazott semmi újat, csak beleült a titoista propaganda rendszerébe. Az első forradalma – az antibürokratikus – is a Tito által nem kiselejtezett lenini permanens forradalom, titoista önigazgatás által dústított talajából nőtt ki. Később csak valami kézzelfoghatóbbat – a szerb kártyát – vett elő, amit a titoizmus tartalmának lassú elhalványulásában és gazdasági értelemben vett kimúlásában irányt vesztett embereknek kínált fel.

Az arab nyelvben és a bibliai héberben sem használják olyan szűk értelemben a gonoszt megtestesítő szót, a Sátánt, mint az európaiak. Sőt az nem általában véve megsemmélyesített, hanem csak a konkrét esetben azonosítják –

ez az a bizonyos ellenség. Náluk lehet a rossz idő, egy rossz állam is – pl. Iránban az USA – sátán. Náluk a rossz ember is sátán. Ők talán a diktátorokat is sátánnak neveznék. Az ősi magyar kifejezés a gonoszra az ördög. Ipolyi Arnold ezt mondja: jelentése a „dögök őre”. És valóban, ha valaki a hatalmát a halottakon építi, és az ettől sérült lelkeken, az a „dögök” haszonélvezője. Aki vagy friss, vagy régi, vagy leendő sírokra hivatkozik, az nem ilyen? A jugoszláviai diktatúra pont ilyen módon készítette elő a majdani háborút. A halottakkal Milošević rendszere úgy manipulált, hogy ne tudjunk semmit, de mindent sejtünk, pontosabban azt sejtjük, amit a nagy manipulátor akar, hogy sejtünk. Az ördög az tehát, aki a halottakból előnyt szerez magának azáltal, hogy kezeli a róluk meglevő információt. A diktátor dög őr voltát csalhatatlanul azonosította be a Zabranjeno pušenje rockegyüttes 1997-es korongján (Ja nisam odavle album, Ona nije tu c. dal) – Ludi šento urla ispred groblja / baca ruke, hvata se neba. A Ludi šento utalás félreérthetetlen.

A görög diabolosz szó vádolót – helyesebben: rágalmazót jelent. És a miloševići propaganda – a részinformációk által sűrűre dagasztott homály – pont ezt tette, mindenkit lefasisztázott, lebanditázott, sőpredéknek minősített. Ezen még az sem változtat, hogy a miloševićizmus ellenfelei attól még nem minősülhetnek szalonképesnek, hogy ellene harcoltak (lásd: Dobroslav Paraga).

Van még egy neve a gonosznak. Oroszlánnak is mondják, aki ordítva sétál és arra vár, hogy kit ragadjon el. A szerb RTV így ordibált. A gonoszság oroszlánja aktívan sétált az 1990-es évek Jugoszláviájában, az az igazság, hogy a kilencvenes éveket megelőzően is csak balsejtelműen szunyókált, és egyet-egyét morgott az ébredéshez közeli álmában.

5.

A valóság és a diktatúra közös eleme a kényszer. A diktatúrában azonban a kényszer karikatúraszerűen, kiemelve van jelen. Azt hiszem, nagyjából már érintettem azokat az elemeket, amelyek egyszerűen vannak, és így egy totális állam valóságossá válásának a lehetőségét hordozzák (a valóság tökéletlensége, az ember valamilyen mértékű gonoszsága és az ebből származó kényszerek), de az továbbra is kérdés: hogyan konkretizálódik és aktualizálódik ez, milyen elemek formájában, hogyan kel mindez életre? Azt hiszem, hogy minden totalitarizmus legalább egy gonosz maximára épül. A fasizmus a faj „igazságára” épült, a kommunizmus az osztály „igazság”-ára (hogy ebből igazi gonosz maximacsokrok nőjének ki). Hitler a lengyelországi akciója előtt – ezt pátosz nélkül mondhatom – sátáni-oroszláni beszédet mondott. Ebben arra apellál, hogy nincs hely a könyörületnek, győzni kell. Máskor is elmondott hasonlókat, érvelésének lényege ez volt: ölni kell, lopni nem szabad. Ezt az SS-katonák magukévá is tették (persze, nem mind, de elegen hittek ahhoz, hogy működjön a rendszer). Tito érvrendszere azon alapult, hogy a fasiszták számára nincs kegyelem, és ezt olyannyira kiterjesztette, hogy bírósági eljárásra sem volt joguk (mindig), így azt sem lehetett megállapítani, hogy a meggyilkolt „fasiszták” valóban fasiszták voltak-e. (A fasizmus és nácizmus közötti különbség meg végképp nem számított.) A miloševićizmus először hazugságokat terjesztett – ezeknek azért volt valami igazságtartalmuk (mint minden jó hazugságnak), csak ezt az igazságalapot eltorzítva, túldimenzionálva vegyí-

tették az ordas szándékok és célok érdekében, s így is alkalmazták. Hasonló hazugságokra hivatkozva volt kizárólagos a náciizmus Hitlerrel és Tito is ideológiájával egyetemben, a különbségek persze fontosak, sőt sok esetben döntőek, de a lényeg az, hogy bizonyos fikciók és indokok alapján zártak ki a társadalomból embercsoportokat, és hogy ez azok vesztét okozta. (A kizárólagosság mértékének sorrendjében – ha ennek van valami értelme – Hitler és Tito között helyezkedik el Milošević.) Sztálin mechanizmusa ennél még egyszerűbb: az osztály igazságát paravánként használva, az ideológiát praktikusán megkeverülve, még nyersebbé, primitívebbé tette rendszerét, hogy aki erőt mutathat fel, az bármit megtehet. A sztálinizmus a kifinomult taktika és a primitivizmus bizzar keveréke.

A totalitárius állam működésének – ennyit elárulhatok – három eleme közül az első a gonosz maxima, amely a főnök vagy az egész társadalom tudatában – ill. a mozgósítható részének többségében – van elvetve. A második eleme az állam struktúrája és az ebben részt vevő fogaskerekcek-hivatalnokok, parancsteljesítő rendőrök, levélkihordók. Bármily állam működéséhez szükség van valamilyen mechanizmusra. A mechanizmus és a maxima alkotja a társadalmi közeget befolyásoló fő erőt. Véleményem szerint csupán szép illúzió az, amikor a közvélemény erejéről beszélünk, mégis ha a társadalmi közeg tisztességes – ha a társadalom szerelvénye szabályosan zakatol –, ez pedig az államigazgatás és az azt vezérlő elv közös hatása, amin alakíthat valamit a gazdasági és kulturális elit, akkor még a gonoszok is a tisztesség látszata szerint viselkednek. A politikai elit és a társadalmi mechanizmusok annyira nagy erőt képesek kifejteni, hogy egy egész társadalom mentalitását át tudják alakítani – időlegesen mindenképpen, de talán tartósan is –, gondoljunk csak Japán és Németország esetére, de a titoizmus és kádárizmus is hasonló hatást fejtett ki. Az persze vitatható, de elvben megállapítható tény, hogy egy-egy ilyen hatás milyen alapos vagy mennyire időleges. De mitől lesz tisztességes egy társadalmi közeg, vagy hogyan alakulhat át egy tisztességes közeg tisztességtelenné? Kung-ce mondja: az uralkodó olyan, mint a szél, az alattvaló olyan, mint a fű. Ahogy a szél fű, a fű úgy hajlik. Ez tökéletesen igaz annyiban, hogy régen, ami megvalósítható volt, azt meg is tehette az uralkodó, ha valami olyat akart, ami megvalósíthatatlan, akkor erre ráment az uralma, és szabály szerint az élete is. Egy modern társadalomban azonban a „szél” nem csupán egy ember szándékától függve „fű”.

Minden ember egy bizonyos tér-idő kontinuitásba születik bele. Ez azt is jelenti, hogy egy olyan társadalmi közegbe kerül, amely őt próbálja alakítani, és amelyben a szélirány adott. Az ősei, ill. elődei cselekedetei meghatározták azt a helyzetet, amibe került. Ezért akár kedves neki, akár nem, vállalnia kell ősei tetteit – amelyek mivolta ténykérdés. Ami értékelés kérdése, az az, hogy ezek jók vagy rosszak. Az egyik klasszikus tévedés az, amikor az ősök ténykérdése már attól jó, hogy az ősöké. Ez kialakíthat egy diktatórikus társadalmi közeget, voltaképpen a titoizmus és a miloševićizmus is – szelektíven –, de ezzel manipulált. Lényegében ennek az egyik alváltozata, és el sem választható ettől az, amikor az adatok diffúz sokaságából egy olyan „múltat költenek”, amely megfelel nekik. Más esetben, amikor a múlt újraértelmezése nem ilyen módon meghatározott, az értékelés igényén és tényén van a hangsúly, ami az irányító maxima lényegére van hatással. A mi – jugoszláv – esetünkben viszont

a tévesen felfogott államérdek és a maxima hatására költötték a múltat. Mind-egy azonban, hogy a költött múlt vagy a valós múlt tévedéseit kanonizálják-e, mert egyszerre kell jelen lennie a valós megismerésnek és az értékelés vágyának. Az első esetben az értékelés vágya hibádzik, a másodikban mindkettő. Az eredmény mindig torz.

A másik klasszikus tévedés az, amikor egyértelműen negatívnak minősítik az ősök ténykedését, és valami újat találnak ki – ez rendkívül nagy veszélyeket rejt magában, hiszen anélkül születik az ítélet, hogy a megismerés megtörtént volna – ez pl. a lenini kommunizmus tévedése. Mindez – a tagadás miatti tagadás – a rendezőelvet érinti, de azáltal hat, hogy a társadalom úgy működik, hogy ahhoz valahogy viszonyulnak. A két téves értékelés (a múlt kanonizálása és elvetése) mellett kézenfekvő, hogy valamilyen elvek alapján értékelünk, miközben a múltat elsősorban nem megítélni akarjuk, hanem megérteni. Ez esetben értékítéleteink inkább a jelen cselekményeire kell hogy vonatkozzanak. Ez nem azt jelenti, hogy a múlttól nem lehet értékítéletet hozni, de annak a megértése nélkül, hogy tudjuk, miért cselekedtek valahogy, ha cselekedhettek jobban vagy rosszabbul is – nincs értelme.

A 20. századi ember a 19. század tér-idő kontinuitását folytatta. A 19. századi filozófiák nem akarták „Isten halálát”, csak azt tapasztalták, hogy a társadalomban egyre kisebb a hatása . . . Ennek megfelelően a maximák – az életigazságok – is módosultak, olyannyira, hogy az egész államapparátusra és tágabb értelemben a társadalomra is kihatott. És ez nem egyértelműen az uralkodók szándékaihoz köthető. A mechanizmusban, a tervezettségben, a szervezettségben kezdtek hinni az emberek. Valójában bármilyen vezérlőelvnek az ad súlyt, ha valamilyen államapparátus áll mögéje. Ez olyannyira így van, hogy egy bizonyosan téves „igazság” is működhet ily módon, sőt teljes győzelemre is juthat időlegesen a totalitarizmusban. De a totalitarizmusnak az ad igazi erőt, ha az emberek is hisznek benne – ezért nem lehetett könnyen lerázni a fasizmust, és ezért nem lehet megszabadulni a kommunizmustól és annak hibrid hajtásától, a milósevicizmustól sem, amely ráadásul magába oltotta a nacionalizmus azon válfaját, amely a múlt nagyszerűségét kanonizálta. A szervezettségben és a működésben való hit pedig a fentiek sajátos és sokkal erősebb kombinációja. Ez részben felelőssé tehető a 20. század totalitarizmusa miatt. Súlyosbítja ezt a megállapítást, hogy ma is ebben hisz a társadalom. Ez a hit nem a lényegre, hanem a formára vonatkozik. Ez nagy baj.

Az állam szervezettsége és az államapparátus ténykedése miatt az egész társadalmat cláraszthatja a destrukció, a konstrukció és bármi, ha abban hisznek. Akkor annak a „képre és hasonlatosságára” idomítják mentális struktúrájukat. Ez a negatív teremts – a felismerhetetlen rabszolgaságé és a megérthetetlen halálé. Pontosabban az nem tudja felismerni, aki a rendszerben van, de ez pont elég egy diktatúrának. Ha a politika módot ad a gonoszság terjedésére, akkor az terjedhet, sőt meg is hódíthatja a politikai élet egészét és a társadalmi közeget. Az államapparátus ad súlyt az érveknek, maximáknak. Így az egész társadalom megmérgeződhet, inadekvát lehet, erkölcstelen és gonosz lehet. Ha a közeg valamilyen, akkor a kő-etikájú emberek azoknak a kényszereknek engedelmessé válnak, amelyek az adott közegben vannak. Így működik a dolog. Ilyen volt Eichmann, de ilyen volt mindenki más, aki bármilyen más társadalmakban is élt, bárhol, bármikor (noha Eichmann-nál mindehhez a karrieriz-

mus is kapcsolódhatott). Ezeket a kényszereket nem könnyű kivédeni, bagatellizálni pedig végzetes hiba. Fel kell tenni tehát a kérdést: vajon mennyiben vagyok abban a helyzetben, hogy ne tudjam felismerni azt, amit akar a rendszer, hogy értem, milyen a rendszer, amelyben élek. Giccses az, ahogy a partizánfilmekben vagy mozifilmekben hangzanak el az olyan kijelentések, hogy „jobb állva meghalni, mint térdelve”. Káros is ez, hiszen arra jó, hogy az emberek megelégedkezzenek magukról, hogy saját lényük helyett az ilyen giccsszöveg éltesse őket, hogy ne maguk, hanem bennük a giccsszöveg cselekedjen. Az ilyen típusú kijelentések mentális vírusok, amelyek aktivizálódnak, ha eljön az idő. Az viszont kérdés, hogy mikor van az a pillanat, amikor azt el lehet dönteni, hogy még élünk vagy meghaltunk. Számtalan hasonló giccsel, kisebbekkel, nagyobbakkal, általánosabbakkal, speciálisabbakkal mérgezni lehet a társadalmi közeget, az viszont már nagyon ingoványos talajra vinne bennünket, ha elemeznénk Solohov viszonyát a sztálinizmushoz. Vajon művészet-e a művészet – hogy a reklámról vagy az esztrádról ne is beszéljünk – ha erősen befolyásolt az ideológia által, és vajon „mérgező”-e, és vajon ki az, aki dönt ez ügyben, és vajon mit tenni, ha „döntés” születik?

Hajlok azon vélemény felé, hogy semmilyen formában nincs szükség inkvizícióra, nincs szükség arra, hogy indexre tegyenek bárkit. De máris itt vagyunk a totális rendszerek hatásos segítőjénél. A döntésképtelenség, a kételemek, a tétoválás általában segítik a diktatúrák kialakulását, amelyek szabály szerint nem tétoválznak, ha indexre kell helyezni valamit. (Emlékeztetőül: a milosevićizmus is, a titoizmus is – ami csak a milosevićizmushoz viszonyítva nem volt diktatúra – évtizednyi tétoválás után lobbant lángra.) Így a totális rendszerek működésének segítője az emberi cselekvés bénasága, a tehetetlenség. Ez azzal analóg, hogy senki nem vállal kockázatot a bizonytalan jövőt illetően, ha nem kényszeríti őt valami erre, így marad az ember a bizonyos – sokszor kellemetlen – jelenben, és a rossz közérzet biztonsága többet ér, mint a lehetséges jó elérésében jelentkező kockázati tényező, az esetleges sikertelenség. Minden folyamat a jelen pillanatok sorozatából áll, amely a 20. században a gázkamráig is elvezetett tömegével embereket. Ebben az a szörnyű, hogy a valóságpillanatok elején még nem látszik, hogy mi azoknak a vége. Van is erről egy vicc. Nem alkalmas ugyan ez a szöveggörnyezet viccelődésre, de a dolog természetébe enged bepillantást. A kilencvenes évek közepén mesélték Jugoszláviában. (Feltételezhetően valami első világháborús vicc felmelegítése.)

Egy apa okíttatta a fiát:

– Ha behívót hoznak, akkor vagy elfogadod, vagy nem. Ha nem fogadod el, az veszélyes, ha elfogadod, akkor van két kiút: vagy bevetnek, vagy nem. Ha nem vetnek be, az jó, ha bevetnek, akkor van két kiút: vagy megtagadod, hogy elmenj, de az veszélyes, ha meg elmégy, akkor van két kiút: vagy oda kerülsz, ahol nem lőnek, és ez jó, ha meg oda kerülsz, ahol lőnek, akkor van két kiút: vagy nem találják el, és az jó, vagy eltalálnak, de akkor is van két kiút: ha nem halsz meg, akkor jó, ha meghalsz, akkor van két kiút: vagy a pokolra jutsz, vagy a mennyországba. Ha a mennyországba jutsz, az jó, ha a pokolra, akkor van két kiút: vagy megesz téged az ördög, vagy nem. Ha nem, akkor az jó, de ha megesz, akkor már csak egy kiút van.

Ebben az a groteszk – nem is igazán nevettünk, amikor ezt a viccet hallottuk, inkább a semmibe révedtünk –, hogy miközben rengeteg a kiút – mint

lehetőség felvillantva –, valójában csak egy út van, amely nem a bajból vezet kifelé. És a totális rendszerekkel megátkozott társadalmak ezen az úton terelődnek valamilyen formában. Közben a nyilvánvaló kockázatok kerülése segít ebben a totális társadalomnak, hiszen totalitása miatt minden kockázat túl nagyra tűnik. Így lettek a sztálini koncepciók perek áldozatai azok, akik az előző koncepciók perek hamis tanúi voltak, így lettek a „kápók” is elgázosítva végül. Gyengécske érv, hogy a totális társadalmakban nem az az igazán rossz, hogy totálisak, hanem az, hogy egy ilyen állam szinte menthetetlenül büntényeket követ el, totalitásából adódóan tömeges méretekben. A totalitarizmus lényege a rossz. Az ahhoz szükséges vezér-vezérlő elv – a társadalom szoftvere – félresikerült volta. A gonosz maxima, valamint a hivatalnok és egyéb fogaskerekek mellett, utolsó láncszemként valamilyen állat-emberre is „szükség van”. Ismert tény, hogy sem Eichmann, sem Hitler nem bírta a gázkamrák működése eredményének látványát. (Noha Eichmannról a Szondi Lipót-féle teszt kiemelkedően magas agresszivitási szintet mutatott ki.) Robespierre sem bírta a guillotine látványát. De kellett valaki ott, Robespierre idejében, aki leengedte a bárdot, majd hogy valaki elvegye a törzset, a fejet, kellett valaki, aki felpakolta a hullákat a szekerekre. Hitler idejében kellett valaki, aki kiszedte a halott zsidókat, cigányokat, kommunistákat, fogyatékosokat a gázkamrából, és valaki, hogy elszállítsa őket az égetőhöz. Kellott valaki, aki megkínította a pravoszláv és nem pravoszláv papokat 1944 Jugoszláviájában (az összesítés azt mutatja, hogy a partizánok a második világháborúban megölt pravoszláv papok felét ölték meg, nagyjából annyit, amennyit az összes megszálló együttvéve). A totális állam büntetteinek utolsó láncszeme a szadista ember, vagy legalábbis a mészáros (nem véletlen, hogy a középkorban a bakók „polgári” foglalkozása a hentesmesterség volt). Ez a típus az, ami teljesen valóságossá teszi a bűnöket. A hitleri Németországban nem szelektálták tudatosan az embereket (legalábbis nincs erre utaló adat), azért, hogy a megsemmisítésnél szadisták legyenek. De aki nem volt az, valahogy elhelyeztette magát onnan, a szadisták meg ottmaradtak és oda gyűltek. A háború után tanulmányozták lelki alkutukat – már akinél lehetett – és többségüknél a szadizmus vonásait állapították meg. Groteszkül hangzik, de mindenki megtalálta a helyét abban a totalitarizmusban, aki pedig nem találta meg, az megsemmisült. A totalitarizmusban az a szörnyű, hogy nem akarja meghagyni annak a lehetőségét, hogy az embernek galamberséglete legyen, és az benne az ironia, hogy nem veheti megsemmisítő elvét a lehetőséget – „csak” az életet veheti el, ami azonban nem elégíti ki. A totalitarizmus legmélyebb gonoszsága az, hogy a fizikai testi élet kényszereit használva a lelkeket akarja. Ha ez nem megy, csellel, csalással, propagandával, akkor erőszakkal teszi. Mivel azonban mindenki lelkét nem veheti el, és ha belekezd az öldöklésbe, akkor kielégíthetlensége miatt nem tud leállni.

Persze – szerencsére – van egy „gond” a totalitarizmussal. A totalitás elérésére óriási energiák szükségesek, és az abszolút egyneműséget, tömegességet sohasem lehet százszázalékosan elérni. Ez a nagy számok és a viszonylagosság törvényszerűsége – a véletlen, a különlegesség, az esetlegesség jelenléte, ami miatt nem lehet kizárni minden eshetőséget sohasem. Dinamizmusát tekintve a hitleri Németország közelítette meg a leggyorsabban és a legjobban a totális állam „eszméjét” és gyakorlatát (gyorsan nőtt ki, és rohamosan szá-

molta fel a társadalom diffuzitását), mégsem tudott mindenkit belekényszeríteni valamilyen szerepbe, sőt abba sem, hogy mindenki hallgasson, és csak „tegye a dolgát”. Még azt sem tudta elérni, hogy a halálba hajszoljon mindenkit, aki másként gondolkodott.

Az a baj – ha kívülről szemléljük a diktatúrákat, a totális és bűnöző államokat –, hogy a gonosz rendszerekkel nem lehet mit kezdeni. Ez az 1941-es Truman és Roosevelttel dilemma lényege. Roosevelttel hajlandó volt szövetekezni az egyik leggonoszabb rendszerrel a másik leggonoszabb rendszer ellen, Truman – az alelnök – pedig (sommásan mondva) úgy vélte, hagyni kell a két rendszert, hogy gyilkolgassa egymást a kimerültségig. Truman elképzelése cinikusnak hat – lehet, hogy az is –, mert ki tudja, hány emberéletet követelt volna egy elhúzódnó fasiszta–kommunista háború. Másrészt meg ki a megmondhatója annak, hogy helyes volt-e a kommunizmusnak még negyven évet adni, és lehetővé tenni további tízmilliók halálát. A totális rendszerekkel nem igazán lehet mit kezdeni. Mert a totalitarizmus a saját terepén kell hogy bebizonyítsa alkalmatlanságát. Ez egész biztosan megtörténik, csak idő és mérték kérdése. (Hogy aztán a társadalmak újabb hibás irányba mozduljanak?)

Gustav Le Bonnak a tömeglélektanról szóló műve nem sok jóval kecsegtet a tömeget illetően. Ha a társadalmat tömegállapotba hozzuk, akkor annak intellektuális potenciáljából a maradék marad, az emberi kvalitások kivonódnak egymásból. Ha a társadalom tagjai nem nyilvánulhatnak meg közösen, akkor az izoláció és a mechanizmus túlsúlya gyűri maga alá az egyént. Csábító lenne a két véglet között a családot vagy a civil szerveződések mint áthidaló megoldásokat venni, de mindez nem működik. Ma az a tendencia, hogy a társadalom atomizálódik. Ezt súlyosbítja, hogy a technicizált gazdasági közegnek egyszerűen nincs annyi emberre szüksége, mint amennyi van, milliók, sőt milliárdok „feleslegesek”. A „maradok feleslegesnek” érzése általában tagolatlan indulatokat okoz, keserű, frusztrált milliók robbanásra készen panganak, hogy aztán a vad emberek – mint Radovan Karadžić írja versében – egyszer lejöjjenek a hegyekből . . . Csábító lenne a tudatra hivatkozni, de sem a pszichológia, sem a filozófia nem tudja ezt a kérdést megragadni, és a tisztas tudós bizonyosan csak azt tudja állítani, hogy nem tudja, mi az. Miközben a politika széltehen-hosszában erről beszél. Ez pedig nem sok jót sejtet, és én ezt közelről láttam!

6.

Azt hiszem, minden diktatúra működési jellegzetessége, hogy félelmet kelt. Ez dinamikájának egyik, talán legfőbb forrása, a félelem érzelmi töltöttségével tud a tudattalan régiókra hatni (csak mellékesen mondom, hogy a ma szalonképesnek számító államokban a vágyakra hatnak, ami szintén nem állja ki az etikusság kritériumát, és nem tudni, mikorra csalogat elő pusztító energiákat). Nálunk – az egykori Jugoszláviában – a félelem mechanizmusa úgy épült fel, hogy tudatosították: akármilyen politikai változás történik is, az bizonytalan-ságot okoz (ami igaz), és annak valamilyen véres esemény lehet a következménye (ami nem szükségszerű). Mellesleg a félelem – a rossz lekiismeret miatt – Jugoszlávia születésétől kezdve kísérte az országot. És a véres kimenetel párszor meg is történt, így annak nem szükségszerű volta nem volt nyilvánvaló.

Mindebben az a fonák, hogy Milošević esetében az ijesztgető kezében voltak azok az eszközök, amelyek a fenyegetést valósággá tették. De a félelmet keltő kijelentések nem fenyegetés formájában, hanem az „óva intés” formájában jelentek meg. Így, aki nem akarta látni a fenyegetőt, az azt hihette, hogy valahol a levegőben, az ellenségben van a veszély forrása. De akárhogyan is viszonyult valaki a fenyegetőhöz, egy valami nyilvánvaló volt: félt. Sőt a titoizmusban bizonyos szempontból a félelemre volt szocializálva a lakosság. Sokan – vagy mindenki? – normálisnak tekintették azt, hogy évente legalább egyszer jött a „kurír” (a behívókézbesítő), hogy egy olyan gyakorlatra hívja az embert, amelyről sosem árulták el az elején, hogy valóban gyakorlat van-e, vagy valódi támadás indult az ország ellen. Ez a félelem szocializációjának egy formája volt, a tankönyvek brutális képei, a szöveg, amit minden tanító köteles volt mondani, és az, hogy uzsonnára sorakozva az iskolákban kötelezően elhangzott a „halál a fasizmusra, szabadság a népnek” felkiáltás. (Ez a szlogen lett később Milošević első szlogenjének alapja: „Smrt fašizmu, Sloboda narodu!” – „Halál a fasizmusra, Slobodant a népnek!” És nem szabadságot?!) És az előbbi kötelező felkiáltásban, ami ugye, a majdani szlogen alapja lett, nem a fasizmus kritikája a kivetendő, hanem az, hogy a zsenge gyerekek halált kiáltanak valakire. Ez a szocializációs forma azáltal terhelődött, hogy a történelem véres vonatkozásairól az országban kezdetben sokat sejtetően hallgattak, és általános formában, később pedig a konkrét adatok tengerével árasztották el a lakosságot. Ezek egyben utalások voltak arra is, ami „megtörténhet”. Azt sulykolták az emberekbe, hogy féljenek.

A félelem mindenkit különválasztott – hogy azt ne mondjam: szecesszióra kényszerített, kollektív és egyéni értelemben is –, mindenki félt mindenkitől. Pedig a félelem rossz tanácsadó. Ha megőrjíti az embereket, akkor oroszlánná változnak, és egymás vérért isszák. Jellemző a miloševići propagandára, hogy csak azt hangoztatja – sokat sejtve – „a tömeg könnyen vérengzővé válhat”. (Mindenkinek tudja, miről van szó, de senki nem mondja ki.) Jellemző rá, hogy figyelmeztet bennünket, mi következhet. Bemutatja azt, amikor a tömeg őrlőng itt-ott. Csakhogy ezt nem mondja: „Látod, ez lesz itt is, ha ellentmondasz.” Az őrlőngés a félelem katarzisa. A félelemtől eszeveszett nép pedig mindenre képes.

A 90-es években mindennap sokféle formában hangzott el a felszólítás: félj! Ezzel szemben a Biblia kb. 360-szor mondja: „Ne félj!” De még a buddhizmus, valamint a pszichológia és minden felelős ember, tudós is azt mondja, hogy a félelem nem segít a helyes döntések meghozatalában. Mindezt csak az tudta, aki fáradtságos munkával czeget a könyveket bújt. Aki megengedte magának a nem-gondolkodás luxusát, az leült a tévé elé, és egyre inkább félt. A félelem egy konkrét helyzetből való menekülést segíti, ez a szerepe. A félelem légköre ellen azonban az ember nem tehet semmit, egy légkör elől nem lehet menekülni, így folyamatosan ront az egyén állapotán. Ahol pedig sokan félnek, ott a társadalom is ingó. Ezt az ingó, roskadozó társadalmat mozdította be a miloševići és a 80-as években még létező brutál-kommunista propaganda.

A diktatúrákra jellemző a céltévesztés. Vagy készakarva, vagy – cnyhébb esetben – akarattalanul másról beszélnek, mint ami van. A titoizmusban pl. állandóan a tudatról beszéltek, holott a tudat felettébb kétséges, és már akkor is tudni lehetett, hogy egy normális társadalom akkor lehetséges, ha az embe-

rek tudattalanja többnyire rendben van, tehát az emberek tudattalanjáról kell gondolkodni, azzal foglalkozni (ez meglehetősen futuristán hangzik, de a tudattal eddig nem ért el senki semmit). A brutál-kommunista propaganda pedig állandóan a tudatról papolt. A titoizmusban állandóan a testvériség–egységről papoltak, pedig a nem testvéri alapú kikönyöklés folyt. A titoizmusban az ország sorsszerű létrejöttéről beszéltek, pedig a szétesése lett sorsszerű.

A diktatúrák és a totalitarizmusok másik általános jellemzője – ez a céltévesztésből fakad –, hogy miközben helyesnek tartanak magukról mindent, aközben rendszerint merő helytelenség az, amit csinálnak. Valójában az ember könnyen kimondhatja, hogy az igazság és a szeretet totalitarizmusában hajlandó lenne élni, sőt boldog is lenne. Ha az ember alkalmas lenne arra, hogy a diktatúrát a vegytiszta méltányossággal, jósággal, igazsággal töltsé meg, akkor az ilyen kijelentésben lenne valami értelem, mivel azonban az ember nem ilyen, nincs értelme ilyen kijelentésnek. Ezért a diktatúra az említett értékekkel összeegyeztethetetlen, mert az ember sem összeegyeztethető. A megengedő viszonyulás adhat szabadságot, akár a jóra is, igaz a gonoszra is, sőt ennél többet is – szabadságot az etikához való kötöttséghez. Ellenben a diktatúrában az eseti gonoszság általános érvényű lehet, ha az uralkodó agyában matat, így a dominóelvezhez hasonlóan romba dönthet mindent. Márpedig nincs ember, aki legalább az eseti gonoszságtól mentes lenne. Ha egy emberre épít az államrendszer, az a bizonyos gonoszság valamilyen formáját okozza – ha nem rögtön, hát később –, sőt a hatalomban csücsülőnek nincs is esélye arra, hogy érzékelje ballépéseit. A diktatúra ellentéte a szabadság, a diktatúrában megnyilvánuló gonosz ellentéte a jóság, de a gonoszság–jóság küzdelme az emberben folyik, bár nem igazán akar eldőlni, ezért veszélyes a diktatúra, következőképpen a társadalomban a szabadság–diktatúra harcnak kell eldőlnie. Az előző még az egyénben sem tud egészen biztosan eldőlni. Egyszerre sokszzerű és individuális is. Lehetetlen biztos mércét megállapítani, társadalomtudományos szempontból értelmezhetetlen. A szabadság–diktatúra ellentétpár pedig egy olyan tengelyt alkot, amelyen megtalálhatjuk egy-egy társadalom súlypontját, az egyik vagy a másik végletéhez közelebb, ráadásul könnyen elmozdulhat a helyéről. Semmi biztosat nem mondhatunk tehát. Csak az a bizonyos, hogy az etikai minőségű szabadság felé kell kormányozni a társadalmakat. A cél lehetetlensége miatt akár félhetünk is, sőt a diktatúra kialakulásától félnünk is kell. Az a lényeg, hogyan vezetjük le félelmünket.

A titoizmus nem volt sem erkölcsös, sem megengedő, mint ahogy Tito sem volt az, azaz csak részben volt az, de a rész kevés. Ilyen szempontból a kicsit diktatúra is nagyon az. Az ideológiák diktatúrája elvben nem emberekre épül, de a gyakorlatban emberek csinálják, sőt segít is nekik, ha egy ideológia mögé bújhatnak. Másrészt egy ideológiát nem lehet úgy megfogalmazni, hogy mindennel és mindenkivel megengedő legyen, mert akkor nincs is megfogalmazva, vagyis valakivel, valamivel korlátozó kell hogy legyen, a titoizmus és jugoszlávizmus is ilyen volt. Félelmeiktől volt terhes, egyéni egzisztenciális, kollektív – országféltő – félelemtől is. Ez a félelem azonban nem valamilyen produktív hatással érelődött, nem alkotó szenvedéllyé nemesült, hanem őrzőségbe csapott át.

II. AHOGY ÉN LÁTTAM

7.

Jó tizenöt éve, hogy közszájon kezdett forogni a szecesszió szó. A titoizmus állóvízbe dobták be. Abba az állóvízbe, amely víz alatti aknáktól hemzsegett, és az egyén „szabadon” csak úgy nyilvánulhatott meg, ha azt mondta, amit mondania kell. A titoizmus kollektívizmusa bedaráltta az egyént a szabadság irányított imázsának képébe, miközben valódi szabadság nem volt. Valójában a bikacsök suhogása hallatszott, miközben azt a szabadság szeleként definiálták.

Az állatidomítás metodikája, hogy születésüktől fogva módszeresen verik őket. Így gyártják az agresszív kutyákat is. A bullterriereket órákig kínozzák, különböző tréningekkel, hogy erősek és kegyetlenek legyenek. A lovakat először szélhámosnak fogják be, majd zablát adnak a szájukba, és akkor húzd! A tigriseket ostorral verik, hogy átugorják a tüzes karikát, majd amikor átugrották, cukrot adnak nekik. Szemükben a páni félelem – melyik állat szereti a tüzet? És át kell ugorniuk újra és újra. „Csak néhány patkány- s cápafajta öli tulajdon vércit . . .” Az embert nem szükséges úgy tanítani, mint az állatokat, elég az, ha bemutatják azt, amint valakit bántanak, mert így is bele tudja élni magát mások helyzetébe. A titoizmus ezt tette (pl. amikor a pionírcsoportokat vezette a jasenovaci kampók között, miután vagy mielőtt egy propagandafilmet tekintettek meg). Aki akart, tudhatott Goli otokról, és arról, hogy tetvesek voltak, és hogy egyeseket nyakig szarban járatnak. Ezt még a képzelet is tovább görgethette, hogy szorongássá váljon, és hogy a tudattalan csengője mellé sülyedjen. Még ha valaki nem is hallgatott ilyen történeteket, az a sajátból és a tévéből értesülhetett arról, hogy valaki kegyvesztett lett, és beindult a képzelete.

Mégis az oroszlán, ha túlságosan ostorozzák, egyszer megtörténhet, hogy belevájja körmeit idomítójába, a ló megbokrosodik, a kutya harap. Az ember nemesebb, a diktatúra mégsem kezelte másként az embert. Az iskolákban az lett a szokás, hogy alázatos és gondolkodni nem tudó embereket neveljenek. Először letörik az érdeklődést, utána letörik az akaratukat, majd beletiporják a szürke tunyaságba az előkészített „gyerekanyag”-ot. Ezt tette Tito után is a Tito-ideológia. Pedig a társadalom szó gyökere a társ szó. A közösség érzésétől így paradox módon az a társadalom vont meg bennünket, amely a kollektívizmust hirdette. Nem tudhattuk, ki a társunk, és azt sem, hogy van-e ilyen. Minden arra utalt, hogy egyedül vagy kevesen vagyunk, így volt ez a titoizmusban, és csorbíthatatlanul továbbélt a miloševićizmusban. Ez tesz/tett tönkre minket. Könnyű dolga volt a diktátornak és médiamunkásainak. A marxizmus által tönkretett és kiűrtett jelentéstartalmú társadalom helyett kínált fel valamit és kényszerített bele, akit lehetett, az új paradigmába – a nemzetinek deklarált kollektív totalitarizmusba. Hál’ istennek, ezt a kollektív totalitarizmust nem nekem találták ki, hisz nem szerb voltam, magyarként pedig nem érinthetett meg a szerb nacionalista retorika, de ki tudja, hogyan dőltem volna be neki, ha szerbnek születek. Mindvégig pótváriációként – koncként – ott volt a kapaszkodó minden nemzetiségnek is: a jugoszlavizmus, de ezen a nemzetiségiek többsége átlátott, és a propaganda is a többségre koncentrált. A diktátor megtalálta a varázskombinációt, ő lett az, aki a szecesszió rémével rémisztgetett

mindenkit, miközben a szecesszió vágányainak váltókezelője ő volt. Milošević a politikai – és jogi – értelemben vett gyerekkoromba robbant be, életem javát az ő ténykedése határozza meg, politikával kapcsolatos nézeteim kialakulása javarészt az ő ideje alatt történt. Eddigi életem egyharmad részében, életem felnőtt részében, állandóan arra kényszerített (vajon véglegesen használhatjuk-e itt a – lezárt – múlt időt, hiszen még akkor is, ha letűnik a politikai szintérről, a piszka itt marad) fullajtárjai által, hogy többedmagammal a bizonytalan jövő, a katonai behívó, munkanélküliség, pénztelenség tűzkarikáján ugorjunk által, a nyomor tűzkarikáján szintén. És a varázsigét – szecesszió – is elmondta, hogy esetleg valódi tűzzel is találkozunk – vérengző oroszlánként. Az érzelmi alapjai megvoltak ennek, csak a minta, amit felkínált, az nem tetszett nekem – így szerencsém volt, nem úgy, mint szerb társaimnak, akiknek eleve tetszett az, amit a titoizmus tartalmának ellenében kínált.

A jugoszláv összeomlásban (is?) az az érdekes, hogy szinte észrevétlenül húzódtak a bőrünk alá a diktatúra következményei. Ha valaki 1994-ben azt kérdezte volna tőlem, hogy vagyok, akkor azt mondtam volna: hisz látja egészben vagyok, jól vagyok. Létjogosultságot nyert az a vélekedés, hogy valójában az van rosszul, akinek – mondjuk – az agya szétkenődött a betonon, akinek hiányzik valamelyik végtagja, vagy akit kórházban ápolnak. Valójában rosszul volt, és egyre rosszabbul lett mindenki.

Jugoszláviában nemcsak az én viszonylag fiatal generációm nyafoghat, sőt főleg nem az. Minden ma élő ember, akinek köze volt ehhez az államalakulathoz, valamilyen formában átélte a diktatúrát. Az öregemberek csak azt élték át, annak különböző változatait (ez az „idomítás” effektus). Azt hihettük – mi, akkoriban még, naiv nagykamaszok –, hogy ebből az állapotból csak a diktatúrából való kiút lehetséges. Úgy is tűnt, hogy kifelé haladunk, sőt úgy tűnt, hogy jóval a kelet-európai, 1989 környékén omladozó diktatúrák előtt járunk, de valójában be a diktatúrába haladtunk, azaz az ország egésze szétesőben volt. (Akkoriban az Ante Marković-féle Reformpárt osztogatott egy jelvényt, amelyen a YU rövidítés felől három nyíl mutatott szétfelé. Hogy a francha találtak pont egy ilyen jelvényt?) Igazából szétfelé haladtunk, el és bele a diktatúrába. A diktatúrára hajlamosabb vidéken a mindenkori jugoszlavizmus esszenziája lépett működésbe: az országféltség. Ezt tudatosan is gerjesztették.

A titói jugoszlávia legtartósabb velejárója az országféltség volt. Nem különbözött ebben elődeinél. Így kézenfekvő volt a szecesszionizmus szó elővétele a „jó nép” mozgósítása érdekében. Igaz, hogy nemcsak ezzel tüsténkedtek, hanem a nemzeti sérelmek felsorolásával is. Az így felbolydult országba dobták be a szecesszió, szecesszionizmus fogalmát. Addig a biológusok ismerték, a zuzmók szaporodását illetően, meg tudós jogászok, esetleg történészek. Aki pedig tanácstalan volt, utánanézhett a latin szótárban – én is így tettem. A latin secessio szó szótári jelentése 1. félrevonulás, eltávozás, kivonulás, 2. (politikai) meghasonlás, elkülönülés. Széldító karrierje még a Belgrádi Tévé valamely szpíkerének csúnya fintora és összehúzott szemöldöke kíséretével indult. Közben a becses közönség nem is igazán tudta, miről van szó, hiszen nem volt kimondva, hogy akkor majd ezért halni meg ölni kell, de mégis mindenki tudta, hogy a szecesszionisták rossz fiúk – „országapucitól” dá-dát kell majd kapniuk. Ezt a széldító karriert egy másík markáns arc egyengette. Slobodant a népnek – mindenhonnan ránk nézett egy időben (a falról, a buszban, a WC-

ben) fizimiskájához illően – amelyet már akkor sokan pózolásnak és modorosságnak tartottak. De a többségnek szinte a karikatúrajegyeket viselő arc kellett. Markáns szövege döglesztő, illetve lelkesítő volt, attól függően, milyen hozzáállással hallgatták. Ha baj volt, ha valamit akart, csak kiáltott: szecesszionizmus! És lőn szecesszionizmus. Az ország széthullása egy önmegvalósító jóslat lett. A szecesszió szó foglalta össze és jelenítette meg a jugoszláv társadalom maximáját. Ez pedig az volt kezdetben, hogy ahol szerb vér van (ördög–dögör), az szerb föld. A szecesszionista valahol ugyanazt jelentette, mint a titoizmusban a fasizmus és usztasa, nem véletlen, hogy az usztasa szó ismét előjött, mint hogy az sem véletlen, hogy az usztasa–jogpárti eszmék is életre keltek a rügyczni kész lappangás állapotából az önmegvalósító jóslat hatására, mint a milosevićizmus jugoszlávizmus ellentétpárjai . . . Aztán mindezt látva, hallva, mást nem tehettem, mint hogy félrevonultam. Nem értem, mit látnak abban a karikatúraszerű ábrázatban – ma sem merem levonni a következtetést. (Önmaguk prepotens vágyait vetíthették belé?) Nem értem, mert nem a mennyei nép tagja voltam, csak egy magyar. H. E. T. – ahogy kitaláltuk az egyetemen: Háború Esetén Tűsz. Kivonultam, és könyvekkel bástyáztam körül magam. De ez nem segített, mert hamarosan megtanultuk a gyakorlatban is, mit jelent a kizárólagosság, és az erre épülő totalitarizmus, a könyvekből épült bástyák nem voltak elégséges védművek, mert hozzám is becsengetett valaki, akit nem vártam, egy valaki, aki behívókat hozott, mert ő is egy egyszerű ember volt, akinek valami egyszerű dolga volt a világban és a rendszerben. Mint Eichmann-nak, neki is volt egy feladata. Éreztük a bőrünkön – én szerencsére kevésbé –, mit hozott mindez: háborút, vért, halált. Ha nem is érintett mindenkit közvetlenül, de bárkinek hiányozhat valami, valaki . . . Országos szinten az hatott, ahogy a szpíker mondogatta – egyre gyakrabban – a varázsszót: szecesszionizmus, hogy aztán az egészen durva kifejezések is előkerüljenek. Kettős hatással volt ez: egyrészt eszeveszetten rohantak ki az országból, akik különben sem voltak iránta nagy bizalommal, másrészt pedig „megfelelően” hiszterizálta az „országféltő” közvéleményt. Harmadrészt – mert ez is volt – egyre inkább félt az, aki nem tudott idejében távozni. Sorra váltak hát ki a tagköztársaságok Jugoszláviából, miközben a legcsúnyább szitkokkal illették őket. Nem tudtam megítélni, igazak-e a vádak, de büzlött valami. Az intuícióm – no, meg az, amit 1988–89-ben hallottam a Jugoszláv Néphadseregben – azt súgta, hogy hazudnak. Az intuícióm igazolást is nyert, általában rest voltam utánanézni a térképeken, hogy pontosan tudjam, mi hol történik (mert körülbelül tudtam), de nem mindig voltam rest. Kezdetben meglepve tapasztaltam, hogy kétszer is elmondják ugyanazt egy-egy területről, csak pont a szomszéd falu kapcsán, sőt – egy barátom hívta fel rá a figyelmemet –, hogy egyik esetben Boszniáról beszéltek, hogy aztán Hercegovináról beszéljenek, két térségről, pedig a két település között alig van néhány kilométer (olyan ez, mintha Röske meg Horgos kapcsán beszéltnék két térségről, noha egy térségről van szó). Aztán ma már ismert a hamisított fényképek meg a hazugságok egy része is.

Kezdetben mindennap 16 és 20 óra között hallgattam híreket (két krónika a Kossuthon, újvidéki magyar hírek, szerb hírek), sőt a 22 órai híreket is meghallgattam. Meghatározott időben óraszámra, szobatársammal vagy a szüleimmel, majd a feleségemmel szinte „lőgtünk” a hírforrásokon. Hegyezett fülek-

kel hallgattuk a híreket. A különféle adók információi közül próbáltuk kifeje-
teni a nagybetűs Hírt, vagyis azt, hogy mi is van valójában. Aztán másnap min-
dig volt valaki, akivel megbeszélhettem, mit mondott a BBC vagy az Amerika
Hangja. Történt egyszer (azt hiszem, 1992-ben), hogy egy bemondónő alig tud-
ta visszafojtani kéjesen elégedett mosolyát, amikor valahol egy horvát zászlót
tapostak. Ezen élmény hatására nem néztem többé jugoszláv tévét. Már addig
is tudtam, hogy a szerb tévé a félretájékoztatás világbajnoka. A Újvidéki Te-
levízió és Rádió dolgozói pedig féltek. Iszonyúan féltek. Remegett a hangjuk,
nagyokat nyeltek. Akkoriban Jugoszláviában csak egy dolgot lehetett tenni, és
azt megtanulták az emberek igazán: FÉLNI!!! Aztán úgy éreztem, nincs már
hírforrás, amit érdemes hallgatni az „isten háta mögött”. Egy ideig Szabadkán
voltam, de úgy éreztem, az is az isten háta mögött van. Olyannyira, hogy ami-
kor elköltöztem szüleimtől – valójában az isten háta mögé –, be sem állítottam
a sufnyiból elővett őskori tévé a belgrádi és újvidéki adókat. Az egészben az
volt a groteszk, hogy miközben a szabadság, és a felszabadítás illúziójában rin-
gatta híveit a Szerb RTV-nek keresztelt propagandagépezet – a Politika ki-
adóházzal meg a rádióműsorokkal együtt –, valójában a háború rabszolgája
lett. Miközben a propaganda a győzelemről regélt, veszítettek, és miközben a
szuverenitásról papolt, a szuverenitás lehetősége számolódott fel, és miközben
a fényes jövőről beszélt, sötét jövő született. Emlékszem, egyszer eldöntöttem,
hogy folyamatosan elemezni fogom az SZRT híreit. Füzettel a kezemben a
tévé elé ültem, és jegyeztem, hogy melyik hírhez fűznek tendenciózus kom-
mentárt – mindegyikhez fűztek. Aznap került meg az ellopott híres *Impresszió*
c. kép – ehhez azt tették hozzá, hogy milyen jó fejleszteni a rendőrséget. Le-
mondtam arról, hogy lejegyezzem a tendenciózus dolgokat. Minden tenden-
ciózus volt!

Azt tudhatta mindenki, hogy melyik politikus ült le az elnök – a fősze-
cessziós – pamlagára, de azt nem tudta, hogy a szomszéd faluban mi történt.
Teljesen izolálttá váltam. Leválasztott a társadalmi közeg a társadalomról.
Egyetemi évfolyamtársaim némelyike pravoszlávós stílust vett fel, és nem
szenvedhettem dumájukat. Ők sem az enyémet. Barátaim sorra távoztak,
(Stockholmtól Melbourne-ig vannak szétszórva, még a Dél-afrikai Köztársas-
ságba is távoztak ismerőseim, sőt Argentínába is. Azt hiszem, hogy a konti-
nensek közül csak Ázsiába nem ment senki – de oda meg a bosnyákok mentek
szép számmal.) Milyen érzés évekig csak két-három emberrel beszélgetni
„szájkosár” nélkül? Nos, én tudom. Állandó önismételgetés. Ember az ember-
nek teljesen idegenné válhatott, még akkor is, ha egy lépcsőházat használtak
és egy újságosnál vették az újságjaikat. Ez az állapot a bűvárharangok képzetét
keltette bennem. Egy-egy bűvárharangban egy-egy család vagy régen kialakult
baráti társaság ült, esetleg a tömeg-óceánon időnként átúszhatott az ember
egy másik bűvárharangba . . . Közben sok ismeretlen bűvárharangot került meg.

Ezzel szemben a Kossuth rádióban többé-kevésbé szabadon dönthettek a
híryanag kiválasztásáról. Ha valamit a Kossuthon hallottunk, az hír volt. Mivel
azonban a riporterekre akkoriban gyakran lőttek, kevesen voltak, akik az éle-
tüket kockáztatták a nagybetűs Hírért. Pontosabban kevesen voltak ahhoz,
hogy elégséges valódi hír gyűljön össze, az azonban túl soknak is tekinthető,
hogy hányukat ölték meg, hányukat sebesítették meg, vagy hányukra lőttek.
Egy szavam sem lehetett, hiszen egy fityinggel sem támogattam az oknyomozó

riportot művelő sajtóorgánumokat. Ellenben a szerb tévét vastagon megfizettem, hiszen az áramszolgáltatási díjba volt belefoglalva az előfizetés, sőt ad absurdum még azok a reklámok sem ingerelhettek fogyasztásra, amelyeket a külföldi adókon láttam, mert útlevelem sem volt, amivel átmehettem volna. Akkoriban akkor kaphatott valaki útlevelet, ha tartalékos szolgálatra jelentkezett, tehát nem volt útlevelem. Mégis az a kérdés motoszkált bennem, hogy külföldről nem akarnak beavatkozni a jugoszláviai politikai küzdelembe, és hogy nem akarnak az igazság eljuttatásával hatni a rendszer ingására. Úgy éreztem, az is politika, hogy többnyire hallgatnak, és hogy azáltal is rabbá tesznek. És valóban rabnak éreztem magam, mert ha lett volna is útlevelem, akkor is sarcot kellett volna fizetnem ahhoz, hogy kijussak az országból. Ez a sarc esetenként a fizetésem 1/6-át is tette. Egyre haragosabb voltam, miközben a közvetítési kísérletek sorra dugába dőltek. Állatokká tettek bennünket majdnem. Öt évig itták egymás véréit azok, akik – mondjuk – csak a Szerb RTV műsorait nézték, hallgatták.

Tárgyilagosan gondolkodva megállapíthatom: nem valószínű, hogy igazán „állattá” váltam volna, hisz a katonai behívót kézbesítő előtt becsaptam az ajtót . . . Ez volt ugyanis az akkoriban terjesztett behívót elkerülő algoritmus második pontja. (Az első pont az volt, hogy nem kell ajtót nyitni.) Szerencsém volt . . . Nem gumibotos rendőrök kíséretében jött a „becsületes, jóhiszemű kézbesítő”, az „egyszerű ember”. Hősiességről – ami engem illet – szó sem volt, gyávaságról igen, hiszen azután sokáig összerezzentem, ha valaki csengett. Genetikus biztonságkeresésről volt szó, hiszen szüleim nem túl korán született gyereke voltam, és családom utolsó férfitagja, illetéknéppen nem lett volna senkinek kifejezetten jó, és egyáltalán nem lett volna produktív, ha valahol egy golyóval vagy gránáttal találkozom. Azt pedig főképpen nem akartam, hogy „magva szakadjon” a családomnak. A burnsi „öljek meg egy csapásra húszat, sokkal dicsőbb, ha egyet nemzek!” felismerés is gyakran az eszemben járt, mert persze ölni – mondjuk, rozsdás kanalakkal, ahogy Šešelj ajánlotta – sem volt kedvem. (Nemzeni viszont igen.) A döntő mégis ez volt: nem láttam értelmét annak, hogy bármit is tegyek azért a hatalomtól és vértől részeg kocsmatöltelék, effektíven örült, képmutató tagjaiért, akik között garmadával voltak olyanok, akik összevissza hazudoztak. Vladislav Jovanović, Milošević sakkozó külügyminisztere a klasszikusa ennek a típusnak, egyszer sem hallottam igazat mondani. Gyakran a jelenések könyvének paráznájára is asszociáltam, és a hozzájuk hasonló társadalomért, aminek én is része voltam, de inkább csak zárványa, nem akartam semmit tenni. A külföldről jövő műsorok – információk – segítettek embernek maradni. És abban is, hogy meg ne örüljek attól az iszonyatos „propagandanyomástól”, amely rám/ránk nehezedett. Mindennap volt több kicsi és két nagy „oázis”, az oázisban pedig egy kis hűsítő híranyag, amely elhangzott a töméntelen aprólékosan kidolgozott győzelmi méltatás – *mocsok* – ellenében. Akkoriban nem izgatott túlságosan bennünket hogy óránként ugyanazokat a mondatokat hallottuk. Még az Újvidéki Rádió hírei közül is ki lehetett hámozni valamit. Mert azt nem parancsolhatja meg senki, hogy milyen hanghordozással mondjon valaki valamit, és azt sem, hol bakizzon, meg azt, hogy hol csukoljon meg a hangja. A hírek hallgatása egyben azok logikai, pszichológiai, meg ki tudja, milyen analízise is volt. Kitanultam, hogy a rádiós mikor mondja azt, amit el is hisz, és mikor

mond valamit csak azért, mert muszáj neki. (Az utóbbi esetben gyorsabban, nemegyszer hadarva, a bakikat kevésbé javítva, monoton hangon beszéltek.) Attól viszont idegrohamot kaptam, amikor a Kossuth rádióban átvették a szerb tévé híreit, vagy amikor a BBC-n a szerb tévé képeit. Ez teljesen felesleges volt, hiszen az iskolákban, a munkahelyeken, az utcákon, mindenhol újramondták a Szerb TV céltudatosan válogatott, hírnek csúfolt fél igazságait. Megtudtam azt is, hogy a jugoszláv adókon közölt információmennyiség fordítottan arányos az információk fontosságával, és hogy a külföldi adókon előbb meghallom, hol vannak tényleg súlyos harcok, a jugoszláv adókon való hallgatás ezekről a harcokról pedig szabály szerint a harctéri vereséget jelentette. Egy időben volt egy szlovák nemzetiségű ismerősöm, aki a horvát rádió adásait hallgatta – nem tudtam, hogyan fogta az adást, meg az én programomba nem is fért már be – vele is gyakran „konzultáltam”.

Kb. 1993-ig sokszor arra koncentráltam – szégyen, nem szégyen – hogy ne reszkessék, mint a nyárfalevél. Mert – ugye – félni is tudni kell, annak is van technikája . . . Persze nem mindig rezegtem, sőt többnyire nem, de azért épp eleget. Akkoriban szorongtam leginkább, amikor valami tűzszünetet írtak alá, ugyanis szabály szerint ekkor „újult ki” a „minden addiginál hevesebb tűzpárbaj” a „Mittudoménmilyenvica” falu környékén. 1995-ig az egyik barátom száján már berepült egy repesz – csoda volt, hogy túlélte, ugyanis a járomcsontja alatt, és nem máshol repült ki –, a másik közelében pedig gránát robbant Boszniában, miközben mindenki aludt. Az a sátor, amelyben ő aludt, a szomszédja volt annak a sáornak, amelyben a robbanás történt. Mindezt a leszerelése után évekig begörcsölt a lába, ha belobbant a gázkályha. Elég fronttörténetet hallottam, miközben a rádióban azt mondták – az ellenség kezdeményezte lövöldözésben nem halt meg jugoszláv katona, az ellenség soraiban viszont súlyos veszteségek vannak. Igazából nem is tudom, mennyit félttem, mert az emlékezet felettébb csalóka. Eszelősen hajtogattam – szüleim rosszallásai kíséretében –, hogy nem győzhetnek a képmutatók, akik a jugoszlávság sokak számára magasztos eszméjét arra használták, hogy egy népcsoport többségét formálisan, egy jelentős részét pedig gyakorlatilag is a másik ellen irányítsák. (Ez a meghatározás a pontos, noha elég körülményes. Én akkor sokkal rövidebb szót használtam, mert nem tudtam ezt végiggondolni.) Hallgass, fiam – mondták ilyenkor. Fogd be a szád – így az apám –, nem kell senkinek tudnia, mit gondolsz. – Hallgass, fiam, az isten szerelmére, legalább rám legyél tekintettel – mondta az anyám. Mit csinálok, ha egyszer valaki belő az ablakon?! Évekig január 6-án és 13-án hallgattuk, mint ropognak a karácsonyi és újévi sorozatlövések. Hallgass! – volt a következtetés – jó, amíg csak a levegőbe lőnek. – Elhitették velünk, hogy félnünk kell. Ez a szecesszió. És az ember vagy tőlük különült el, vagy magányba burkolódzott, és elbujtatta minden gondolatát – ha jobban belegondolunk, ez szecesszió. Sokan lehalkították a rádiót – nem kell senkinek tudnia, mit hallgat. Más lehalkította a tévékészüléket – nem kell tudnia senkinek, hogy a „pesti híreket” nézi. Ez szecesszió. Az emberek halkabba fogták dobozlakásaikban a beszédet – meghallhatják – mondták. Ez szecesszió. A munkahelyeken csak azok beszéltek, akik egyetértettek, mások lelkükben morzsolták önmagukat – de hallgatni kellett. Ez az igazi szecesszionizmus – szétválasztódás. Jómagam csaknem tíz évig nem beszélgettem szerb ismerőscimmel semmilyen komoly dologról. De közben igyekeztem nekik na-

gyokat köszönni, nehogy valami eszükbe jusson. A gyerekkori barátok? Ki tudja, mit gondolnak? Nem kell semmit feszegetni. Aztán egyesekről tudtam, mit gondolnak, de nem volt értelme beszélgetni, mert az ő gondolataik „erősebbek” voltak, egy államapparátus állt mögöttük. Új ismerősöknél nem érte meg kockáztatni és feltárni a kártyáimat. Igyekeztem minél előbb befejezni a beszélgetéseket. Hallgattam. Ekkoriban járt eszemben az, hogy az emberek Jugoszláviában egy „skinner dobozban” vannak. Ez az egész ország egy skinner doboz, és innen, úgy látszik, az egész világ is egy skinner doboz. A tévékészülék, az Idiot Box mindig valamilyen homályos és „nagyon közeli” reményt csilantott fel, amely ma nem válik valóra ugyan, de holnap talán . . . És ez így megy százszor meg százszor. 1991-ben le voltam sújtva, 1992 telétől éreztem, hogy nem sikerülhet a „Karlovac, Karlobag, Virovitica” terv, 1993 végétől pedig folyamatosan még fél évet adtam a hódító hadsereg összeomlásának. Ebbéli reményemet táplálta az, hogy Szerbiából nem akarnak menni a tartalékosok Boszniába. De Milošević ügyes volt, mindig szerzett valahonnan pénzt, én pedig egyre idegesebb lettem.

Aztán volt olyan is, hogy szüleim hangos rosszsallása ellenére (ők is csak azért rosszsallották, mert félték, hogy meghallják) – nagyokat kurjongatva, levegőbe bokszolva ugráltam, mint a focista, aki gólt rúgott, és örül – ugráltam és fogaimat vicsorgattam. Átéltam valamilyen elemi érzelmet, a győzelem érzését: Gergely megölte a sárkányt, ezt éreztem! Ez akkor volt, amikor a szerbnek és hadseregnek mondott erőszakszervezet valahol nagyon felsült. Az 1995-ös boszniai bombázásoknak pedig nagyon megörültem, hogy aztán decemberben a Magyarzó Pistikével együtt mondjam: Mennyből a NATO . . . Letelt a két-három évig tartó „még legfeljebb fél év”.

Csupán mindez után volt időm átgondolni, hogy én is bűnrészes lettem. Vörösmarty szavai akkor rám is vonatkoztak. Ő ugyanis ezt mondja – „A földnek fáj az ember”, és hogy az ember „sárkányfog vetemény”. Akaratom ellenére indirekt módon, kissé hasonlítani kezdtem a Sloba meg Šešelj legényekhez – csak fordított előjellel (Az IRA-szimpatizáns gyerek érzelmei tértek vissza – ez a regresszió.) Nem gondoltam végig, hogy a mi oldalunkon is, a rossz ügyért harcolók közül, sőt akiket ellenségeimnek tartottam (micsoda ambivalencia!), emberek haltak meg, akiket ugyanúgy sirattak talán, mint a másik oldal halottait. A szerbek és a horvátok szokása nagyjából egyforma. Amikor meghal valaki, az asszonyok a halott mellett virrasztva egész éjszaka folyamán fennhangon, kórusban sírva, teljes torokból ordítanak valamilyen ősi, kereszténység előtti gyökerű, borzasztó, szívszaggató kultikus éneket. Nincs erre magyar szó, ezt úgy hívják: „naricanje”. (A „rikati” ige etimológiailag rokona az előbb említett főnévnek, és szarvasbőgést jelent.) Borzasztó hallgatni, ha az asszonyok „bőgnek”, majdnem olyan borzasztó, mint a halál. Mégsem volt lelkiismeret-furdalásom, hisz nem ártottam senkinek. Nem úgy, mint egy tűzér (egy félig szlovén, félig szerb gyerek), akivel akkor laktam egy szobában, amikor még nagyban folyt a háború. Ezt mondta: én naponta 20–30 lövedéknek számoltam ki a pályáját, három hónapig voltam tartalékos, az legalább 2000 lövés . . . , ha ennek a tíz százaléka célba talált, akkor több száz ember halálát okoztam . . . (1991-ben volt tartalékos, nem sokkal a háború kezdete után, amikor még volt mit szétlőni.)

A Szerb RTV nem tett közvetlen módon ugyan állattá, de közvetett úton elindult a süllyedés. Látván, hallván azt, hogy a világon az internet terjed, hogy kereskedelmi tévéadók indulnak, és hogy újabb autómodellek jelennek meg, nos ehhez képest erőteljes kontraszthatás volt az, hogy mi arra sem vagyunk képesek, hogy a demokrácia látszatát keltsük, pontosabban csak erre voltak képesek belföldi használatra. Borzasztó volt, hogy a gumibotokat, kalasnyikovokat szorongató szaralakat nem szar alaknak, hanem hősnek tartják, és nem tudják, hogy eladták a lelküket, és csak azért nem vernek szét bennünket, mert nem kaptak rá parancsot (mellesleg sokszor úgy éreztem, hogy jó lenne nekik odasózni, de nem akartam magam megveretni, meg szüleim egyetlen gyereke voltam/vagyok, és ez a felelősség mindig távol tartott a gyülekezőektől). Tudtam, hogy a gumibotos „elvtársak” csak azért nem kaptak parancsot mindenki szétverésére, mert „pillanatnyilag” nem célirányos és racionális ez a megoldás. Aztán 1998–99-től az is racionálissá vált, hogy a fiatalságot, „az ország két” verjék. Mindenkinél világos lett, hogy – vagy így, vagy úgy – becsapták őket. Én – mi, más nemzetiségű gondolkodó emberként – ezt már a kezdet kezdetétől tudtuk, de a vélekedésünk megbizonyosodása nem okozott – legalábbis nekem nem – nagy örömet. Az egyre világosabb lett, hogy az a rendszer, amely a tévéhíradó „objektív” információira és a bevethető erőszakra épül, születésétől fogva halott. Csak az volt a kérdés, mennyi idő kell ahhoz, hogy az emberek belássák ezt – „Jó, hazudik a tv, de miért üldözték el az usztasák a szerbeket.” Ez volt ugyanis az első botránykő, ami miatt – egyébként érthető módon – nem tudott racionálisan gondolkodni a szerb közvélemény. Ez a más ügyek miatt is bénult állapotú, időszak Daytontól 2000 októberéig tartott. Először az nem volt világos, hogy hogyan lehet vereség nélkül – ahogy azt a propaganda állította – lemondani azokról a területekről, amelyekért évekig harcoltak, aztán ezt az a-ha élményt megakadályozta a kosovói válság szinten tartása. Az újabb 1999-es „győzelem” groteszk volt, és egyre inkább lekopott a máz az erőszakról. Ja, és ha már itt vagyunk, az 1999-es bombázásnak is örültem – noha akkoriban már a libidóm nagyobb részét értelmesebb dolgokba fektettem, a második gyereket vártuk, az első neveltük. Persze, nem annak örültem, hogy most katonákat meg civileket ölnek meg, de annak igen, hogy egyértelműen – hogy a hülye is értse – nyakon csapták a rendszert. Azt sem tudtam elképzelni, hogy vajon mi másért hagyott volna fel a kosovóiak elűldözésével, ha nem azért, hogy a hatalmára törtek. (Az amerikai értelmiségieket, akik a bombázások ellen voltak, értettem, de ők nem értették a helyzetet.) Milošević 1995 után – ha tartja magát a szerződéshez – bukott politikus lett volna, de ő tudta azt is, amit sokan sejtettek, sőt tudtak is, de nem beszéltek róla: hogy bűnös. Az elégedetlenség elemei lassan nyilvánvalóvá váltak, a többségiek egyre gyakrabban kezdték kimondani azt, amit sokan és régóta gondoltak. Konkrétan: Lovčenacon előbb tüntettek Milošević ellen, mint Szabadkán. Pedig az „csak” egy falu. (Ja, és a falvak. Jöttek az autóbuszok. Hallgass – volt a következtetés –, nehogy legközelebb téged vigyenek.) Nišben már 2000. október 5-én bűnösnek nevezték a diktátort, ott már 2000 tavaszán biztos tény volt, hogy vége – csak hogy ezt nem tudhatta mindenki az országban. (Milyen jó, hogy én tudtam! Milyen jók a hazafias helyekre vezető osztálykirándulások, amelyeken akkor részt vettem!)

Slobo az idő múlásával egyre kevésbé használta arcát, szinte különleges kegynek kezdett számítani az, amikor valami fontos ügyben a nép elé állt.

Újabban már nem is nagyon mutathatja arcát. A legutolsó plakát, amin totálisan látható, a „ki a bűnös” kampány részeként kapott egy kis plakátragasztót. A jövőben bizonyára védekezni kényszerül. Azzal védekezhethet, hogy átkos munkáját nem ő, hanem szekundánsai végezték – a felelősség áthárítása –, azzal védekezhethet, hogy a szóban kiadott parancsoknak nincs nyoma, miközben majd mindent megpróbálnak rákenni a tettestársai, a szóbeli parancsokra hivatkozva. Amíg hatalmon volt, az intézmények személytelensége mögé bújt. De kilóg a lóláb. És azt most már mindenki láthatja, aki látni akarja. Most már mindenki tudja, a miloševići jogállam a jogrendszer palástjába burkolt erőszak, ebben éltünk, és ez lett egyre intenzívebb élményünk az elmúlt évtizedben.

Kialakult bennem az a magyarázat is, hogy vajon ki az, aki egy államban akart élni egy ilyen emberrel. Ha nem is fő oka volt a szeparatizmusnak, de Macedónia és Bosznia esetében bizonyára fontos tényező, hogy nem akartak egy olyan országban maradni, amelyben Slobodan Milošević a legbefolyásosabb politikus.

Azt hiszem, ma már bizonyosan tudhatja, aki netán nem tudta, mert egyre több igazolást nyer – ki a bűnös. Nem az egyetlen, de a főbűnös. A szecesszió fekete angyala. Egyre bizonyosabb, hogy ki mozgatta az ordító oroszlánt, amely embereket ragadott a halálba, ki rendezte ütőképes csapattá a légiót (mindannyiunk gonoszságát), ki az, aki a hullákra hivatkozott (az ördög), ki az, aki úgy tüntette fel magát, mint az igazságot, fényt hordozót (Lucifer), és ki az, aki mindannyiunknak ellensége (Sátán) volt.

Az ember a „hüvösön” van, mert . . .

8.

. . . végül egy napon minden diktatúra véget ér. Az egyik úgy, hogy meghal a diktátor, a másik úgy, hogy polgárháború tör ki. Az én – a mi – diktatúránk furcsán és hirtelen ért véget, majdnem az a jelző is ráillik, hogy bársonyosan. Az bizonyos, minthogy a diktatúra életem egyik alapélménye, hogy a diktatúrának a végére mindig emlékezni fogok. Azon a délutánon épp a gyerekeimmel foglalatlankodtam, és nem hallgattam híreket. Az az igazság, hogy arra számítottam, hogy este fog valami történni. Az utcán sétálva találkoztam a mosógépszerelő mesterrel, s pár szót váltottam vele. Elmondta, hogy Kikindán járt, mire megkérdeztem, nincs-e útblokád. Nincs, mondta, de Belgrádban már ég a szövetségi parlament. Több se kellett nekem, rohantam haza a tévéhez, de semmit nem közvetített. A Kossuth rendes műsorát adta. Elszaladtam a másik szomszédba, ahol azt mesélték valamelyik nap, hogy van egy jugoszláv adó, a Radio Sombor, ahol mindent közvetítenek, megtudakoltam a rádió frekvenciáját, és elkezdtem megtalálni az adást, még mielőtt elvették volna az áramot.

Aztán a sötétben újra meg újra elmondták a híreket. Sokszor mondták ugyanazt, de ezúttal nem zavart a dolog. Az éjszaka folyamán kételyeim voltak: nincs-e a diktátornak egy bevezethető serege. Nem volt. És hajnalban sem tett semmit. Mégsem tudtam elhinni, hogy a nagy taktikus taktikája, a kivárás, annyira jól sikerült, hogy azt is sikerült kívánnia, hogy elvesszen a hatalma. Még két napig voltak kétségeim, de közben egyre erősödött bennem a „leomlott, leomlott” érzése . . .

Volt a kamrában két palack bor, amelyeket valamikor a 90-es évek közepén kaptam (azaz hogy az első gyerekm születésekor). Mostari Žilavka bor volt az egyik, a másikban pedig Crna Gora-i Krstač a podgoricai borászatból. Amikor elolvastam az ismertetőt és láttam, hogy a mostari bort 1989-ben készítették, tudtam, hogy arra az esetre teszem félre, ha megbukik a diktátor. Ha már ez így alakult, akkor a másik palack is valamilyen kedvező fordulat esetére került letétbe. Elismerem, méltatlan dolog a bort olyan esetre félretenni, ha valaki elbukik, de majd az egész tudatos életemet diktatúrában élttem le, és ahogy nőttem, egyre fokozódott a diktatúra, hogy a legnagyobb akkor legyen, amikor azt böfögték, hogy demokrácia van.

Hálaadó vacsorát is rendeztünk az ünnepélyes borbontás tiszteletére. A feleségem a „nagycsütörtök” utáni hétfő estére tyúkhúslevest főzött, és kirántott csirkemellel süített, sok sült krumplival. A bort még a terítés előtt felbontottam, hogy „lélegezzon”, ahogy a borhoz értők mondják, a hőmérséklete pont ideális volt. Azt hiszem, hogy a fehérbor illik a csirkéhez. Ebéd előtt egy spéci hálaadó asztali áldást mondtam. Aztán elfogyott a húseves, és jöhetett a csirkemell és a bor. Miközben kortyoltam, és ahogy a kortyok gurultak le a torkomon, a diktatúra érzete gurult egyre messzebb. A diktatúra, Milošević – aki viselkedésével esélyt sem adott arra, hogy méltányosan oldódjon meg a helyzet, egyeseknek még arra sem hagyott módot, hogy békésen oldódjon meg a konfliktus (vajon mit érdemelne ezért?!) – az én szkeptikus tudatomban is lassan a múltba gurult. Azon gyenge pillanataim egyike volt ez, amikor a jövő világosnak, egyszerűnek, szépnek tűnik. Az ilyen illuzorikus pillanatok szükségesek ahhoz, hogy az élet élhető legyen, holott a valóság reménytelenül száraz és fantáziátlan.

A diktatúra nem múlhat el nyomtalanul. Aki átélte, magában hordozza. A diktatúra előtt a csillagokat bogarásztam a sötétben egy csillagtérkép és egy lámpa segítségével, jobbra könyveket olvastam, olyan klasszikusokat, mint a Nikkomakhoszi etika, a Memnón, a Phaidrosz, az idősebb meg a fiatalabb Hippiász dialógusa, vagy a bor filozófiája, Druont meg Camus-t. Ma inkább írok, és a bennem gerjesztett feszültséget levezetendő megérteni, szeretni és gyűlölni próbálok. Igen, gyűlölni is, mert nem lehet úgy szeretni az igazságot, hogy közben ne gyűlöljük a hamisságot, és nem lehet úgy szeretni a jóságot, hogy ne gyűlöljük a gonosztságot – nem emberek gyűlöletéről van tehát szó. Szóval szeretni és gyűlölni próbálok – Ady után szabadon – „magam megmutatván”. A diktatúra előtt egyháztörténelemmel és az eretnkségekkel akartam foglalkozni, az is érdekelt, hogyan hatottak a társadalomra a gondolkodók elképzelései. Ma már ezek a kérdések másodlagosoknak tűnnek, ahhoz képest, hogy megértsem a gonoszság pszichológiáját, a diktátorok személyiségét, a társadalmi mérvű patológia kialakulásának módját és feltételeit.

Tudom, hogy a diktatúra lehetősége nem múlt el, hogy a kényszerek attól még nagyban léteznek, hogy egy okos és romlott fickót megdöntünk. Aminek szívből örülök, de ami felett és más felett sem lehet soha felhőtlen az örömöm.

9.

Még a diktatúrák és diktátorok elítélésének szükségességéről kell beszélnem. Véleményem szerint ez az egyik legfontosabb dolog, mert elmélázhatunk és értetlenkedhetünk, de átélhetünk is. És csak az utóbbinak van értelme. Az

olyan bábokat is el kell ítélni, mint amilyen Borisav Jović volt, hiszen mivel indokolhatja azt, hogy aláírta a Szlovénia megtámadását jóváhagyó döntést. Az, hogy Milošević mozgatta, csak annyit módosít a helyzeten, hogy őt mint felbújtót kell elítélni ebben az ügyben. Kényelmes megoldás azt állítani, hogy majd a történelem mond ítéletet. De a történetírás nem alkalmas fórum erre. Az ítéletet bíróság kell hogy kimondja, mégpedig minél hamarabb az elítélendő cselekmények után. A történelem azért sem ítélezhet, mert minél távolabbra kerülünk az adott időponttól, annál kevesebbet érdekel, és annál nehezebb kideríteni, hogy miről is van szó. Mi volt Nagy Sándor? Tömeggyilkos, háborús bűnös vagy hős? Mi volt Napóleon? Tömeggyilkos vagy a szabadság eszméinek terjesztője? Nem igazán tudni. De nem is igazán érdekes. Erről csak vélekedhetünk. A kétszáz vagy 2300 évnyi távolság nem teszi lehetővé, hogy releváns ítéletet hozzunk, ítéletünk inkább minket minősít, mint azokat, akikről ítélnék. Ellenben a diktatúrák és diktátorok bukásakor nem szabad másra bízni a gonosztettek ítéletét, mint a bíróságra.

Az igazságszolgáltatás elsődleges feladata az, hogy helyre tegye a dolgokat. Igazságot szolgáltat az áldozat számára, igazságot szolgáltat a bűnös számára, igazságot szolgáltat a közömbösöknek is – megmutatja, mi az igazság. Kideríti, kimondja a tényeket, és kijelenti azt, hogy melyek azok a tények, amelyeket nem lehet már kideríteni. Egyszersmind magáról a törvényről is szó van. Nemcsak a sértettől meg a bűnösről van csak szó egy bírósági eljárásban.

Hadd mondjam még egyszer: az igazságszolgáltatás feladata igazságot szolgáltatni. Bizonyos szempontból – noha ez túlzás – helyreállítja a megbomlott valóságot, sőt – ez még nagyobb túlzás – a kozmikus rendet. E mögött a bűnös számára szolgáltatott igazság – a bűnhődés – és az áldozatnak szolgáltatott igazság bizonyos szempontból másodlagos. Az igazságszolgáltatás az igazság hangos kimondása és helyreállítása. És ha ezt nem teszi meg egy kor, mulasztást követ el, utódai kútját mérgezi. Ez a mulasztás a jövővel szembeni mulasztás. Az ilyen mulasztás elvéri azt, hogy helyre tegye a dolgokat, hogy rendet teremtsen a társadalom káoszában. Ez a mulasztás a jövőbeni káosz lehetőségének elősegítése. A társadalom tudati állapota, a pillanatnyi politikai helyzet és mindaz, ami mentségül szolgálhat, méltányolható, de nem változtat azon a tényen ezer mentség sem, hogy az igazság helyreállításának elmulasztása következményekkel jár, amely nincs tekintettel a mentségekre, mert nem függ tőlük. A mentségek nem érintik a mulasztás lényegét, így annak következménye egészen más, mint amikor igazságot szolgáltatnak. Valójában a – tegyük fel, hogy van ilyen, és miért tennénk fel mást, ha erre nincs okunk – korrekt igazságszolgáltatásnak csak egy hibája lenne, az, hogy az igazságtalanságot nem teheti meg nem történtté . . .

10.

Milošević elestére félre volt téve az a másik palack bor is. Arra az esetre, ha meghalna, vagy ha kivégeznék, vagy ha börtönbe csuknák. A börtönbe csukás már 2001. április elsején megtörtént – és nem tréfádolog volt –, de az esemény jelentőségének csökkenését mutatja számunkra, hogy az erre az esetre félretett palack bor felnyitását húsvétra halasztottuk, majd mivel nem sikerült dugóhúzózt találni, és mert még nem ítélték el – és amíg nem ítélnék el valakit, nem tekinthető bűnösnek – tovább halasztottuk a palack kinyitását . . .

1997–2002 szeptembere

SAJTÓ – HÁBORÚ – ÉRTELMEZÉSEK

„Az öncenzúra, jóllehet sokat hadakoztam ellene önmagamban, mégiscsak jobb volt. Jobb, mint az elnök cenzúrája. Az öncenzúra szűrőjén át- meg átengedett itt-ott valamicskét a szerző; amit nem írt le, hát sejtetni mert, a sorok között hagyta; az a „tanács”, amely arra hivatott, hogy a kézirat tartalmát jóváhagyja, mindent kigyomlál a sorok közül, sőt a sorokat, a mondatokat is összetörte, mint az a bizonyos elefánt a porcelánfigurákat a kirakatban.”

(Németh István: Elefánt a kirakatban. Magyar Szó, 1999. június 10., 4.)

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Egy adott társadalomban a nyelvhasználat és a társadalom, a nyelvi és a társadalmi struktúra közötti kölcsönös kapcsolat sajátos területe a nyelvhasználat politikai indítékú és célzatú befolyásolása, irányítása, szabályozása. A nyelvpolitikának ez a megnyilvánulása különleges módon jut kifejezésre a kisebbségi közösségek nyelvhasználatában, azon belül is a médiában, hiszen mind az egyénre, mind pedig egy-egy kisebb-nagyobb közösségre döntő hatású a tömegtájékoztatás szerepe különösen olyan gazdasági, társadalmi és politikai események sodrában, amelyek e közösségek tagjait elsősorban a biztonság érzésétől fosztják meg. Hogy mennyire fontos a mindenkori hatalom számára a kisebbségek nyelvhasználatban is kifejezett véleményalkotása, azt jól példázza az a küzdelem, amely a jugoszláviai Vajdaságban egyebek között a kisebbségi magyar média és az alapítói jogokkal rendelkező hatalmi struktúra között napjainkban is folyt, nyomást gyakorolva a vajdasági magyarság egyetlen napilapja, a Magyar Szó minden önállósulási és függetlenedési törekvésével szemben.

Nálunk a Vajdaságban a kisebbségi magyar sajtó, a rádió és a televízió a nyolcvanas évek második felében talált hangjára és olvasójára, illetve hallgatójára és nézőjére, azaz önmagára, amikor az előző időszak pártállami frázisokkal teletűzdelt írásai, riportjai, híradói után a demokrácia erősödésében bízva igyekezett mind jobban függetleníteni magát a hatalomtól. A korábbi gyakorlattal ellentétben, amikor „a sajtó, a nyilvánosság, az értelmiségi szerepvállalások és kibontakozási lehetőségek sokszoros korlátozottsága búvik meg a „demokratikusnak” tetsző, nemzetiségekkel kapcsolatos kedvezésre beállított intézményrendszerben, kirakatjellegűvé maszatolódik az értelmiség helyzete és a nemzetiségi kultúra képviselője, a tradíciók megőrzésének terü-

lete” – mondja Gergely András. Ám e hang erősödése – épp az említett okok miatt – mindjobban szembekerült a hivatalos szerb tájékoztatási politikával, amely mindent megtett azért, hogy végrehajtó szervei útján (az alapítói jogokra hivatkozva) és a nyomásgyakorlás egyéb eszközeivel (finanszírozás, szerkesztőbizottságok és főszerkesztők leváltása, illetve újak kinevezése stb.) visszaszerezze elvesztett befolyását elsősorban az írott sajtó fölött.

E cél végrehajtását a vajdasági magyarság úgy élte meg, hogy a hatalom mindent megtesz azért, hogy elsorvassza a Magyar Szót, a vajdasági magyarság egyetlen napilapját. A lap következetes szerkesztéspolitikája, a hatalommal szembeni kritikus állásfoglalása a fejlődésben megfogalmazott szándékban is tükröződött, hogy „a demokratikus közvélemény napilapja” kíván lenni. E küzdelmét még közvetlenül a NATO-bombázások kitörése előtt is folytatta, s kilencnapos sztrájkja után 1999. március 21-én a vasárnapi, ünnepi szám fehér, üres címdallal jelent meg így tiltakozva „a Magyar Szóban uralkodó áldatlan állapotok, az egyetlen vajdasági magyar napilapnak a hatalom általi elsorvasztása, az ott dolgozó újságírók folyamatos megalázása, sok hónapos munkabérének elmaradása miatt”.

CÉLKITŰZÉS

Dolgozatom célja tehát annak a politikai nyelvhasználatnak a vizsgálata, amely a Magyar Szó írásiban jutott kifejezésre egy viszonylag rövid időszakban, amikor erre a napilapra nemcsak a háborús sajtótörvény, a szerb és magyar nyelvű, hivatalos tömegtájékoztatás nyelvhasználata, hanem az ún. „NATO-kisebbség” létéből fakadó öncenzúra is ránehezedett. A NATO-bombázások csaknem nyolcvan napja alatt a Magyar Szó ugyanis a hírgyűnökségi jelentések változtatás nélküli közlésén kívül igyekezett a politikai nyelvhasználat finom eszközeivel, többnyire az alig észrevehető (de a sajtótörvény rendelkezéseivel sem támadható), a be nem avatottak számára észrevétlen megoldásokkal is a körülményekhez képest hitelesen tájékoztatni.

TÖMEGTÁJÉKOZTATÁS A HÁBORÚS CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN

A vizsgált időszak kezdete tehát egybeesik a bombázások megindulásával, amikor erre a lapra is az a nehéz feladat hárult, amelyet a szerb kormány rótt ki az ország valamennyi médiájára: „a médiumok kötelesek a legnagyobb mértékben hozzájárulni a patriotizmus fokozásához és az ország védelméhez.” Ezt a közvetlen háborús veszély bevezetésével párhuzamosan kiadott kormányrendelet a következőképpen pontosítja: „A tájékoztatási szervek és szervezetek tevékenységüket a hazai és külföldi közvélemény idejekorán történő szüntelen és tárgyilagos tájékoztatására irányítják az ország céljairól és érdekeiről az itt uralkodó időszerű helyzetben, hogy minél nagyobb propagandahatást érjenek el, de különösen megelőző intézkedés céljából az álhírek terjesztésének megakadályozására”. A rendelet kiadásával egy időben, azaz a nap folyamára várt légitámadások megelőzően a belgrádi rendőrség bezáratta Jugoszlávia legfőbb független rádióállomását, a B-92 Rádiót, és letartóztatta annak főszerkesztőjét is.

Mindezek az intézkedések (különösen a kisebbségek körében) tovább rombolták a szerb hivatalos tájékoztatási politika és a hatalom tekintélyét, amely a vajdasági és kosovói autonómia felszámolása után a mélypontra süllyedt, s

a horvátországi és boszniai háború idején csak tovább csökkent. Hiszen akkor is a magyar kisebbség nagy része nyelvében, kultúrájában, egzisztenciájában érezte veszélyeztetve magát.

Vizsgálódásainkat érdemes annak a rövid közleménynek az idézésével kezdeni, amely 1999. március 25-én, azaz a bombázások másnapján jelent meg a Magyar Szóban, s amelynek tanúsága szerint a lap szerkesztősége, a sorok között is olvasni jól tudónak tartja olvasótáborát. Íme a nekik szánt rövid szerkesztőségi tájékoztatás: „Abból az okból, amiért kimaradt vezércikkünk is, nem közölhetjük – sok egyéb híryanagyunk mellett – washingtoni tudósítónk jelentését sem. Olvasóink megértését kérjük.” Még mindig e lapnál maradván nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy a háborús rendelkezések meghozása után, hamarosan minden kommentár nélkül lekerült „a demokratikus közvélemény napilapja” alcím a fejlécről, hogy azután a bombázások végéig annak helyén a „rendkívüli kiadás” jelzés álljon. Olyan finom utalások ezek, amelyekből az újságolvasók következtetéseket tudtak levonni, miközben hűségese maradtak napilapjukhoz.

Sok minden kiderült a címekből is, vagy azért, hogy „mindent elmondtak” (*Sötétbe borult az ország, Átadták az amerikai katonákat, Grafítbombák az áramelosztókra, Szabadkán két órán át lesz áram, Nagyobb rombolás, mint a második világháborúban, Elsőbbséget élvez a Vízművek, Előnyben a vízellátás és az állattenyésztés, Szemétszállítás kéthetenként, Clinton: A légicsapások folytatódnak, Amerikai–orosz megállapodástervezet?, A NATO folytatja a villanyenergiái rendszer támadását, Milošević tárgyalási elvei stb.*), vagy hogy fatikus nyelvi funkciójukból kifolyólag szinte semmit, hiszen ez utóbbiak inkább csak sejtetik a burkolt megfogalmazást, és legtöbbjük látszólag nincs közvetlen kapcsolatban a háborús eseményekkel (*Elefánt a kirakatban, Május elsejei álmok, Majális disznótorral, Kukac Péter aeroplánja, Egy metaforára, Folyik stb.*), de jelentéssel bír az is, hogy a lapot a hírügynökségi közlemények uralják (többnyire a Beta, az AP, az AFP, az ITAR-TASZSZ, a Tanjug, a Reuters és az MTI). Ebben az időszakban a legtöbb írás az újdéki hidakról jelent meg. Így lett a hidak lerombolása a vajdasági magyar sajtóban jellegzetes apropó arra, hogy burkolt formában megjelenjenek azok a nézetek is, amelyek a hivatalos médiától eltérően értelmezik a NATO-támadást.

Végül ide kívánczik Dudás Károly író-lapszerkesztőnek egyik időszerű vallomásrészlete is a 7 Napból, amelyben azt próbálja megmagyarázni, hogy saját háborús élményei helyett miért Babits Mihályt, Weöres Sándort meg Ivo Andrićot „beszélteti” vezércikkeiben: „lenne miről írnom . . . Ám hadiállapot van, ez az állapot pedig nem tűri a másként írást és a másként gondolkodást, a csordaszellemtől való bármilyen eltérést. Az ilyen írásnak, az ilyen háborús naplónak pedig mi értelme? Ha írok is tehát, legfeljebb a fiókom számára . . . Akkor hát jöjjenek inkább a régi nagyok, s az, ahogyan ők látták a háborút. Mondják el ők, amit én itt és most nem mondhatok”.

Ezzel szemben a szerbiai média (a háború kitörése óta csak Montenegróban beszélhettünk független tömegtájékoztatásról) a háborús propagandát támogatja, amely a politikai hírekben volt a legszembetűnőbb. Ha például azt hallottuk, hogy a szerb légvédelem több NATO-gépet lőtt le, de a roncsokat még keresik, biztosra vehettük, hogy a repülők maradványait sohasem találják meg. Mint ahogy az is természetes volt, hogy a jugoszláv és a szerb vezetésre

nézve nem éppen hízelgő információk szinte mindig kimaradtak a hírekből. Ezekben a híradásokban a világ legjelentősebb államai és szervezetei vezetőinek jellemzésére a „ganój”, a „szemét”, a „söpredék”, a „gyilkos féreg” és a „fasiszta gazember” kifejezés állandónak és kötelezőnek számított. Mindezt nehezen tudta magáévá tenni az a kis közösség, amelyben már nagyon régóta semmilyen hitele sem volt a hivatalos tömegtájékoztatási eszközöknek.

Ezek ugyanis mind a boszniai, mind pedig a NATO-bombázások után bizonyítottak látták, hogy a szerbeknek „Clinton és Amerika az első számú és legveszélyesebb ellensége”. A média ezért a légi intervencióban Amerika és a nyugati civilizáció „erkölcsi és történelmi hanyatlását” látta, amely „új világrendjét” is „a politikai bűnözésre és az államilag fémjelzett hazudozásra” alapozza. A NATO-beavatkozás képében Jugoszláviában bekövetkezett – a hivatalos média szavaival – „amerikai agresszió” voltaképpen „Amerikának Európa ellen vívott első háborúja”, mert a szerbek elleni háború – történelmi kimenetelében – óhatatlanul „Európa, sőt az egész világ elleni háborúvá fajul”. A nyugat bűnét csak tetőzi, hogy már évek óta „a siptár bandák terrorista tevékenységéről” és a szerb nép „kosovói tragédiájáról” „nácista, goebbelsi módon” hazudik.

Amíg azonban a korábbi években a független média viszonylag szabadabban, azaz másképpen is láttathatta „a szerb nemzet szabadságának és jogainak értelmes és tisztességes védelmét”, addig az 1996 őszén meghozott tájékoztatói törvény már szinte teljesen ellehetetlenítette, a közvetlen háborús veszély kihirdetésével egyidejűleg meghozott rendelkezések pedig lehetetlenné is tették ezek „másképp gondolkodását”, ami csak „az emberi és nemzeti tragédiát defetizmussal mocskolná”. A szerb hivatalos média úgy ítélte meg, hogy a szerbek az elmúlt években, de különösen a háborús napokban „példátlan genocídiumnak az áldozatai”. Ehhez fogható genocídium csak két nemzetet ért a múltban: a zsidót és az örményt.

NYELVI MEGNYILATKOZÁSOK MINT A „HAZAFIASSÁG FOKMÉRŐI”

Gyakran hangoztatott nézet, hogy a nyelv mindent és mindenkit kiszolgál, vele lehet élni és visszaélni is. A „nyelv eszköze a félrevezetésnek, a manipulálásnak, a hazugságnak is, szándékos vagy szándéktalan kétértelműségeivel forrása a félreértésnek” (Péntek 1988: 91). A bombázások idején a „hazaárulásért kiróható büntetés” súlya miatt a politikai nyelvhasználat gyakran élt a „szándékos kétértelműség” alkalmazásával. Az elhallgatás, a csúsztatás és az eufémizmus „komplex jelenségével” „a hazafiasság zentai fokmérőiről” kibontakozott sajtóvitában találkozhattunk. Ennek elindítója az a háborús helyzettel kapcsolatos nyilatkozat volt, amelyet 1999. március 29-én, légiriadó alatt szavazattöbbséggel fogadott el a zentai képviselő-testület (közgyűlés).

A magyar többségű önkormányzat rövid nyilatkozatában elítélte ugyan a NATO Jugoszlávia elleni támadását, de nem támogatta a szocialistáknak, azaz a kormánypártiaknak erre a nyilatkozatjavaslatra tett kiegészítő indítványát. A többség, a kizárólag magyar nemzetiségű tanácsnokok, számára elfogadhatatlan szöveg így hangzott: „A zentai tanácsnokok a közösség lakosságának akaratát kifejezve a legerélyesebben elítélik a NATO országunk elleni agresszióját. Ez a gaztett szuverén országunk, az ENSZ egyik alapítója ellen el-

borult agyú monstrumok és fasiszták műve. Ezért feltétel nélküli támogatásunkról biztosítjuk az állami szerveket, amelyek nem engedik meg az agresszornak, hogy elvegye szabadságunkat és függetlenségünket. Hadseregünk és biztonsági szerveink mögött állunk, és minden lehető segítséget megadunk nekik.” A leszavazott tanácsnokok (két szerb és két magyar nemzetiségű) elhagyták az ülést, s a Magyar Szó, majd pedig a 7 Nap hasábjain tiltakoztak amiatt, hogy a zentai képviselő-testület „nem volt hajlandó elítélni a NATO hatalmas károkat okozó bombázásait (és még ilyen körülmények között sem támogatni az állami szervek munkáját)”. A tiltakozók szerint „ez egyedülálló cselekedet ebben az országban, ami önmagát minősíti”, s „a legenyhébben fogalmazva” nem nevezhető „hazafias viselkedésnek”. A sajtóban elhangzott vádakra a zentai polgármester és a végrehajtó bizottság elnöke reagált, kifejtette, hogy „nem a községi képviselő-testület dolga történelmi értéktételeket hozni, nem a mi dolgunk minősíteni, és igazságot tenni. Egyébként maga a jugoszláv elnök is azt mondta a NATO-akciót megelőző tévébeszédében, hogy mindenki úgy teljesíti a legjobban hazafias kötelességét, ha továbbra is rendszeresen végzi a dolgát, mi pedig ezt tesszük. Zenta lakossága bízik abban, hogy városunkat nem fogják bombázni, de azt kiprovokálni sem szeretné olyan kijelentésekkel, melyek kultúránktól és keresztényi neveltetésünktől is idegenek”.

TUDATOS ZAVARKELTÉS A „CSATORNÁBAN”

A következőkben a Magyar Szó „rendkívüli kiadása” cikkeinek egy-egy részletével szeretném szemléltetni a közlés alaphelyzetének, illetőleg a jelentésekkel központi szerepet játszó alapelemeknek, a szavaknak, az elemi jelentéseknek a fontosságát a cenzúra „kijátszásában”. Ez az a helyzet, amikor a közlő szándékosan igyekszik zavart kelteni a „kommunikációs csatornában” abban bízva, hogy akinek szánja, az így is dekódolni tudja a neki szánt, elhomályosított üzenetet.

1. Minden aktuális közlésben két alapvető kapcsolatforma érvényesül: az egyik a kommunikációban álló személyeket köti össze, a másik a nyelv által a közöttük és a valóság között teremti meg az érintkezést. A kommunikációs kapcsolat zavaraiiban a kettő egyszerre van jelen, s az egyiknek a meglazulása vagy ferdülése szükségképpen maga után vonja a másikat is – tudjuk Szende Tamás A szó válsága (Gondolat, Budapest, 1979) című könyvéből.

a) Típusai közül a vizsgált szövegekben a hallgatásra vagy elhallgatásra, valamint a dimenzióeltolás vagy dimenzióváltás használatára találtam példákat. Az alábbiakban a hallgatás vagy elhallgatás olyan „tabukra” vonatkozik, amelyek a cikkíró egzisztenciális szféráját érintik oly módon, hogy „kisebbségekbe szorult álláspontját” kénytelen elhallgatni, vagyis „részleges elhallgatásról” bizonyos témák – ahogy ezt már a „tabu” szóval is jelöltem – elhallgatásáról beszélhetünk. Két példa esetében ezeket írásjel („. . .”) is jelöli.

„Ma már ez fényűzésnek tűnne, pedig hát az egykor igen fontos útvonal itt van tőlünk nem messze, és érvényes meghívásunk is akad, illetve kedvünk is lenne hozzá, ha ilyen »kiszállásra« volna üzemanyag, csak hát . . .” (Cs. Simon,

1999. május 30., 16.) Itt a hallgatás abban nyilvánul meg, hogy kimondja az okozatot, de elhallgatja az okot.

„... valamennyi nyugat-európai országban szavatoltak az emberi, a polgári jogok, a munka meg van fizetve, valamint működik a jog- és az államrend, és az egyaránt vonatkozik mindenkire. Ami valóság, az valóság – nem szólam...” (Stanyó Tóth, 1999. május 19., 5.) A „nem szólam” utáni elhallgatás már magától kínálja a „mint itt” folytatást.

„A fiatalember ugyanis azt mondta, ha megvárják, míg befejezi a munkáját, velük megy, ha meg nem, akkor visszatartják a behívót. Ha török, ha szakad, el kell végeznie a munkát, mert édesanyja idős, öccse pedig Kosovóban van. És megvárták.” (g. k. cs., 1999. május 2., 6.) A cikkíró higgadt tényközléssel írja le a „bevonultatást”, és bár mindenki tudja ennek következményeit, arról mélyen hallgat.

b) A dimenzióeltolás vagy dimenzióváltás ún. asszociációs dimenzióeltolásos esetével is találkoztam, amely nem más, mint a felhasznált szavak célzatos kiválasztása. Így a szabadon maradt területek olyan „figyelman kívül maradt részjelentéseket” tartalmaznak, amelyek – felidézésével a kérdéses kijelentés említése révén a kontextusban – egy asszociációval kiegészítik a közlemény éppen aktuális részét; de a mások szavaival való kifejezés is közkedvelt forma, amikor valaki a saját tényállását egy másik ember tényállásának a közlése mögé vagy annak ironikus közlésébe „bújtatja”.

„... a gyerekek, akik iskola és tanulás helyett akár éjfélig is az utcán játszhatnak »hazafias és ellenséges csapatokba« verődve, elemes lámpákkal adva fényjeleket egymásnak, és velőt rázó üdvívalgással ünnepeelve a »győzelmet«” (Nagy, 1999. június 2., 4.). A hivatalos média a már több mint két hónapja tartó bombázás után a kormány és az ország „kitartását”, az „ellenséggel való meg nem egyezését” „győzelemnek” kiáltotta ki.

„Ezért is tudják úgy átérezni a Délvidék, a Vajdaság tragédiáját, csak azt nem értik – és ezt több helyen is hallottam –, miért kell Kosovo miatt Vajdaságnak is bűnhődnie?” (Stanyó Tóth, 1999. május. 16., 2.) A dimenzióeltolás úgy érvényesül, hogy írónk mások szájába adja tényállásra vonatkozó véleményét.

„Újvidék lakosainak túlnyomó része a NATO-t hibáztatja elsősorban. Clintonról, Blairről és Albrightról öt hete már egyetlen jó szót sem hallani, csak szitok és átok illeti meg a nagy hatalmú politikusokat. [...] Az sem vitás azonban, hogy a legutóbbi helyi választásokon ellenzéki kézbe került városban sokan elégedetlenkednek a hazai politikával.” (Csordás, 1999. május 2., 6.) Ez a példa azonban viszont azt illusztrálja, hogy a szerző eltávolodik mindkét tényállástól, s a cenzort cikkének teljes „semlegességéről” biztosítja.

„Másfelől többen figyelmeztettek arra, hogy egy évtizede tart a délszláv térség tragédiája. Ez idő alatt milliók váltak hontalanná, és több mint százez-

ren estek ártatlan áldozatul” (Stanyó Tóth, 1999. június 10., 2.). A tényállás egyértelmű, hiszen amire a cikkíró „figyelmeztették”, azt ő maga is nagyon jól tudja, csak éppen közvetlenül nem akarta kimondani.

2. A következő részletek a jelentésnek az aktuális közlés során történő megváltozását példázzák mint deiktikus elemek, ellipszis, metonímia és metafora.

a) A deiktikus elemek azok az (utaló) elemek, amelyek tetszés szerint illelnek rá hol egyik, hol másik személyre, helyre időpontra vagy tárgyra.

„Végezetül folyik a vízcsap. Ha úgy hagyják. Vagy ha elromlik. Mint az életünk.” (Németh, 1999. június 3., 4.) Nem egyértelmű, hogy az élet „folyik” vagy „elromlik”. Esetünkben csak megszorításokkal beszélhetünk deiktikus elemekről, hiszen azok nem hagyományos utaló elemek.

„Jó munka, nem mondom – gondolok cseppet sem elismerően a kollégákra, akik nem gondolkodni, hanem ismételni tanítanak meg mindenkit, aki cinizmussal, kritikával és valóságismerettel nem (eléggő) felvértezve ül neki egy-egy műsornak.” (Mihájlóvits, 1999. május 23., 16.) Nem fejt ki, hogy hazai vagy külföldi „kollégákra” gondol-e.

„A lerombolt hidakat könnyen újjá lehet építeni, a tönkretett lelkeket azonban kegyetlenül nehéz.” (Fodor, 1999. április 18., 16.)

„... egyszer valakinek felelnie kell mindazért, ami velünk történik, és amiért családok csonkulnak meg és hullanak szét, ha ez már nem is jelent vigaszt az örökké gyászolóknak.” (N. K., 1999. április 17., 3.)

b) Az eufemizmus a metaforának egy formája, amely nem nevezi meg a jeltárgyat, hanem körülírja.

„Az sem igaz többek között – mondta – hogy innen a templomudvarból légvédelmi ágyúk lövik az ellenséges repülőket. [. . .] Bármennyire is hihetetlen azonban, de vannak jól értesültek is. A bombázást megelőző napon ugyanis közölték az iskola környékén lakó polgárokkal, éjszakára hagyják el házu-
kat, mert támadás fog bekövetkezni. Ezt meg is tették, és kiderült, hogy az információ igenis pontos volt. Hogy ez a véletlen műve volt-e, vagy sem, nehéz volna megmondani; tény azonban, hogy a jelzett időpontban bekövetkezett a csapás.” (Hajnal, 1999. május 16., 6.) A szerző nem közvetlenül cáfolja meg az állítást, hanem az események tárgyilagos leírásával, vagyis előrevetíti az okot.

c) A metonimikus képek olyan egyszerű szóképek, amelyekben a sajátos többletjelentés az érintkezésen alapul. A metonímia vagy névátvitel akkor jön létre, ha két fogalom, tárgy élőlény jelentéstartománya valamilyen módon érintkezik egymással.

„Mert túléltek a háborút – nem is egyet. Mert itt maradtunk. Igaz, ha jobban belegondolok, ez utóbbiért inkább kényszerzubbony járna.” (Tóth, 1999. május 19., 6.) Itt a „kényszerzubbony” metonímiája azokra az „örültekre” utal, akik még „itt maradtak”.

„Akkor már sokkal egyszerűbb, ha kitűzzük a sárga csillagot” (Tóth, 1999. június 9., 6.). A „sárga csillag” a megkülönböztetésre utal.

d) A párhuzammal egy máshol történt esemény elmesélését vonatkoztatjuk az aktuálisra.

„Ennek érdekében [Indonéziában] a diktatúra próbálkozásának visszaverése után le kell számolnia azzal a veszéllyel is, hogy az elégedetlenséget más népcsoportok (elsősorban a lakosság 3,5 százalékát képező, de a gazdasági életben fontos szerepet játszó kínaiak) elleni gyűlölet szításával, pogromok szervezésével, mindenütt az őslakók és a gazdasági lendülettel, az ország egységével járó betelepülők összetűzésével, a mohamedán fundamentalizmus feltörésével vezessék le, és tereljék mellékútra”. (Bálint, 1999. június 6., 2.)

e) Végül következnek Németh István Egy metaforára című glosszája, amelyben az eddig felsorolt metaforaváltozatok legtöbbjét megtaláljuk.

A glossza Konrád György beszédének (kifejezetten egyik bekezdésének: „A politikusok . . . a Nyugat ártatlanságát”) evokációja. Erre maga az író is utal: „ez a többször is leírt kifejezés Konrád György írótlól származik”. Valamint erre utalnak a „Nyugat” és az „ördögábrába bűjtatott gonosz” kifejezésekén kívül még olyan fordulatok is, amelyeket szó szerint átvesz a beszéd szövegéből (pl. „kapóra jöhet”, „elvette ártatlanságát”), s az affektív szavak (pl. „ördögábra”) használata is jelzi, hogy nem csupán tárgyilagos „valaki tényállásáról szóló beszámolórról” van szó. A mű kettős jelentését sejteti már a cím is (Egy metaforára).

A „Nyugat” térbeli metonímiájának és az „ördögábrába bűjtatott gonosz” egytagú metaforának a megfejtése magában a Konrád-szövegben van: a „Nyugat” a NATO, az „ördögábrába bűjtatott gonosz” pedig Kis-Jugoszlávia köztársasági elnöke, Slobodan Milošević. A szerző azonban „továbbépíti” a költői képeket: a „Nyugat” mint „Nyugat anya”, „Nyugat mama”, „szülőanya”, az „ördögábrába bűjtatott gonosz” oxymoron „ördögébőrből bebűjtatott harmatlakú csecsemő” ok-okozati metonímiává bővül.

Így az evokáció eszközeinek választása egyértelműen dimenzióeltolást eredményez, azaz a „szöveg összbenyomás formájában közvetíti a szóhasználatoknak a jelentéstartományokhoz viszonyított elcsúsztatását”. Ezáltal teret kap az ironia, amire nemcsak a dimenzióeltolás, hanem az apró célzások is utalnak. Például: „Vagy tíz éve (?) vajúdik a Nyugat egy kisördög világrahozatalával.” Vagy: „Ezért a beszédért legfeljebb csak Nobel-békedíj dukál.”, vagyis azok a „nem nyílt közlések”, azaz a „kijelentések, kérdések vagy akár felszólítások, amelyeket a beszélő nem emel ki a kettősértelműség közegeiből”.

3. A kommunikációs folyamat esetünkben „szándékos zavarát” okozhatja tehát a kétértelműség, a kettősértelműség, a félreértés. Mint harmadik csoport egyben összefoglalója tehát az előző kettőnek, hiszen azok valamennyien esz-közi.

a) A félreértés a nyelvi alakzatban elhelyezett közléstartalom „elferdítésével”, egyes esetekben egyszerűen kicserélődésével jön létre.

„... . Adós fizess! Hát ez meg micsoda? A kolléga be akarja magát csukatni? [. . .] A cikk címe ugyanis nem arra az adósra utal, amelyik nekem az első pillanatra beugrott. Pedig nekem az az adós jut rögvest eszembe, ha ezt a szót emlegetik, az, aki nekünk tartozik. Nekünk: családi pótlékból tengődő gyerekeknek, tanítóknak, nevelőknek, újságíróknak, nyomdászoknak, utcaseprőknek, orvosoknak, nyugdíjasoknak, kéményseprőknek, egyszóval a piacról élőknek, de termelőknek is, akik a piacra termelnek ugyan, de nemigen látják értelmét, ha csak abból kifolyólag nem, hogy a sajtó, a rádió, a tévé folyton-folyvást őket dicséri, a mezőgazdasági termelőket . . .” (Németh, 1999. május 26., 4.). Ebben az esetben szándékolt félreértésről beszélhetünk, melynek célja az, hogy írónk elmondhassa félreértésének okát (rejtett bírálatát az eladósodott állammal szemben).

4. Végül meg kell említenem azokat a zárójeles mondatokat, kifejezéseket, célzásokat, utalásokat is, amelyek az irónia, a szatirikus leleplezés eszközei. Sajátos szatirikus formák azok a zárójeles mondatok, megjegyzések, amelyek az előző vagy a szövegkörnyezetet képező mondattal alkotnak szerkezeti egységet, s azoknak tulajdonképpen szatirikus csattanói. A kritikai tendenciát és a szatírai csattanót a zárójel fokozza. Élőbeszédszerű megoldás ez, afféle, mint amikor az elbeszélő megjátszsa, hogy suttogóra fogja a szót, mert olyat kíván mondani, amit nem ajánlatos „mindenkinek” hallani. Tulajdonképpen az al-lúzió sajátságos, egyáltalán nem rejtett, csak rejtettnek álcázott változata ez.

„A la guerre, comme . . . la guerre! – a háború nyers szelleméből fakadó mondat. Ez Európa legsötétebb zugának hétköznapijaiban a minden kérdésre találoán megfelelő mondat, a mindent megmagyarázó, amire nem lehet (vagy nem ajánlatos) replikázni”, állítja Tadeus von Darkbeer. A zárójelben említett „vagy nem ajánlatos” kifejezés már egyenesebben utal arra az okra, hogy „miért ne replikázzunk”. Valamint tovább bővíti a „nem lehet” jelentéstartományát a „nem szabad” irányába, és kizárja a „nem tudunk” értelmezést.

„Reggel szerencsés starthelyzetből indulok, mert a végállomásnál lakom. Beülök, és szinte páholyból szemlélem a műsort. (A szerencséről jut eszembe egy újabb mondás, ami ebben a helyzetben nem igazán publikus, de megkockáztatom: csak 12 millió embernek adatott meg az a szerencse, hogy ebben az országban éljen. Másoknak nincs ilyen szerencséjük, de megvan mindenük.)” (Tóth, 1999. június 9., 6.)

„[. . .] akik nem gondolkodni, hanem ismételni tanítanak meg mindenkit, aki cinizmussal, kritikával és valóságismerettel nem (eléggé) felvértezve ül neki egy-egy műsornak” (Mihájlovits, 1999. május 23., 16.). Az „eléggé” ebben az esetben a propagandisztikus műsorok megnyilvánulásainak fokát közvetve határozza meg.

„Ami valóság, az valóság – nem szólam.” (Stanyó Tóth, 1999. május 19., 5.) Ez a célzás is a helyi hírműsorok propagandisztikus jegyét hangsúlyozza.

Szinte valamennyi idézett példának sajátja a kettősértelműség. Így valamennyi megértéséhez szükséges a szöveg jelentésének és értelmezésének kettéválasztása.

ÖSSZEGEZÉS

A vajdasági magyarság egyetlen napilapja, a Magyar Szó 1999. március 25-étől június 15-ig megjelent valamennyi számát átolvastam, hogy választ találjak arra a kérdésre, hogyan sikerült vagy egyáltalán sikerült-e a lapnak megőriznie korábbi magatartását, valóság szemléletét, megjelenítő és tájékoztató módszereit a háborús cenzúra árnyékában.

Az újságírói kifejezőeszközök számbavételével bőven találtam példát a politikai nyelvhasználat különböző megoldásaira, amelyek legtöbbször minden szándékos kettősértelműsége ellenére bizonyára csak azért találhatott célba, mert „hogy egy kijelentésbe ki mit ért bele, ki mit nem ért bele, ki érti félre vagy nem, az attól is függ, hogy mit akar vagy mit nem akar beleérteni, illetőleg akarja-e félreérteni vagy sem »az ügy érdekében«” – állítja Kiss Jenő Társadalom és nyelvhasználat (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995) című munkájában. Ez azonban semmiképpen sem csökkentette annak az újságírói magatartásnak és szemléletnek a jelentőségét, amely a vizsgált időszakban meghatározta a napilap arculatát, s megőrizte – minden nehézség ellenére – a hiteles tájékoztatás melletti elkötelezettségét úgy, hogy újságírói a legtöbb esetben megtalálták a nyelvhasználatnak azokat az árnyalatait, amelyeknek köszönhetően cikkeik a valóságnak megfelelően tudtak: tájékoztatni és hatni.

ÁLOM-E MÉG KÖZÉP-EURÓPA?

Hogyan jött újra divatba ez a fogalom a 80-as években? Talán nem egészen véletlenszerű incidenciák tűntek fel. Talán emlékeznek Milan Kundera szép esszéjére: Európa elrablása. 1982-ben írtam egy könyvet, aminek a címe Antipolitika volt és az alcíme Közép-európai meditációk. Czesław Miłosz Nobel-díjat kapott és ő is ennek a fogalomnak a terjesztését vállalta magára. Elbukott már mind a magyar forradalom, mind a prágai reformkísérlet. A lengyel Szolidaritás kalandján is valamelyest túl voltunk, bekövetkezett a szükségállapot, és ezek az események jelezték, hogy itt nyugtalanodik egy része Európának, kényelmetlennek érzi az adott hatalmi kereteket és mintegy nemzeti érdekének tekinti, hogy kiszabaduljon azokból. Akkoriban mintegy négy nagy szereplője volt a politikai világjátszmának itt Európa körül: Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Szovjetunió és ami marad, Közép- és Kelet-Európa. Az első három jól megvolt úgy, ahogy volt, a változtatás türelmetlensége nem jelent meg. Talán a nyugat-európai pacifizmus jelzett valamit ebből, mert a bipoláris világrendszer veszélyes helyzet volt, és a hidegháború könnyen válhatott meleg háborúvá, és úgy látszott, ha valamilyen összeütközés keletkezik az egymáshoz igen közel lévő szovjet és amerikai csapatok között, akkor az eskaláció nagyon könnyen felfejlődhet a két Európa kölcsönös elpusztításához középható sugarú rakétákkal, atomrakétákkal. Majd Budapestre számos atomrakéta volt becélözva, és bár tagadták, hogy Magyarországon lennének atomrakéta-killővő silók, később azonban kiderült, hogy voltak és a katonai doktrínák valami olyanról fecsegték, hogy a magyar csapatok majd Párizst fogják elfoglalni. Hasonlót lehet elmondani Csehszágáról, Lengyelországról és ennek megfelelően nyugat-európai országokról, és fennállt a lehetőség, hogy németek németek ellen fognak harcolni. Hogy ez a helyzet előállt, az köztudottan Jaltával magyarázható, Jalta pedig a második világháborúval magyarázható, azzal, hogy Németország nem fért a bőrébe. A német katonai terjeszkedés tönkretette a közép-európai lingua franca-t, mármint a német nyelvet, mint közép-európai lingua franca-t elhárította, és a katonai vereség után több mint 10 millió német származású közép- és kelet-európai ember kitelepítéséhez vezetett. Mintegy 6 millió zsidó elpusztításához, akik Európa és Közép-Európa összetartó elemei közül igen fontosak, törölt el.

A különféle bűnökben való különféle részvételek Európa és ezen belül Közép-Európa önértékét aláásták. Ezért meggyőzőbbnek látszott a kulturális tra-

díciónak, mint összetartó elemnek a hangsúlyozása. Nem véletlen, hogy írók tették ezt meg, és itt megjelenik egy ironikusan emlegethető kis jelenség, egyszer Dubravka Ugrešić mondta, hogy neki nincsenek jó esélyei, mert U-val kezdődik a vezetékneve, mert Kafka nyomán jöttek mindenféle közép-európai K-k, Kundera, Kiš, az én nevemet is említette, és éppen ezek az írók erre a tradícióra utaltak, amelyik Prágában, Bécsben, Budapesten, Krakkóban, Berlinben a háború, az első világháború előtt és után kifejlődtek, és egy kulturális virágzásnak, egy ilyen fellendülésnek adtak teret, majd aztán azt elpusztították. Nem lenne jó elfelejteni azt, hogy több Közép-Európa volt, az a cím, ami a táblán van a hátam mögött, egy látogatás során keletkezett Erhardt Busek, aki akkor Bécs alpolgármesterre volt, meglátogatott engem New Yorkban, ahol egy ösztöndíjjal voltam, és ő kérdezte, hogy nem volna-e kedvem valami ilyesmi előadást tartani Bécsben a Schwarzenberg Halléban, mert ők akkor már elindították a Institut für Donauraum Vorschungot, A Dunatér Kutató Intézetet, és nehéz nem észrevenni, hogy a Duna-vidék, a Duna-medence az valamilyen régiót alkot. Azonkívül belépett a kulturális térképre, jelentős művekkel Kelet-Németország is, és érdekes módon a keletnémet értelmiségiek, diákok sok közösséget ismertek fel önmaguk és szomszédaik, keleti szomszédaik között. Szívesen jöttek Budapestre, amelyet szabadabbnak éreztek, mint saját országukat, ott találkoztak nyugatnémet rokonaikkal és barátaikkal, és valami hasonlót éltek át, mint amit mi korábban, mert ha mi, magyarok beszélgettünk újvidéki magyar költőkkel, írókkal, vagy ha ritka alkalmunk nyílt idejönni és Újvidéken meg nem állva elmenni mondjuk Dubrovnikig, különböző érdekes stációkon át Belgrád, Szarajevó, Mostar, akkor éreztük, hogy itt egy érdekes kultúrtáj van sok variációval, amely akkor nyitottabb volt, mint a mi vidékünk, mert katonailag nem volt úgy elválasztva nyugattól, és 1982-ben lehetséges volt éppen a lengyel szükségállapot kihirdetése után Dubrovnikban abban az egyetemi, oktatási centrumban részt venni olyan összejövetelen, ahol Európából és Kelet-Európából számos kiváló elme volt jelen, és a beszélgetés stílusa igen szabad volt.

Akkor még a legmerészebb álom valami olyasmit tartalmazott, hogy a Szovjetunió húzódjon katonailag vissza önnön határai mögé, és ilyen módon ne legyen katonai érintkezés a két szuperhatalom között, finnlandizációról esett szó, amely a közép-kelet-európai országok számára akkor vágyálom volt, a nyugat-európai országok számára rémálom. Ezért nem nagyon voltak olyan tárgyalások, tárgyalási javaslatok az asztalon, amelyek a két szuperhatalom kölcsönös széthúzódásáról szóltak. Ez a 89-es év, amelyet több szerző Annus Mirabilisnak nevezett, csodálatos év, ez megmutatta, hogy nem kellett fegyverek a keleti blokk felbomlásához, hogy a szavak ellátták ezt a munkát és a Berlini fal a szavak hatására bomlott le. Ebben a különböző közép- és kelet-európai országoknak is megvolt a maguk szerepe és azoknak a demokratikus mozgalmaknak, amelyek a határokat megnyitották. Akkoriban volt egy olyan reménység, hogy a balti országoktól az Adriáig egy ilyen posztkommunista reformdemokrácia-zóna jelenik meg. És akkor jöttek a jugoszláviai háborúk, az önök relatív előnye hátrányba fordult. A relatív előny talán abban állt, hogy itt valamiféle nemzeti kommunizmus volt, és nem egy ilyen szovjet típusú kommunizmus, tehát erősebben volt begyökerezve a társadalomba a politika gazdasági rendszer, kevésbé kívülről rákényszerített, kevésbé katonai fegy-

lemtől biztosított, mint itt, mármint minálunk, szóval Magyarországon, Lengyelországban vagy Csehszlovákiában katonai erővel volt rákényszerítve az országra, itt az ország maga csinálta magának. Ez azt jelentette, hogy mivel a lengyel–csehszlovák–magyar térségben a dolgot, ezt a társadalmi rendszert összekapcsolták a Varsói Paktum intézményével és ideológiájával, amikor ez a paktum, ez a katonai szövetség felbomlott, akkor ezek az országok megindultak újra a polgárosodás útján. Ezen az úton már jártak korábban is, csak még nem nagyon messze jutottak, de ha mondjuk az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén keresztül–kasul 1000 km-eket utazunk, látunk hasonló iskolákat, kórházakat, állomásokat és színházakat, látunk hasonló vendéglőket, hasonló földszintes házakat, de ahogy ma a Palace Hotelből Belgrádban kijöttünk, láttam ezt a jellegzetes közép-kelet-európai városképet, Bauhaus-épületeket, 5-6 emeletes jól tervezett Bauhaus-épületeket a 30-as évekből, és aztán első világháború előtti vagy netán a 19. századból származó kedves, de elhanyagolt földszintes épületeket, és ahogy jöttünk Újvidék felé, a Duna meghatározó látvány volt, rajta a híd, amelynek megvan a története, és akkor nehéz nem gondolni a felrobbantott hidakra, Budapestnek 1944-ben minden hídját felrobbantották a visszavonuló német csapatok, és ez a hosszú sora a hídrombolásoknak, azt hiszem, hogy itt elég ismeretes példákat produkált a 90-es években, úgyhogy valami olyan álom volt ez, amelyben egy olyan vidékről, amelyen a hidak épségben maradnak, nincsenek veszélyeztetve, és nem csörömpölnek fel-alá a tankok.

Mondhatnánk, hogy Közép- és Kelet-Európa valósága nem annyira a társadalmi fejlődés, mint inkább a katonai alakulástól volt meghatározva 89 előtt, vagy megszállásoktól. A közép-európai történelemben azért is volt újszerű ez az év, 1989, mert először sikerült belülről áttörni, egy mondjuk hogy autoriter társadalmi rendet, belülről feloldani, egy demokratikus fordulatot a társadalmak maguk végre tudtak hajtani. Tehát mondhatnánk, hogy a polgári demokratikus forradalom mintegy 200 éves késéssel erre a vidékre is megérkezett, aminek mondjuk az egyik legfeltűnőbb kritériuma a sajtószabadság és a szerveződés szabadsága. Ez az áttörés rögtön a stratégia és a történelmi célok kérdését fölvetette. Kiderült, hogy már nem Közép-Európáról van álom, hanem Európáról van álom, és Európának túl a földrajzi, gazdaságtörténeti, politikatörténeti definíción valami lényeges összetartó elemét fedezték fel az európaiak, nevezetesen a polgári szabadságot, azt a jogállamot amelynek az elveit most éppen ez a Konvent próbálta írásba foglalni, amely az európai alkotmányt vázolja. Az egy olyan nemzetközi szisztémát eredményez, amelyben a nemzetközi intézmények részben korlátozzák a nemzeti szuverenitásokat és ennek a részt vevő országok alávetik magukat, de az egyének, az aktorok, a városok, a régiók számára megnyitják a határokat. Tehát azt lehetne mondani, hogy az egyének számára egy nagy kihívást eredményez. Diákok természetesnek tartják, hogy Európát fel-alá bejárják. Össze nem lehet hasonlítani egy mai budapesti diák életét az én egykori budapesti diákéletemmel. De ezt nemzedékem bármely tagja tudja magáról mondani, az egész közép-kelet-európai térségben.

Ha újabb jelenségekre tekintünk, akkor látjuk, hogy ez az Európa is tagoldódik, az öntudatok keresik a maguk helyét, most éppen Franciárország és Németország akarja keményen leszögezni a maga külön álláspontját az Egyesült Államokhoz képest, közben a közép-kelet-európai volt kommunista országok

ettől az állásponttól elhatárolódtak, ebből sietett az amerikai honvédelmi hadügyminiszter egy új definíciót találni ezekre az országokra mondván, hogy ezek az újak és a német–francia térség a régi Európa. Amikor ez elhangzott, éppen Berlinben voltam, és azt láttam az újságokban, hogy mindenütt főcím-ben, Berlinben, Párizsban megbotránkozás. Mi kevésbé vagyunk sértődösek, nem gondoljuk, hogy újak vagyunk, nem gondoljuk, hogy régiek vagyunk, újak és régiek is, olyan kevertek, és semmiképpen sem szeretnék egy hasadást a nyugati szövetségen belül, mi kelet-közép-európaiak, mert a mi szerencsétlenségünk az volt, hogy a német–francia, illetve a német–angolszász ellentéttel egyszeriben két nyugat volt mellettünk, a német nyugat és az angolszász–francia nyugat, és ezek között választani pl. Magyarországnak tragédia volt, úgy-hogy érdekünkben áll egy bizonyos európai, nyugati, hozzátenném atlanti fe-gyelmet erősíteni, ugyanúgy, ahogy ezt a fegyelmet érdekünkben áll kiterjesz-teni keleti és délkeleti irányban.

Ha megfigyeljük, hogy melyek azok a látható jelek, amelyek kirajzolják a mi kiszabadulásunkat a keleti blokkból, arra utal, hogy a utca képe civilebb lett, a fegyveresek valahogy sokkal kevésbé láthatók. Kevesebb egyenruha van, a vonaton nem trappolnak fel-alá bakancsos, géppisztolyos, pisztolyos embe-rek, a vám inkább kedves és humoros mint fenyegető, ha hálókocsin utazik az ember, nem csapják föl az ajtót ilyen fegyveres alakok, amikor áthaladunk egy határon. Szóval az antipolitika annyit is jelent, hogy a fegyveres államhata-lomnak hátrébb az agancsokkal. Nem vagyunk büszkéek arra, hogy katonás nemzet vagyunk, csökkent a katonai szolgálati idő, fél évre, lehetővé vált a civil szolgálat, és most még ez is megszűnik, a hadsereg hivatásos lesz, tehát aki nem akar katona lenni, az nem lesz katona. Ezt éppen most szavazzák meg 1-2 éven belül, ez így kialakul. Ez annyit jelent, hogy a testi erőszak közvetlen lehetősége az életből eltűnik, helyesbíténék, nem tűnik el, csak csökken. Egy apróságot mondjak, hogy ez a fajta társadalmi berendezkedés vagy normalitás innen végképp eltűnik, abból fogom lemérni, hogy ha idejövök, akkor a szál-lodában nem fogják elkérni az útlevelemet úgy, hogy azt elveszik ott valahova, és másnap adják vissza. Mert amíg én túlságos ellenőrzés alatt állok, addig az állam nagy, én meg kicsi vagyok. Nos, az ilyen fegyveres hangulathoz hozzá-tartozik a kizárás, az exklúzió. Minél civilebb egy város, annál inkább vendég-látó. Ez a város tulajdonképpen sok tekintetben emlékeztet Temesvárra. Mind a kettőnek a létrejöttében és korai kifejlődésében Mária Teréziának szerepe volt, ugye, egy új ültetvény, egy új vidék, új város, amelyben együttéltek nagy kisebbségek, igazából nem volt többség, mondjuk Temesváron, németek, zsi-dók, magyarok, szerbek, románok. Ez volt az etnikai kompozíció. Újvidéken is eléggé hasonló, ami odavezetett, hogy nem lehetett egyiknek vagy másiknak az erőszakos fölénye vagy az eltűnése vagy az elszigetelődése sem a többségek, sem a kisebbségek részéről cél és stratégia. Ez a körülbelül 200, nem egészen 300 év, ami a mi modern város fejlődésünket jellemzi, végighúzódik az egész tér-ségen északról délre, vagy délről északra. A barokk nagyon lényeges városépí-tészeti elem Budapesten, Prágában, Krakkóban, Varsóban, ide is eljött, Ber-linben, szóval tulajdonképpen ezekből a többé vagy kevésbé felvilágosult ab-szolutizmusokból a polgár a társadalom felé való fejlődése egy-, két-, három-száz éve van Közép-Európa mögött. Az irodalom és a kulturális intézmények is kb. 200–300 évesek, egy lépcsőzetes sort lehetne pl. a tekintetben megállá-

pítani, hogyan következtek egymás után különféle közép- és kelet-európai nyelvekre a lényeges fordítások, mikor fordították le Homéroszt és mikor Shakespeare-t és mikor indultak meg a különféle színházakban, nemzeti színházakban az egész európai drámairodalomból merítő előadások.

Az én prognózisom az, hogy ez az Európai Unió nem tud nem nőni, s egy lépést sem fog katonailag meghódítani, és az önkéntes belépések sora sem fog véget érni. Ez úgy látszik, mindenféle előnyöket kínál, amelyekhez képest a hátrányok, mérlegelve csekélyebben tűnnek fel. Eddig még semelyik Európai Unió-tag nem akart kilépni. Magyarországon újabban az interneten olyan viták zajlanak, hogy vajon nem lesz-e akkor nehezebb mákos téstát, vagy mákos gubát akkor enni, mert a mákkal szemben az Európai Unióban valamilyen korlátozások vannak. A külügyminisztérium fontosnak tartja, hogy a mák kérdésében egy felvilágosult kompromisszumot alakítson ki. Szóval a nemzeti önérzet a mákkal nem fog nagyon megsérülni. Azt hiszem, hogy éppen attól, hogy különböző európai országok ehhez az unióhoz tartoznak, felébred bennük a vágy, hogy a maguk különösségét hangsúlyozzák, megjelenítsék, leírják úgy, hogy az integrációnak természetes velejárója az egyéni és a közösségi individualizáció. Az előbb említett prognózishoz hozzátartozik, hogy valamennyi időn belül, amely talán még az én életemen belül megtörténik, lehet, hogy azután Újvidék és Budapest között nem lesz fegyveresen őrzött határ. Ugyanezt az egész Balkánra gondolom. Sok minden elég furcsa lesz, ami közelmúlt a történelmünkéből. És sok minden, ami ma a leginkább normális, folklorisztikusnak fog feltűnni. Minden prognózisnak megvan az a kockázata, hogy nem válik be. Vagy ebben az életben, vagy egy másikban majd diskurálunk erről.

Létezik-e még álom Közép-Európáról?

Erre van egy válaszem: komparatiztika létezik Közép-Európában, komparatiztika, összehasonlító irodalmi és történelmi kutatások. Mint politikai álom Közép-Európa eltűnt. Mint visszatekintés, mint történelmi vízió, mint irodalomtörténeti összefüggések, mint legkülönbélebb kongresszusok témája, mint az értelmiség intellektuális berendezésének bútorzata, létezik továbbra is, és akkor, amikor még álom volt, akkor még aránylag kevés tudás kapcsolódott hozzá. A mai történészek, művészettörténészek, irodalmárok sokkal többet tudnak a tárgyról. De nem kell hogy egy katonapolitikai valóságot vizionáljon, mert ez a munka el van végezve az Európai Unió által.

Mivel a kelet-európai országok végigálmodták az álmukat és bejutottak az Európai Unióba, megálmodták, most miről álmodhatnak?

Muszáj álmodni? Terveznek. Élik a maguk életét. Nem biztos, hogy a jövő szebb fogalom, mint a jelen, lehetséges, hogy emlékezni fognak, az is gazdagabb, mint a képzelődés a jövőről. A világ legunalmasabb olvasmánya a futurológia, az egész metafizikai rendszerből mindig a paradicsomképek a legbanálisabbak, a pokol nagyszerű irodalmilag, Dante mennyországa: végül is marad a dologból egy szép kertnek a gondolata, mely emlékeztet az élvezetek kertjére.

Én ma azt hiszem, hogy az a határ, ami a katolikus, illetve a görögkeleti Európa között húzódik, nem határa Európának. Azt hiszem, hogy az a határ, amelyet hagyományosan a földrajz relevánsnak gondol, az Ural, nem határa Európának. Hiába is berzenkedett Dosztojevszkij Európa ellen, Oroszország

is Európa akar lenni. Ankara is Európa akar lenni, és Vlagyivosztokig eltart egy civilizáció. És utána jön Tokió, ahol decemberben karácsonyfákat árulnak, noha ők nem keresztények. Mert azt hiszem, hogy egymás megtanulása, egymás meglátogatása, egymás tanulmányi utakkal való kitapasztalása, ez valószínűleg a hódítás új alapja. Szóval lehetséges, hogy Szerbiának most a közeli években a saját öntudatát kell kialakítania, ma minden bizonnyal különbözni fog a horvátokétól, bosnyákokétól stb., de ezután az összezsugorodás után következik egy kitágulás. És következik egy olyan imperializmus, amihez egy csúzlilövés sem kell, amihez elég a könyvtár és az utazás, meg a világháló, szóval tulajdonképpen az a kérdés, hogy ki tanulja meg jobban a világot, a környezők vagy a távoliak. E tekintetben ezeknek a nyugtalan, kíváncsi és újjukat kereső közép- és kelet-európaiknak jó esélyeik vannak.

Elhangzott az újvidéki újságíróiskolában, 2003. február 12-én

A MONARCHIA MIBENLÉTÉRŐL

Jóllehet Szerbiát is meglegyintette már a demokratikus változások szele, hivatalos körökben továbbra sem igazán ildomos a monarchia, illetve a monarchikus államberendezés témájának felvetése.

A miloševići rémuralommal záruló kommunista diktatúrában kialakult tudatlanságunk és tájékoztatlanságunk sötétsége még mára sem vált igazán átláthatóvá. Komoly és magas tisztségeket betöltő személyek, a saját tapasztalatom szerint, menekülnek ettől a témától, az állásfoglalástól, pedig itt nem holmi-féle titkolni való szektáról, egy jelentéktelen pártocskára által felvállalt ködös gondolatokról van szó, hanem történelmünk és társadalmi valóságunk egy olyan összetevőjéről, ami nélkül nincsen história, elképzelhetetlen a kiegyensúlyozott, félfoldalasságtól mentes múlt- és jelenismeret. Azt hiszem, a „monarchia téma” sokkal többet érdemel, mint egy, a királyi családok magánéletére szakosodott, színes magazinra vetett szórakozott és csúfondáros pillantás.

A régi királyok – a történelem tanúsága szerint –, nagy hatást gyakoroltak az események alakulására, hiszen a szó legszorosabb értelmében véve voltak uralkodók, akik tisztségük fogva birodalmak sorsáról döntöttek. Ki-kinek tehetősége, vérmérséklete és lehetőségei szerint.

A korai feudalizmus „a királyságom a magánbirtokom” szemléletétől az „első az egyenlők között” uralkodóin át az „Isten kegyelméből kormányzó”, majd a felvilágosulás eszméit is segítségül hívó abszolút monarchiáig hosszú út vezetett, hogy aztán a XIX. század győztes polgári forradalmi teljesen megrendítsék ezt a létéhez konok szívóssággal ragaszkodó intézményt.

A monarchia az államhatalomnak, a szuverenitásnak egy fizikai személyben való összpontosítása. A monarchia mint társadalmi-jogi kategória szintén rengeteg átalakuláson ment át a történelem folyamán, alkalmazkodik az új időkhez. „A rendszer szilárdsága nem jelent egyúttal merevséget is” – mondta erről egyszer II. Margit dán királynő.

A monarchia, a dicső múlthoz és hagyományokhoz való ragaszkodás ma éppen a fejlődésben élen járó országokban menti tovább létét, igaz, eredeti funkciójától néha eléggé eltérő formában.

A legtöbb monarchia már nem az, ami volt: azok a trónok, amelyek túléltek a történelem erős támadásait, a politikai hatalmukat adták ezért cserébe, így a mérlegen a királyi kötelezettségek sokszor jóval többet nyomnak, mint a jogok. Bár az alkotmányos monarchiák továbbra is uralkodnak, többé már

nem kormányoznak. Az országuk történeti kontinuitását megtestesítő királyok sokszor úgymond kereskedelmi utazók, a királynék szociális dolgozók, a trónörökösök pedig több egyetemi diplomával is felvérteztek magukat, jövődó feladatuk minél eredményesebb ellátása érdekében.

A témánál maradva szeretnék idézni néhány szemelvényt a világ legtöbb monarchista szervezetét, pártját és mozgalmát tömörítő, londoni székhelyű Nemzetközi Monarchista Liga 1996-os kiadványából: „Az uralkodó a nemzet élő szimbóluma, akivel sokkal könnyebb azonosulni, mint egy alkotmánnyal vagy politikai eszmével. Az uralkodó méltósága és tekintélye növeli és hangsúlyozza a nemzet státusát. Az uralkodó a politika felett áll, nincsen elkötelezve egyetlen politikai párt vagy hatalmi csoportosulás, sem az előzői kampányokat sokszor pénzelő üzleti érdekeltségek iránt. Az uralkodó képes a nemzet egyesítésére, képviselve országában minden ott élő emberfajt, vallást, társadalmi osztályt és politikai nézetet, mert nincs szüksége egyik csoport szavazataira sem.”

A közvélemény-kutatások bizonyítják, hogy a mai monarchiákban az uralkodó sokszor jóval népszerűbb, mint az aktuális, választott miniszterelnök. Az uralkodót születése óta arra nevelik, hogy országa államfője legyen, és sokkal több ideje és lehetősége van erre a funkcióra felkészülni, mint egy választott elnöknek. A monarchiákban az emberek legtöbbször előre tudják, hogy ki fogja örökölni a koronát, ami nagyon fontos és pozitív társadalomlélektani momentum. A folytonosság bizonyossága a nemzetnek egyfajta biztonságot nyújt.

Elég csak a XX. században történeteket figyelembe venni, hogy lássuk, a választott elnököket sokszor inkább érdekli a saját meggazdagodásuk és hatalmon maradásuk, mint országuk népe és annak jóléte. (Jó példa erre Dél-Amerika és Afrika diktátorai.)

Egy uralkodó már csak családja története által is évszázadok történelmére tekint vissza és az a célja, hogy nemzetének jólétet és biztonságot teremtsen az utódja országlása idejére is. A legtöbb választott vezető – hatalomra jutását követően – arra törekszik, hogy megszüntesse azt, amit elődjei elértek, és hogy csapdákat állítson fel az őt követő politikai riválisai számára. Egy uralkodónál ez éppen fordítva van: ők elődjeik munkájára alapoznak és arra törekszenek, hogy megerősítsék utódjaik pozícióját.

Egy hosszú ideig hatalmon levő uralkodó rengeteg gyakorlatra tehet szert, így a valóság sokszor a fordítottja a hivatalos elméletnek: gyakran az uralkodó a választott miniszterelnök legjobb tanácsadója.

Ezekhez a gondolatokhoz én még hozzátenném, hogy az uralkodó személye sokszor vonzerőként és egyfajta biztosítékként szerepel a külföldi tőkebefektetések szempontjából is. Henri luxemburgi nagyherceg még trónörökös korában mondta egyszer: „Egy herceg előtt minden ajtó kinyílik” – utalva ezzel sok kimondottan gazdaságérdeklő külföldi utazására hazája gazdasági szakembereinek az élén.

Mára már történelmi tényként könyvelhető el pl. az is, hogy Károly brit trónörökös és felesége, a legendás hírű néhai Lady Diana első hivatalos USA-beli látogatása kapcsán (1985-ben) a velük utazó gazdasági küldöttség 500 millió fontos megrendelést könyvelhetett el a hazai ipar számára.

A monarchia napjainkban is lehet alkotmányos (mint az összes európai országban) vagy abszolút (pl. Ománban, Szaúd-Arábiában, Bruneiben stb.).

Az alkotmányos monarchia esetében is fennáll az uralkodó személyének jogi sérthetetlensége, de a tényleges hatalom a nép által választott parlamentet, illetve a(z uralkodó által kinevezett) kormányt illeti meg.

Az abszolút monarchiában az uralkodó nemcsak jogi felelősség nélkül, hanem korlátlanul, az állampolgárok akaratának akár teljes mellőzésével gyakorolja a hatalmát. A definíció szerint az abszolút monarchia önkényuralmi kinyövéseit nevezzük despotizmusnak. Én ehhez hozzáteszem, hogy monarchia nélkül is szép számmal akadtak, és sajnos akadnak ilyen rendszerek a földgolyón, pl. Sztálin, Szaddám Huszein vagy akár Kim Ir Szen rendszerét véve alapul, a tálib rémuralomról, Pol Potról vagy Menigisztu Haile Mariam véres pribékjeiről nem is beszélve.

És itt következik a dolog egy sarkalatos pontja: az eredetileg kizárólagossággal elképzelt köztársasági államforma helyett választott – Franco fasisztoid rendszere helyett – Spanyolország királyt magának, a korábban mindenféle kényúrnak elhíresztelt Szihanuk király másodszori trónralépése óta nem halunk újabb véres eseményekről Kambodzsában, és minden valamirevaló afgán vezető is szívesen mutatkozik a Rómából hazahívott agg király társaságában, és kikéri véleményét, negyvenéves uralkodásának tapasztalatait, hogy a királyi hatalom megdöntése után anarchiába torkollott köztársasági rendszerben, az ezerféle szélsőséges ideológia és fanatikus által szétzilált országban végre helyreállhasson a rend.

Visszatérve a monarchikus államforma tudományos elemzésére (talán jobbra inkább érdekességként) elmondható még, hogy a monarchia egyik legfontosabb jogi alapja a legitimitás, a „törvényesség”. Erről szól a történelem megannyi trónviszálya, trónkövetelők egymás közötti kegyetlen harca.

A főhatalom legitim birtokosainak a monarchiákban azokat tekintik, akik a vitathatatlan örökösödési szabályok vagy alkotmányos választás (pl. I. Péter szerb királyt a nemzetgyűlés választotta királynak) által meghatározott módon nyerik el a trónt, minden egyéb bitorlás. Sok esetben ha szigorúan nézzük ezt a jogi meghatározást, akkor ma is vannak „bitorlással” a hatalmon levő uralkodóházak. Ez esetben uralmuk azáltal vált legitimmé, hogy a régi rendszerhez visszatérni már nem lehetett (pl. a korábbi dinasztia kihalt), vagy pedig a népnél egy idő után megszűnt az ellenzés, a passzív ellenállás, a nemzetközi életben pedig bekövetkezett legalább a nagyhatalmak részéről az elismerés.

A trónra jutás módját tekintve a monarchia vagy örökletes (amennyiben az uralkodás s a trón bizonyos családban a megállapított örökösödési rend szerint átszálló) vagy választás útján történő, mely esetben a monarcha az arra jogosultak által történt választás alapján szerzi meg a szuverenitását (pl. Kambodzsa, Malajzia, Egyesült Arab Emírségek esetében).

A közelmúltig az európai uralkodóházak az örökösödési rendet csak férfiágra vonatkoztatták, és az elsőszülöttség alapján szabályozták. Az első ország, amely hivatalosan is szakított ezzel, Svédország volt, így az alkotmány 1980-ban történt módosítása által nem az 1979-ben született Károly Fülöp herceg a trónörökös, hanem két évvel idősebb nővére, Viktória hercegnő. A példát később átvette Norvégia és Belgium is, de pl. mára már a jobbra még mindig a merev császári hagyományokhoz ragaszkodó Japánban is azon gondolkodnak, hogy megváltoztatják a 2500 éves dinasztia egyik alaptörvényét, így ott is lehetővé tennék a trón nőági öröklődését.

A monarchák szimbolikus beiktatása uralkodói állásukba a közelmúltig a legtöbb helyen koronázással történt, amelynél a korona feltétele jelentette a közhatalom átszállását egy természeti személyre. A középkori, sőt a Habsburg-uralom alatt is fennálló magyar törvények különös jelentőséggel ruházták fel ezt a szertartást: nálunk a koronázás a trónfoglalás elengedhetetlen része volt. A király csak a koronáztatása után gyakorolhatta teljességgel uralkodói jogait, a magyar főrendek csak a koronás királyt tekintették törvényes királynak, ahogy ezt már Werbőczy is kifejezi.

Napjainkra ez a világ legtöbb országában háttérbe szorult. Az 1831-ben alapított Belgiumban pl. sohasem koronáztak meg egyetlen királyt sem, az 1905-ben újjáalakult Norvégiában is csak az első királyt koronázták meg, V. Olav és V. Harald viszont már csak az oltárra helyezett korona előtt tették le uralkodói esküjüket. Jugoszláviában szintén I. Péter király volt az utolsó uralkodó, akit megkoronáztak és felkentek. Ma Európában egyedül II. Erzsébet megkoronázott fő az uralkodók között. Még a pápák teokratikus monarchiájában is szakítottak ezzel az ősi hagyománnyal, így a pápai hármaskorona, a tiara az utóbbi két pápa fejére már nem került rá.

A VÁRADY CSALÁD

VÁRADY ÁRPÁD LIPÓT (Temesvár, 1865. június 18.–Kalocsa, 1923. február 18.) – Teljes neve Várady Árpád Leopoldinus volt. Kisgyerek korában került Nagybecskerekre, ahol eleinte a római katolikus plébánián lakott. Krsztics János városi főjegyző fia mellett házitanítóskodott ellátás és havi 10 forint fizetés ellenében. Nagybecskereken végezte a VI., VII. és VIII. gimnáziumot, mindvégig kitűnő osztályzatokkal. Rendkívül élénk gyerek volt, édesanyja korai halála azonban lelkileg nagyon megviselte, és akkor határozta el, hogy pap lesz. Miután letette az érettségi vizsgáit, 1883–84-ben Temesváron, 1884–85-ben Budapesten, majd 1885–87-ben a bécsi Pazmaneumban teológiát tanult. Ezután újra Temesvárra került, ahol a papnevelésben teológiát tanított.

Temesvárról Budapestre hívták, ahol a Vallás- és Közoktatási Minisztérium osztálytanácsosa, a nemzetiségi egyházi ügyek intézője lett. 1902-től miniszteri tanácsos, a kivándoroltak ügynevezett nemzeti és egyházi gondozását célzó kormányakció egyik irányítója lett.

Magyarország tiszti cím- és névtára XXI., 1902-ben kiadott évfolyama 539. oldalán ez áll: „Magyar Kir. Vallás- és Közoktatási Minisztérium Ügyosztály főnök Várady Lipót Árpád Dr. osztálytanácsos, pápai kamarás, cikádori apát, kanonok.” 547. oldal: „Katholikus központi kongrua bizottság” a Vallás- és Közoktatási Minisztériumból: „Várady Lipót Árpád Dr. osztálytanácsos, apátkanonk” Csanádi római katolikus püspökség: „Ifjabb mesterkanonok Várady Lipót Dr. címzetes apát, pápai kamarás, szentszéki ülnök, egyházmegyei tanfelügyelő.” 1911-től győri püspök, majd 1914-től kalocsai érsek. Közben az 1900-as évek elejétől kezdve országgyűlési képviselőnek is megválasztották. Több vallási és egyházi könyve jelent meg. Annak ellenére, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban igen hosszú időt töltött el, papi ruhát csak akkor öltött magára, amikor püspökké nevezték ki.

Igen sok magas rangú kitüntetésben részesült, ezek közül néhány legjelentősebb: Szent István-rend, Lipót-rend, egy kisebb Lipót-rend stb., de ezekről nem szeretett sokat beszélni. Mint egyházjogász a Habsburgok tanácsadója volt, főleg egyházi jogi kérdésekben. De emellett is gyakran megfordult a Burgban. Amikor Habsburg Ottó szüleit, IV. Károlyt és Zita királynőt Magyarország királyává, illetve királynőjévé választották, akkor – az akkori előírások szerint – a királyt az esztergomi érsek, Chernoch János, Zita királynét pedig

Várady Árpád, a kalocsai érsek koronázta meg Budapesten, 1916. december 27-én. Amikor Samuelli Budapest felé menet Kalocsára ért, Várady – tudva, hogy Samuelli útjába ért számtalan papot és egyházi személyt kivégeztetett – teljes érseki ornaizusban fogadta. Igen hosszú ideig elbeszélgettek, mert Samuelli időközben értesült arról, hogy azon az egyházi birtokon, főleg Váradynak köszönhetően, az ott dolgozó mezőgazdasági munkásokat emberséges, humánus bánásmódban részesítik, a pénzbeli és főleg természetbeli járulékkuk, a „kommenciójuk” több, mint nagyon sok más birtokon, hosszabb ideig erről és még igen sok más témáról is elbeszélgettek. A késő éjszakába húzódó beszélgetés végén azzal váltak el, hogy másnap – mielőtt Samuelli kivégeztetné Váradyt – folytatni fogják a beszélgetést. Másnap kora hajnalban váratlan, nagyon sürgős hívás miatt, Samuellinek hirtelen, nagyon gyorsan kellett elhagynia Kalocsát, a közeljövőben nem tért oda vissza, és így, a rendkívül érdekes, és Váradyra nézve a Sors nagylelkűsége folytán, a kalocsai érsek életben maradt . . .

VÁRADY JÁNOS (Szeged, 1792. október 5.–Nagybecskerek, 1881. január 18.) – Elemi és középiskolai tanulmányait Szegeden végezte. Az érettségi után Szegedről Temesvárra ment, ahol a Papi Szemináriumba iratkozott. Ott 24 éves korában pappá szentelték, és a felszentelés után nem sokkal Nagybecskerekre került, ahol egy évig kispapként tartózkodott. 1822-ben már Nagybecskerek plébánosa lett, és 1881-ig, szinte utolsó napjáig az is maradt. Így kispapi becskerekai tartózkodását is számítva, kereken 60 évig volt a város plébánosa. Röviddel Becskerekre kerülése után az egész valláskörület fő lelkipásztora lett. Nevéhez Nagybecskereken igen sok intézmény, épület megálmodása, megszervezése, majd felépítése fűződik.

A Petrovgrad című, Nagybecskerek történetéről szóló, 1938-ban kiadott könyvben a vele kapcsolatos írásból többek között ez olvasható: „Nagybecskereken az első nagyobb, téglából épített templomot Mária Terézia építtette az 1758–1763-as években. Ez a templom kereken 100 évig állott fenn, de lassan kiöregedett. Várady megkezdte az új katolikus templom felépítésének a megszervezését, az épület tervrajzának előállítását, és az ő ideje alatt építették és szentelték fel a város legszigorúbb központjában felállított, és még ma is teljes pompájában diszelgő, nagy becskerekai katolikus templomot. Várady 1846-ban megalapította és megnyitotta az alsó fokú piarista gimnáziumot. A nagybecskerekai zárdát – leánynevelő intézetet – is az ő kezdeményezésére és ideje alatt építették fel 1864 és 1868 között. A becskerekai árvaház felépítése is az ő nevéhez fűződik.”

A forradalom kitörése előtt a váci püspöki szék jelöltje volt. Többször is felkínálták, a valóságos kanonokság átvételével, de azt mindig visszautasította, mert nem akart Temesvárra menni. Minden anyagi erejét ugyanis testvére, Várady József – aki 1800. augusztus 10-én született Szegeden – gyermekeinek nevelésére, iskoláztatására és taníttatására fordította. Az idősebb unokaöccseit még iskolákba, sőt főiskolákra is járatta, a fiatalabbakat pedig – ha már anyagiakkal képtelen volt azokat is magasabb iskolákba járatni – mesterségre tanította. Várady Józsefnek és feleségének, Sebők Júliának – akit 1823. január 18-án vett feleségül – erre nagy szükségük is volt, mert a házasságukból 15 gyerek született. A három legidősebb fiú, András, József és Lajos a világhosi

Várady Imre

Várady József

Várady József fiatal korában

fegyverletételt követően, Budavár ostroma után, kénytelen volt menekülni. A legbiztosabb menhelynek a nagybecskereki plébániát gondolták, ahol hosszabb ideig húzták meg magukat. Egy este Sefulics, az akkori becskereki polgármester – aki Váradyval igen jó baráti viszonyban élt – beállított hozzá, és megemlítette, hogy egy feljegyzés értelmében arra kapott parancsot, hogy a plébánialakban másnap házkutatást tartson, mert ott honvédtisztek rejtőznek. A három honvédtiszt az éj folyamán eltűnt a plébániáról.

Egy roppant érdekes történet előzte meg ezt az eseményt. Hegyesi Márton: Az 1848–49-iki Harmadik honvéd zászlóalj története című, 1898-ban megjelent könyv 210–211. oldalán ez olvasható: „*Budavár ostrománál, a vár falának majdnem három öl magas tetejéről Várady Lajos is többed-magával együtt, előbb fegyverét leeresztve, vakmerően ugrott be a várba. Amint eséséből föleszmélt, fölkel, a létrán, amelyen már szakasza felment volt, azon felment, és bejutott a várba. Ott, a Szent György téren Várady Lajossal egy majdnem hihetetlen eset történt. Ott találkozott a nagy vegyülekben egészen véletlenül egyik bátyjával, a 34. zászlóaljban szolgáló Józseffel, s alig ölelkeztek azzal össze, a víziváros felől odatoppan a 10. zászlóaljban szolgáló András is. Minő volt a három testvér öröme, látva, hogy az öldöklő harcban egyikőjüknek sem esett semmi baja . . .*”

Fülep Lajos Egybegyűjtött írások I. (Budapest, 1988) című könyvében az Emlékezés a szabadságharcról című cikkében viszont ezt írja: „Az 1848–49-iki harmadik honvédzászlóalj történetében lapozgatva igen érdekes dolgokra bukkantunk. Kevesen tudnak arról a gyönyörű, minden ízében hősi szerepről, amely a szabadságharc küzdelmeiben, a nemzet önállóságáért való harcban Várady Józsefnek, 48-as öreg polgártársunknak, Várady Imre dr. édesatyjának kijutott. Két testvérével együtt, Várady Lajossal és Várady Andrással fegyvert fogott a haza védelmére, s a legvéresebb harcokban, a legveszedelmesebb és a történelemben örökre maradandó emlékű küzdelmekben vett részt, s vitézségével mindenütt kitűnt.

Budavár ostrománál, a honvédek eme legnehezebb és legnagyobb jelentőségű haditényénél az elsők között küzdött a három testvér. A harmadik hadtestnek jutott ki a legsúlyosabb feladat az ostromban, s ebben is a harmadik zászlóaljnak. Létrakon mászták meg a vár meredek és magas bástyáit, s pláne oly létrán, mely nem is ért föl egészen a bástya tetejéig, úgyhogy a honvédek, ha már a létra tetején volt is, óriási nehézségekkel kellett megküzdenie, hogy a bástyára vagy a Bécsi kapu arcvonalaán levő falakra feljuthasson. A honvédek egyik kezükbe a töltött puskát fogták, másikkal a lajtorja fokát. Ha eltévesztette valaki a lépést, avagy lelőtték vagy leszúrták, estében többeket sodort magával a mélységbe. Ez történt Várady Lajossal a 4. századnál, mikor mint szakaszvezető, legelöl ment fel a létrán. Midőn a létra legfelső fokára ért, mindkét kezével a bástya tégláiba kapaszkodva, magát a bástya tetejére akarta felvetni, de keze megcsúszott, s ő hátrazuhan a mélységbe. Esése oly szerencsés volt, hogy csak elkábult, miből azonban nemsokára föleszmélt. Mikor újra magához tért, a létrát, melyen szakasza már fölment, feljebb tolt, s miután az így már csaknem a bástya tetejéig ért, azon könnyen fölment, s bejutott a várba. Midőn századához ért, éppen akkor sorakoztatta Gergey Károly százados a századot, de már nem maradt semmi tennivalójuk, mert az előttük álló két csapat honvéd sortűzétől a horvátok meghátráltak a József-bástya felé, s ott magukat meg is adták.

Megható jelenet történt ekkor. A véletlen csodás játéka folytán a Szent György téren a nagy kavarodásban Várady Lajos a 34. zászlóaljban szolgáló bátyjával, Várady Józseffel találkozott. Alig ölelkezett össze a két vitéz testvér, a Víziváros felől odatoppán hozzájuk a 10. zászlóaljban szolgáló másik bátyjuk, András is. Leírhatatlan volt a három testvér öröme, látva, hogy az öldöklő harcban egyiküknek sem lett semmi baja. A boldogságtól, hogy újra együtt lehetnek, s a tudattól, hogy Buda újra a magyaroké, a három testvér eleinte alig juthatott szóhoz az öröm feltörő könnyei miatt, de azután együtt ujjongtak a diadalnak, az önfeláldozó, emberfeletti harc dicső jutalmának, amelyben mindegyikük vérének ontásával, életének kockára tételével vett részt.

A három vitéz testvér közül kettő még ma is él: Várady Lajos és Várady József, a városunkban mindenkitől tisztelt és szeretett öregúr. Várady András, a harmadik testvér már meghalt.

Szinte csodálatos érzés ragadja meg a lelkünket a lelkesülés és rajongás erejével, midőn ama legendás időknek ideszakadt alakját, az öreg Várady Józsefet látjuk. Az ő küzdelmei mások voltak, mint a mieink, az ő eszméi életet és vért kívántak. Ő odavitte mindenét a harcba, mert magyar volt és hős volt, és mert a haza hívta. Nem volt hadvezér, de azok közé a névtelen hősök közé tartozott, akikről Petőfi azt mondotta, hogy nagyobbak ők, mint a hadvezérek!”

Várady József első gyerekei még Deszken, a későbbiek már Nagybecskerekben születtek. Így került tulajdonképpen Várady János és József útján a család Nagybecskerekre.

VÁRADY IMRE (Katalinfalva, 1867. március 1.–Nagybecskerek, 1859. február 5.) – Édesapjának (éppúgy mint nagyapjának és dédapjának is) József volt a keresztnéve. Szegeden született. Édesanyja, Szorg Katalin, Bonyhádon. Várady József községi jegyző volt Katalinfalván, ahol Imre előtt három leánygyermekük született: Mária, Emília és Magdolna. 1866 novemberében difteritisben a négy- a két- és egyéves kislány – az orvosok lelkiismeretes gyógyítása ellenére is – 13 nap alatt meghalt. A Várady család Katalinfalváról, Imre fiukkal, Károllyal és Gizellával 1871-ben költözött Nagybecskerekre, ahol a vármegyeháza udvarán felépített házban élt évekig.

Várady Imre az 1873–74. iskolaévben volt első elemista, 1877–78-ban első gimnazista. Mind az elemi, mind a gimnáziumi éveket kitűnő eredménnyel fejezte be. A gimnáziumban többedmagával megindította a *Deákok Lapját*, majd az újságszerkesztői hajlamát követve, mint fő- és felelős szerkesztő a Nagybecskereki Hírlap, a Délvidéki Újság, a Torontaler Volksblatt, az Unser Blatt és lényegesen később, 1901-ben a Nagybecskereki Hírlap című újságok főszerkesztője volt. 1885-ben Budapesten kezdte meg a jogi egyetemen tanulmányait. 1887–1889-ben ideiglenesen megszakította a jogi tanulmányait, mert Triesztben szolgálta le a katonai éveket. Onnan visszatérve Budapesten folytatta egyetemi tanulmányait, és már 1890-ben doktorrá avatták. Ezt háromévi kötelező ügyvédjelölti időszak követte, melynek letelte után a szegedi ügyvédi kamarában 1893. október 10-én történt a beiktatása. Rövid idő után Nagybecskerekben a Váraljai (később Dušan cár) utca 10. szám alatt nyitotta meg ügyvédi irodáját, ahol hosszú éveken keresztül folytatta az ügyvédi praxisát. 1896. szeptember 21-én feleségül vette Putz Metát, Putz Jakab, begaszentgyörgyi körorvos lányát. Ebből a házasságból kilenc gyermekük született.

Várady Imre nagyon gyorsan bekapcsolódott Becskerekben a társadalmi, a közügyek és a politikai élet sodrásába. Már budapesti jogi tanulmányai végzése közben gyakran megjelent az Országházban, nagy érdeklődéssel kísérve az ottani történeteket, felszólalásokat, vitákat. Ez az érdeklődési köre Becskerekben rohamosan nőtt, és ott is nagy lelkesedéssel vett részt olyan összejöveteleken, melyeken a holnapról, a jövő terveiről váltottak szót a város arra hivatott vezetői, a városra, a vármegyére, sőt az egész országra vonatkozó eseményekről. Az egész országban háborgott a politikai közélet. A becskereki vármegyeházában is heves harcok folytak a kormány és az ellenzék hívei között. Közeledett az 1905. évi képviselőválasztások ideje. Becskerek hivatalos jelöltje Makfalvy Géza földművelésügyi kormánypárti államtitkár volt. Ellenzéki programmal Váradyt kérték fel, hogy vegyen részt a választásokon. Azoknak a kortesi villongásoknak, melyek a jelöltek erejét mérlegelték, nem sok győzelmet jósoltak Váradynak, mert a hivatalos jelölt erős háttérrel rendelkezett. Azonban – a valódi okot talán nehéz lenne megindokolni – Várady érdekében 1905. január 25-én megjelent Becskerekben Apponyi Albert, majd 27-én Hock Jenő, az „aranyuszájú népszónok” is, akik Várady érdekében tartottak beszédeket. A január 28-án megtartott választás eredménye szerint leadott 1751 érvényes szavazatból Várady Imre 979, Makfalvy Géza pedig 772 szavazatot kapott. A nagybecskereki kerület részéről megválasztott országgyűlési képviselő Várady Imre lett. A későbbiek folyamán – Apponyi Albert gróf indítványára – Kossuth Ferencet is meghívták Becskerekre. Kossuth 15-én érkezett meg, és másnap, 16-án a város főterén az ő elnöklése alatt megalakult Torontál megye függetlenségi pártja.

A *Legújabb kor lexikona* (Életrajzi adatok) szerint Váradyt 1906-ban újból megválasztották képviselőnek, és ebben a minőségben 1910-ig működött. Majd később a Bánáti Magyar Párt elnökévé választották. Az SZHZS Királyság területén a Magyar Párt megalakításában tevékenyen részt vett. 1927-ben magyarpárti programmal Belgrádban nemzetgyűlési képviselő volt 1929-ig. A Magyar Közművelődési Egyesület 1933. évi közgyűlésén *Ezüst Tulipánnal* és elismerő oklevéllel tüntette ki. A Vajdasági Kulturális Egyesület elnöke. A háború alatt a 12. gyalogezred tartalékos főhadnagya. 1939-ben – addig és azóta is – mint egyetlen magyar szenátor képviselte a magyar kisebbséget a belgrádi skupštinában. 1906. május 26-án Becskerek város főterén Kiss Ernő aradi vértanú szobrát leplezték le, melyen jelen volt Günther Antal igazságügyi államtitkár, Justh Gyula, Dániel László, Várnay Imre, Kardos Samu stb. Az ünnepi beszédet Várady Imre tartotta. Kitűnő szónok volt. Nemcsak alkalmi beszédeket tartott nagyon sok helyen, ahol úgy érezte, hogy – főleg a magyarság érdekében – fel kell szólalnia, hanem országgyűlési képviselőként mind a budapesti, mind a belgrádi országgyűlésben, illetve skupštinában is. Tökéletesen beszélt a magyar, szerb és német nyelvet is.

Az egyik életcélja az volt, hogy minél több magyar nyelvű alsó és felsőoktatású iskola nyíljon, és maradjon is meg. Rengeteget tett a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület és sok más kultúregyesület fejlődése érdekében is, ahol kitűnő munkatársai voltak: Marton Andor, Mara Jenő, Brájjer Lajos, Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Láng Imre, Ripka Imre, Fischer Károly stb. 1945. május 6-án Várady Imre és Marócsik György ügybuzgóságának köszönhetően megalakult a Vajdasági Magyar Művelődési Közösség, melynek

elnöke Marócsik György, alelnöke Várady József, titkára pedig B. Szabó György volt – ez volt az első magyar művelődési egyesület a Vajdaságban a II. világháború után.

Várady Imre sokoldalú tevékenységében a politika játszott a legfőbb szerepet. Kortársai, politikai ellenlábasai és munkatársai között sok ismert név szerepel, de nemcsak a becskerekiek közül, hanem egész Vajdaságból. Legismertebb képviselő- és munkatársai közül még néhány név, az előbbieken már említettekén kívül: Balla András, Kardos Samu, Deák Leó, Sántha György, Strelitzky Dénes, Nagy Ödön, Falcione Árpád, Gráber László, Dániel Pál, Demkó Pál és még sokan mások.

Várady Imre a magyar iskolák fennmaradásáért, valamint a magyar kisebbség érdekében sok maradandót tett.

VÁRADY IMRE (Nagybecskerek, 1892. július 3.–Róma, 1974. augusztus 24.) Részben a Magyar Eletrajzi Lexikon adatai felhasználásával, részben a Katalinfalván született Várady Imre naplójegyzetei alapján a következők közölhetők: elemi és középiskolai tanulmányait Nagybecskereken kezdte és fejezte be. Az első elemitől kezdve az érettségi vizsgákat is kitűnő osztályzatokkal fejezte be. Már középiskolásként is feltűnt tanárainak általános tudása. Az országhatár megváltozása miatt tanulmányait Magyarországon folytatta, ahol elsősorban német és olasz nyelvet tanult. A Budapesti Tudományegyetemen német szakot végzett 1914-ben, és ugyanott doktorált 1917-ben. Német szakos oklevéllel a szombathelyi reáliskolában tanított 1919 és 1927 között. Ezt az időt – a kötelező oktatási elfoglaltsága mellett – főleg az olasz nyelv és irodalom tanulásával töltötte el. Ez a tanulmányi talán ösztön is volt nála, mert a jobbra tolódó Magyarország már bizonyos mértékig Olaszország felé közeledett. Rövidesen megjelent az ezzel kapcsolatos első könyve is, melynek címe *A legújabb olasz irodalom* volt. Mind a közügyek, mind az irodalom iránti nagy érdeklődésének és nagyszerű szervezőképességének köszönhetően 1927-től 1936-ig a római Collegium Hungaricum főtitkára volt. Hazatérése után a szegedi egyetem tanára lett, az olasz filológiai tanszék vezetője 1936-tól 1940-ig, majd ugyanannak az egyetemnek a dékánja (1939–1940).

A II. bécsi döntést követően a kolozsvári egyetem tanára lett. 1944-ben elhagyta az országot, és Olaszországban telepedett le, ahol a világhírű bolognai egyetem tanára lett 1967-ig. A Bolognai Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta már 1944-ben. Ugyanakkor a Nyelv- és Történettudományi Osztály titkárává választották. A bolognai egyetemi évei rendkívül termékenyek voltak. Magyar és német nyelvű írásai mellett legtöbb műve olasz nyelven jelent meg.

Legfontosabb munkái: *A legújabb olasz irodalom* (Szombathely, 1925), *Grammatica della lingua ungherese* (Roma, 1930; Firenze, 1949), *Az olasz irodalom kis tükre* (Budapest, 1931), *L'Ungheria nella letteratura italiana* (Roma 1931), *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria* (I–II., Roma, 1933–1934), *Docenti e scolari ungheresi nell'antico studio bolognese* (Bologna, 1951), *Teatro ungherese* (Milano, 1956), *I drammi storici di László Németh* (Bologna, 1960), *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady* (Bologna, 1966). A háború után könyvet írt a bolognai egyetem magyar tanáraitól és az egyetem magyar anyanyelvű hallgatóiról, amely 1951-ben jelent meg. A felsoroltakon

kívül több színháztörténeti munkát is publikált, melyeket 1956-ban Milánóban, majd 1960-ban Bolognában adtak ki.

Nyugdíjazása után Rómában élt, ahol a Római Katolikus Szemle munkatársa volt. Még Nagybecskerekén nőül vette Novák Friderikát. E házasságból három leánygyermekük született: Ágnes, Zsuzsa és Friderika.

VÁRADY JÓZSEF (Nagybecskerek, 1912. január 16.–1988. április 30.) – Az elemi iskolát és a gimnáziumot Nagybecskerekén fejezte be. Ötödikes gimnazista korában már a becskerei gimnázium legjobb tanulójának tartották. Az érettségi után beiratkozott a Zágrábi Jogi Egyetemre, ahol 1933-ban szerzett diplomát, és ugyanabban az évben – tehát mindössze 21 éves korában –, doktorált is. A jogi diploma és a doktorátus megszerzése után azonnal beállt édesapja, Várady Imre becskerei ügyvédi irodájába dolgozni. Amikor még gimnáziumba járt, önszorgalomból – a családban senki sem tudott erről – megtanulta a francia nyelvet, és édesanyját születésnapja alkalmával franciául köszöntötte fel. Hálából szülei 1931-ben Franciaországba, Dijonba küldték, hogy a nyelvet gyakorolja, majd a következő esztendőben a sorbonne-i egyetem jogi karán tanult.

Várady nemcsak nagyszerű tanuló, hanem sportember is volt. Középiskolás korában, majd a későbbi években is, kitűnő úszó, vízilabdázó, műkorcsolyázó és szertornász is volt. A háborús évek után – amikor hiány volt magyar szakelőadókban – ügyvédi elfoglaltsága mellett a becskerei kereskedelmi iskolában tanított. A Magyar Közművelődési Közösségben, majd ennek utódában, a becskerei Petőfi Művelődési Egyesületben is rendkívül sokat dolgozott. Az egyesület első elnöke Marócsik György volt, alelnöke pedig Várady József, titkára B. Szabó György. A Madách Színház (1952) majd a Városi Bábszínház (1956) létrejötténél Várady sokat segített. A közművelés több mint fél évszázados élettörténetéről című sikeres, de igen szerényen megdicéért munkájáról Várady a következőket nyilatkozta: „Az amatőrök rendkívül értékes rétege az emberiségnek, mert nagyon sokat tesznek és adnak, csak egy ici-pici kis elismerésért.” Várady József hosszú évekig volt a Vajdasági Ügyvédi Kamara elnöke. Nagy nyelvtudása miatt, amikor az Ügyvédi Kamarák Világszövetsége egyszer Belgrádban tartotta az évi közgyűlését, felkérték, hogy vállalja a Jugoszláv Ügyvédi Kamara elnöki tisztségét. Ügyvédi elfoglaltságára hivatkozva ezt a tisztséget nem vállalta el. Ügyvédi gyakorlata ideje alatt ugyanis számtalan szegény ember ügyes-bajos dolgát intézte, de minden alkalommal nemzetiségre való tekintet nélkül, s ebben nyelvtudása segítette elő. A háború befejezte után sok német ajkú, kivándorolni készülő, mindenéből kifosztott, elszegényedett emberen, családon sikerült segítenie, tekintet nélkül arra, meg tudták-e fizetni az ügyvédi segítségét, vagy sem . . .

Szakmai tekintélye mellett nyelvtudása is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Várady Józsefet 1981-ben megválasztották az Ügyvédek Nemzetközi Szervezete egyik alelnökének. Ezt a megtisztelő címet az UIA-tól (Union Internationale des Advocats) New Yorkban a jugoszláv kamarák szövetségének küldöttként kapta, kétévi mandátummal. Két évvel később a luxemburgi évi közgyűlésen a kinevezését újabb két évre meghosszabbították.

Várady József 1945-ben vette át édesapjától, Várady Imrétől azt az irodát, amelyet ő még 1893-ban nyitott, tehát 52 évvel korábban. Miután az ügyvédi

vizsgáját letette, illetve doktorátust szerzett, azonnal belépett édesapja irodájába. 1988. április 1-jén, a családtagok hosszas kérésére vonult nyugdíjba. 55 évig dolgozott az apjától átvett irodában. Várady Imre és fia, József összesen 107 évig – több mint két emberöltőn keresztül – dolgoztak ügyvédi irodájukban, amit a tragikusan elhunyt Imre, József fia vett át, és amit az özvegye, Várady Judit vezet immár a harmadik évszázadban . . .

VÁRADY MIHÁLY (Szeged, 1820, szeptember 20.–Törökbecse, 1898. március 17.) – Középiskoláit Szegeden, a jogi egyetemet Budapesten végezte. Ügyvédként eleinte Módoson, később, sokkal hosszabb ideig, Nagybecskerekén dolgozott, ahol a közéletben egyre nagyobb szerepet játszott, és mind nagyobb megbecsülést érdemelt ki, aránylag rövid idő alatt. Nagybecskerekén a megyei tisztújító közgyűlésen 1861 havában megyei alispánnak választották meg, majd 1867 májusában újból megválasztották alispánnak.

Nagybecskerekén a közigazgatástól különválasztott bíróság beszerzésével Várady Mihályt bízták meg, aki akkor már a becskerekai törvényszék elnöke volt. Az erre vonatkozó kinevezési okirat szövege a következő volt: „4244/I.M.E. szám. A Magyar Királyi Igazságminisztertől. Ő Császári és apostoli Királyi Felsége f. évi szeptember hó 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával, előterjesztésemre Önt, a szervezendő nagybecskerekai első folyamodású kir. törvényszékhez elnöknek legkegyelmesebben kinevezni méltóztatván, erről Önt tudomás végett oly hozzáadással értesítem, hogy további utasításaimat később veendi. – Pesten, 1871. szeptember hó 20. Bittó István. – Cím: Tekintetes Várady Mihály torontálmegyei III. alispán úrnak. Nagy Becskerekén.”

Várady Mihály nemcsak Nagybecskerekén, Bánátban, hanem sokkal szélesebb körben, Torontál vármegyében is népszerű, igazságos és sokat dolgozó jogász és a közigazgatásban járatos, magas rangú köztisztviselő volt. Egy – akkoriban – igen nagy feltűnést keltő 92 nyomtatott oldalas könyvet írt és adott ki, melynek címe: A halálbüntetés kérdése, tekintettel az általános jog fejlődésére s hazai viszonyainkra. Jogi körökben nagy érdeklődést váltott ki ez a könyv.

Nyugdíjaztatásakor, 1888. április 17-én – érdemeinek elismerése mellett – Keleti előnévvel nemességet kapott, amit József fiára – akit örökbe fogadott, mert nem volt gyermekük – is átruházhatott, de ő aránylag korán meghalt. 1898-ban bekövetkezett halálakor a törökbecsei temetőben, a becskerekai törvényszék bírái felkérésére, a koszorújukat Várady Imre helyezte el a ravatalra, a temetést pedig a becsei lelkész kíséretében Várady Árpád akkori miniszteri tanácsos, a későbbi kalocsai érsek celebrálta.

PUTZ JAKAB (Katalinfalva, 1848. május 20.–Begaszentgyörgy, 1939. február 1.) – Elemi iskoláit Katalinfalván végezte. Tanulmányait Nagybecskerekén a piarista algimnáziumban folytatta, ahol első eminens tanulója volt az iskolának, majd két évet Temesváron, a felső piarista gimnáziumban tanult, ahonnan ragyogó bizonyítvánnyal tért vissza szülőfalujába, ahol 1866-ban kiört az ázsiai kolera. Az egész környéken borzalmas pusztítást vitt végbe ez a betegség. Aki tehette, menekült arról a vidékről. Csak Matzek István katalinfalvi esperesplébános és a fiatal Putz mertek a faluban maradni és küzdeni az epidémia ellen mindaddig, amíg Matzek a fiatal Putz karjaiban meg nem halt.

A járvány elmúltával Mária Terézia-ösztöndíjjal a fiatalember az akkor ötszáz éves világhírű bécsi orvosi fakultásra került. Az ösztöndíj kevésnek bizonyult, Putznak már-már meg kellett szakítania az egyetemi tanulmányait, de véletlenül tudomást szerezve a jófejű egyetemi hallgató tanulmányi sikereiről Kiss Miklósné, Kiss Ernő aradi vértanú menyje biztosította a fiatal orvostanhallgató részére a szükséges pénzösszeget. Bécsben orvostanára volt Billroth Tivadar, Spolczér, Skoda stb. Egy önmaga szerkesztette gyorsírással jegyezte le előadásait. Ez a több száz oldalas kézírásos könyv családi ereklyeként maradt meg a családban. Egyszer Bécsben már mozgásban levő lóvasútról leugorva, olyan szerencsétlenül esett el, hogy tüdő- és mellhártyagyulladásra kapott, de mindkét betegségéből felgyógyult, ami abban az időben a csodával volt határos. 1873-ban tört ki az addigi és akkori világ egyik legnagyobb tömegpusztító betegsége, a „nagy bécsi kolerajárvány”. Bécsből nemcsak a lakosság apraja-nagyja, hanem az orvosok legjobbjai is elmenekültek. A fiatal orvostanhallgató azonban Bécsben maradt, és egész napi segítség, orvoslás után esténként még kiment a hullatemetőbe, és ott kereste a hullahegy között azokat a szerencsétleneket, akik még kezük vagy lábuk mozdulataival életjelt adtak magukról. Ezeket kihúzta a többiek közül, és gyógyította őket. Arra a kérdésre, nem félt-e az életét, válasza következő volt: Ha a jó Isten nem vette el az életét akkor, amikor tüdő- és mellhártyagyulladásban oly súlyosan megbetegedett, bizonyára volt még vele kapcsolatban valamilyen szándéka ezen a földön és most se fogja elhívni erről a világról. Rendíthetetlen hite és vallásossága révén rengeteg embernek mentette meg az életét, nemcsak a kolerajárvány alkalmával, hanem hosszú élete folytán a későbbiekben is.

Putz Jakab műtöszülésznek készült Chimani főorvos mellett. Amikor egy nagyon távolról jött beteg katonát hoztak be abba a kórházba, ahol az orvos mellett néhány egyetemista volt gyakorlaton, a betegnél a professzor és néhány orvostanhallgató is bélcsavarodást határozott meg. Egyedül Putz volt az, aki ázsiai kolerát állapított meg, és neki volt igaza. A kórházat azonnal fertőtlenítették.

Putz Jakab harmadéves orvostanhallgató korában ismerkedett meg Diens-tel Josef utászszázados leányával, Amáliával, akit 1874. május 14-én feleségül vett. Hat évig éltek Bécs egyik külvárosában, ahol a fiatal orvosnak egy igen jól menő rendelője volt. Az orvost honvágy kínozza. Vissza, minél előbb Bánáthba, Katalinfalvára! Begaszentgyörgyre került, és a Kiss uradalom körzeti, majd egy óriási terület egyedüli orvosa lett. Naponta 40 és 120 km közötti távolságot járt be, gyakran járatlan utakon kocsin, szánkón, kordén, Becske-rektől Zombolyáig, ahol később több mint tíz körzeti orvos dolgozott. A sok évtizedes orvosi praxisa alatt 22-szer borult fel vele a kocsi, 20-szor fordult ki szánkóból, a rossz utak miatt 4-szer kordéból, de kétségtelen, hogy rendíthetetlen hite, vallásossága miatt, soha komolyabb baja nem történt. 60 évi szakadatlan munkássága alatt csak kétszer volt évi szabadságon! Amikor 1935-ben, május 13-án, leánya születésnapját, 14-én orvosi diplomája átvételének hatvanadik esztendejét és 87. születésnapját ünnepelték meghitt családi körben, arra a kérésre, hogy mondjon valamit önmagáról, a válasza egyszerű és rövid volt: „Dolgoztam!” Érdekes tanulmányt írt a Begaszentgyörgyöt környező szántó- és más földterületekről, az árvíz okozta károkról, a talajvíz időben történő elvezetésének lehetőségeiről stb.

A HAJÓMALMOK NYOMÁBAN

1980-ban még alkalmam volt még látni és fölmérni az utolsó dunai hajómalmost, a gombosit. Erről a Magyar Szóban két alkalommal is megjelentettem hosszabb írást. Jegyzetekkel és irodalommal ellátott írásaimat német nyelven is közöltem a nemzetközi malomipari szaklapban, amely az NSZK-ban, Detmoldban jelenik meg. Írásom fénymásolatával Nijhof holland házaspár jelent meg lakásom aijáján, azzal a kéréssel, hogy nézzük meg a gombosi hajómalmost. Mivel időközben már alig maradt a malomból valami, javasoltam nekik, kérjék el a ráckevei vagy uszódi hajóalmok helyreállítási tervét, mert azok teljesen megegyeznek a gombosival. Eddig még nem írtam le, hogy a gombosi Tamaskó-féle hajómalom, a batinai ütközet alkalmával elsüllyedt, három volt bezdáni hajómalomból lett összeállítva, mégpedig Kovács Ferenc – még ma is jó egészségnak örvendő bezdáni vízimolnár – vezetésével.

A holland házaspár megjárta a Mura-vidéket, ahol a szőlőhegyeken szélkerepelőket kutatott. A Mura menti Veržaj faluban Vladimir Babićnak van hajómalma. A malom ugyan már a parton van, de a hajóház és völgyhajó között forog még a vízkerék.

Az újságokból tudtam, hogy a Drinán is, és a nyugati Moraván is működik még hajómalom. Mivel a nemzetközi irodalomban paltrok-féle szélmalomtípus után érdeklődtem a holland házaspár meg a hajóalmok után, megegyeztünk, hogy közösen látogatjuk meg a hajóalmokat.

Utunkon Bezdánban és Batinán (Kiskőszegen) megtekintettük a vízimolnárok védőszentje, Nepomuki Szent János szobrát. Ez a cseh származású prágai vikárius IV. Vencel (Vaclav) királyi család gyóntatópapja volt, és mivel nem akarta elárulni a királynak felesége gyónási titkát, az a Vltava folyóba dobatta. Feltételezésem szerint vezetékneve, ha cseh nyelvről lefordítjuk, azt jelenti: Félmukkotsem János. Vidékünkön is sok szobra áll a folyópartokhoz vezető út kereszteződésénél. Szerintem a monostorszegi és a kiskőszegi van a legjobb állapotban. Még a nyáron sikerült hozzá fűződő hiedelmet gyűjteni. Ti. ha nagypénteki cipót sütöttek, Nepomuki Szent János segítségével meg lehetett találni a vízbe fúltat. Ha a cipó közepén hagyott lyukba gyertyát helyeztek és a vízre engedték, a cipó állítólag ott állt meg, ahol a vízbefúltat keresni kell!

Utána a csúzai, állítólag még működő szárazmalmost néztük volna meg, de Laskón Lábadi Károlytól tudtuk meg, hogy ott vízimalom volt, és a régi tér-

képekből már mint Börgönlye malmot ismertem. Így csak a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményt tekintettük meg és egy vályús, hordozható kézimalmot fényképeztünk, amely nem került be a Magyar Néprajzi Atlaszba, és Selmeczi Kovács Attila által közölt, állványzat nélküli egyszerű vályús kézimalomnak tipizált változata.

Bijeljínától délkeletre a Drina menti Janjában a Navoz nevű kompátkelőhely és a Plaža nevű motel között áll az utolsó drinai hajómalom. A szürkületben azonban már nemigen láthattuk. Másnap reggelinkkel sem végeztünk, amikor már ott volt a bijeljíni múzeum volt igazgatója, Radomir Nikolić most tanügyi tanácsos, valamikor janjai iskolaigazgató. Előbb a tuzlai múzeum néprajzosa, Salih Kulenović lett volna idegenvezetőnk, de mi még 120 km odavissza autózást nem vállalhattunk. Kulenović leírását mindig megkaphatjuk, mert minket inkább a vízimolnár érdekelt.

Ibrahim Musemić (1918) a hajómalom negyed részén osztozik Durutović, Velagić és Mulasalihović társulajdonossal. Igazi boszniai vendégszeretettel egész délelőtt türelmesen mesél és válaszol kérdéseinkre. Bal lábára panaszodik és a fiatalokra, akik kevés munkával sok pénzt szeretnének keresni. Nem kivétel két ismert labdarúgó fia sem. Azt mondja, amíg erre tanítjuk a fiatalokat, nem lesz jobb a közgazdaságunk helyzete. Valamikor ő és egy fizetett molnár végezték az egész munkát a malomban, és majdnem soha sem álltak le az őrléssel. A molnár azért hajtott, hogy minél többet őröljön, mert a vám negyede az övé lett! Pedig a vám nem volt 10 százalék sem, mint az utóbbi időben, hanem ha jó sodrású vizük volt, csak hat százalék vámot vettek ki és csak alacsony vízállásnál kértek nyolc százalék vámot.

Valamikor a háború után még arra is volt ideje, hogy a maximum föld mellett és hét gyermek táplálása és iskoláztatása mellett még négy évig tiszteltdíj nélkül látja el a faluelnöki teendőket is! A gyerekek közül egy sem maradt otthon, mind egyetemet végzett. Házukba is elhív bennünket, és a holland vendégek először látják élőben a muzulmán nőviseléshez tartozó szoknyát, a šalvarét. Természetesen kérik, hogy fényképet készítsenek róla.

A tanügyi tanácsos még egy patakmalomba is elvezet bennünket a Loznica felé vezető úton Glavačica faluban, a Tavna patakon a Kaleme-féle kanalamalmot nézzük meg. Boško Simić és felesége éppen a šljigovicát főzik, de készségesen mutatják, hogy kell őrölni a kukoricát. A malom az ő földjükön áll, de ősi tulajdonjogi szokás szerint csak úgynevezett poredovnikok. A háromkötetes Szerbhorvát–magyar szótár szerint soros őrletőt jelent a közös malomban, de szerintem egy kicsit szerencsésebb kifejezés a *malomrésztulajdonos őrlető*. Ti. ezt a szokásjogon alapuló tulajdonjogot eladni nem lehet, csak esetleg barátságból másnak átengedni, szívességből, de nem pénzért. Erről még ma is érdemes elolvasni Sreten Vukosavljević 1947-ben kiadott könyvét a falusi népi vízjogról. Később ezt Dick Nijhof valódi falusi idillnek és útja legnagyobb élményének nevezi. Eredeti foglalkozása közgazdász, de a régi malmok ismerete egy gépészmérnöknek is becsületére válna. Ans, a feleség a nyelveket nagyon jó ismeri. Gyűjtésünk alkalmával minden alkatrész magyar elnevezését is tudja, a szakirodalmat ismeri egész Európából, mert a nemzetközi molinológiai (malomtörténeti) társaság tagja. Ahol minden második-harmadik évben tartanak szakmai tanácskozásokat, és mindenki előre megküldi saját írását minden tagnak, úgyhogy a vita érdekesebb, mint az előadások.

Még egy *rekavica* elnevezésű patakalmot is látni szeretnénk, de már bijeljinaí útvezetőnk nélkül. Nem találjuk a patakot és már későre jár, Szerbiában szeretnénk szállást találni, minél közelebb a Nyugati-Moraván levő malomokhoz. Kosjerićre már sötétben érkezünk, de a szállodában találunk szabad szobát. Megvitatnánk a látottakat, de az étteremben olyan hangos a zene, hogy nem halljuk egymás szavát, ezért szobámban folytatjuk a napi összefoglalót. Szó esik a bijeljinaí Bordás utcácskáról (Bordašev sokak, ma Sava Kovačević u.) is, amelyet vezetőknév rokonomról nevezett el a nép. Tudni kell, hogy Bosznia-Hercegovinát az osztrák–magyar hadsereg szállta meg a múlt században, és az ellenállásban sok muzulmán vesztette életét, így Ibrahim Musemić nagybátyja is. A hajómalomok házhajóját *veliki* (nagy) *tumbas*nak, a völgyhajót pedig *mali* (kis) *tumbas*nak nevezték. Ezt a perzsa szót a magyarban is használták, és a hajómalomokat egyes vidékeken *tombácos malom*nak nevezték. A Drina mellékfolyói vízimalmait *rekavicá*nak nevezik, ugyanígy Bácskában a Körös-ér patakalmait és a szenttamási magyarok a Krivaja vízimalmait is. Kár, hogy Lambrecht Kálmán nem ismerte Appel Ede kanizsai helytörténeti könyvét, és néprajzi gyűjtését sem fejezte be, így malomtörténeti műve torzóban maradt. Ám még ma is ez a legmegbízhatóbb magyar nyelvű malomtörténeti kézikönyv. A potyogómalomoknak nevezett Körös-éri *rekavicá*kát néprajzilag Papp György közölte a *Kanizsa és környéke* földrajzi neveinek adattárában.

Azért alvásra is marad időnk, de két évvel ezelőtt gyűjtött kosjerići adataimhoz fényképeket is szeretnék készíteni a szabadidőközpont területén levő kanalasmalomról. Vendégeim tíz percet engedélyeznek fényképezésre. Másfél óras tartózkodás után nekem kell őket unszolgatni, hogy induljunk, mert péntek lévén, nem találunk senkit sem a kruševaci múzeumban. Délután fél ketőkor végre megtaláljuk a kruševaci múzeumot. A custos vár bennünket, de sehol sem találja a néprajzost. Megmutatja az állandó kiállítás néprajzi részét és megcsodáljuk Meštrović kosovói emléktemplom terve nagyszerű makettjét. Az mentette a makettet meg, hogy az első világháború előtt kiállításra vitték New Yorkba és a hatvanas évekig a köztársasági kormány pénzéből fizették ki a fekvőpénzt, majd a kruševaci múzeumnak ajándékozták megőrzés végett.

Kukljinba egyedül is elmehetünk, mert a mindjárt a templom utáni lejtőn levő hajómalomok az útról is kivehetőek. Igaz, sehol egy útjelző tábla, merre kell vezetni, pedig a kruševaci turisztikai prospektusban is színes kép van róla. A malom bejáratí ajtaján, amelyhez egy deszkán jutunk át, papírcetli: Dolazim u 4 sata posle podne, Marko (Délután négy órakor jövök, Marko). Fél óra után egy hátizsákos ember jön, de ő nem Marko, hanem Đorđe Rašković belgrádi lakos. Harminc kiló fehér kukoricát jött őröltetni. Útba esik neki a malom, édesapjához igyekszik látogatóba szülőfalujába, a közeli Milatovacra. Mondja, kéthónaponként jön és mindig kukoricát is őröltet itt a vízimalomban, mert nagyon jó a *kačamak* belőle. Nálunk az öregek puliszka néven ismerték. Prézli helyett is használják a kukoricalisztet, például kirántott hús készítésekor vagy a máj is ízletesebb ha kukoricalisztben hempergetik meg.

Mivel már öt óra, elmegyek megkeresni Markót. Az útról 4-5 falusi ember figyel, mit fényképezünk és méricskélünk, de falujuk Bela Voda helyi közösshöz tartozik és a tévések is egyre-másra járják a környéket. A tudás – hatalom vasárnapi műsorát készítik elő, sok az idegen, egy kicsit meglepi őket a sürgés-forgás. Mondják, hogy Marko a templom utáni kőhídnál lakik. Meg-

találom és mondom, a kruševaci múzeumból küldtek bennünket és mondták, hogy szabad fényképezni. A kerületi Múemlékvédelmi Intézet Kraljevórol mind a két hajómalmot felmérte és erre felesleges vesztegetni az időt. Bocsánatot kér, mert a falusiak Sveti Jovan (Szent János) napja miatt nem jönnek amúgy sem öröletni, de ha a belgrádi örölető is meg mi is várjuk, azonnal jön. Még betérek a kocsmába megrendelni a vacsorát. A vízimalomnál maradt hollandok azt hitték eltévedtem, mert Marko már készíti a malom beindítását. Felhúzza a kb. harminc centi széles deszkát, amely zsilipként zárja el a vízfolyást, de a vízikerek csak akkor indul, ha lassan emelik a felső malomkövet. Favázas malomgát is van a folyóban rőzseborítással, ami a vízfolyást a vízikerek felé tereli. Mivel itt nem hajóznak, senkit sem zavar. A Drinán ezt nem ismerik, mert ott a tutajozást akadályozta volna. Ott a vízimalmok gyakran cseréltek helyet, mert a folyó is sűrűn változtatta folyását. A Drina is meg a nyugati Morava is gyorsabb folyású a mi alföldi folyóinknál és a hajómalom a parthoz közeli fákhoz van kötve, vagy mint a kukljiniaknál, a lent és fönt leverte cölöpökre húzott szélesebb átmérőjű, kivájt belsejű rönkre amelyen az acélsodronyokat könnyebb megfeszíteni, és a malom helyét változtatni. Eszembe jut a pancsovai származású, előbb említett Lambrecht Kálmán, és idézek könyvéből is épp a hajómalmokkal kapcsolatban: „Mindezeknek és a szerkezeteknek behatőbb ismertetése a malmok szerkezetéről készülő könyvemben foglal helyet.” Ezt a munkát 40 évvel később dr. Vargha László végezte el (1955) az úszódi hajómalom leírásával és fölmérésével. Sajnos, a magyar nyelvű szakirodalomban nincsen hasonló típusú hajómalom. Felmérve ezeket a drinaiakat és moravaiakat, a romániai hajómalomokhoz hasonlítom, amelyeket Cornel Irimie mért föl és a nemzetközi molinológiai társaság második szimpóziumján mutatott az ötvenes évek végén. Sajnos, azóta nem sikerült a romániai nagysebeni Brukenthal Muzeummal érdemleges kapcsolatot teremteni, pedig Irimie ott igazgató volt. Pongrácz Pál közölt jó fölmérési anyagot 1957-ben és 1967-ben megjelent könyveiben, de sajnos néprajzi, különösen történeti anyaga megbízhatatlan és a tőle idézett levéltári anyagot másod-, harmadkézből vette át!

A felmérést említve Marko M. Andelkovićot, a dolgozó vízimolnárt kérdezem, miért van hornyolt colos deszkával födve a malom, amikor a kiszáradt deszkán keresztül látszik a felhőtlen ég. Bevallja: a restaurálás előtt bádoglemezes volt, de a fölmérő két mérnököt azt mondta, hogy eredetileg fatetejük ezek a malmok. Szerintem is, de akkor zsindeyes volt az a tető! A falakat is hornyolt deszkával fedték be! Az igazi helyreállítás a vízikerek tengelyének ágyazásán lehet megfigyelni, mert faperselyben forog és házilag főzött szappannal kenik, így csökkentve a súrlódást. A házhajón és a völgyhajón vannak ezek a perselyek elhelyezve. Ezeknél a hajóknál a víz beszívargása ellen szintén nem megfelelő anyagot használtak a műemlékvédők, mert nem hihető, hogy a bitumen régen ismert tömítőanyag lett volna. A bádoglemez engem nem zavart annyira a janjai hajómalomnál, a kukljininál annál inkább a hornyolt deszka és a bitumen.

A DUNAI ÉS TISZAI HAJÓMALMOK XVIII–XIX. SZÁZADI KRÓNIKÁJA

1715

A Bács és Bodrog megyében végzett összeírás malmokat is jegyzett. Zombor mezővárosnak két malma van a Dunán. Mindkettő azonos kővel van megerősítve. Ugyanilyen malmok vannak Monostor birtokon is összeírva. A doroszlóiak malmok híján a dunai malmokhoz járnak lisztért. Pihnicza (ma: Pivnice) birtoknak, ugyanúgy mint Schove (ma: Ravno Selo) birtoknak sem volt malma. Futak mezővárosnak volt lisztelő malma a Dunán. Abban az időben minden olyan ipari tevékenységet szolgáló szerkezetet, amelyet emberi, állati, vízi vagy szélerővel hoztak működésbe, malomnak neveztek. Vidékünkön ilyenek a sörházi malátamalmok. Akkor szaladott (slad = maláta) is őrltek a Duna-malmok. Az 1760-as években alapították a sörházakat. Ismertek voltak a kendermalmok, a fűrészmalomok, az olajütő malmok stb. Szilvacznak nem volt malma.

1720

A Buktsinovits (a mai Apatin határában, ma ott nincs település) birtok két lisztelő malmot birtokol, amelyre az árenda „flor. R. 24.” A titeli sáncnak nincs száraz-, sem Duna-malma. Kobila sáncnak nincsen szárazmalma, de a Dunára állítottak malmot, amely még nem hoz jövedelmet. Petrovaradinumnak két vízimalma van. Ezek a malmok 140 forintot adóznak. Palánka sáncnak van három malma, de itt vannak a szerémségi malmok is, amelyek Szlavóniához tartoznak. Az évi adójuk 60 forint.

A tiszai katonai határőrvidék összeírásában találhatunk néhány malmot is. Szegednek mint a legnagyobb sáncosnak csak három vízimalma és egy megoldatlan típusú malma volt. E malom, Molas farinaccas – lisztesmalom, ami valószínűleg szárazmalom lehetett. A szabadkai sáncnak, mivel vize nincs, csak szárazmalmai voltak, szám szerint hét. E malmok összesen 119 forintot fizettek, ami azt jelenti, hogy egy-egy malom 17 forint adót fizetett. Az áttekintésből tudjuk, hogy a zombori sáncban két szárazmalom volt, a szenttamási sáncban egy, amely elpusztult és két éve nincs használatban. A zsabylai sáncban nincs semmilyen malom, azért Péterváradról hozzák a lisztet. A földsánci sáncban sincs malom, és ugyanúgy Pétersáncadról szerzik be a lisztet. A becsei sáncban él Ilia Vodenitsar (jelentése: vízimolnár), akinek a szakmája is molnár (molitor = latinul molnár), és kilenc földet, két munkaeszközt birtokol (feltételezzük, hogy ez a két eszköz a két vízimalom). Bánátban van hat vendégfogadója, különböző egyesületek tulajdonában, és évente 24 forintot adózik. Az egyetlen szárazmalom utáni adó pedig 18 forint. A petrovozellői sáncnak két szárazmalma van, 17 és fél forintot fizet malmonként, tehát összesen 35 forintot adózik. A mohuli sáncnak csak egyetlen szárazmalma van és 18 forintot fizet utána. Az osztrovai (ma: adai) sánc két szárazmalmot mondhat magáénak. A szentainak négy van, de az egyik javításra szorulna és ezért nem működik. Évenként 72 forintot fizetnek adó címén. A kanisai sáncban a Tiszán van felállítva egy vízimalom, amely a külső javakba tartozik, és évente 10 forintot adózik.

Megjegyzendő, hogy levéltári anyagot közreadó Ivan Jakićnak (Jakić, Ivan: Iz popisa stanovništva Ugarske početkom XVIII veka. Novi Sad, 1966), aki

latin nyelven adta ki az összeírásokat, nem kellett tudnia, hogy ha a vízimalom tulajdonosa más helység lakosa, akkor lakhelyén is meg a munkahelyén is a földesúrnak fizet adót. Mivel a Bácskaságban mindent a királyi kamara birto-
kolt, így annak kellett fizetni, a fele, esetünkben a 10 forintos adó a kamarácé lett, a másik 10 forint pedig valószínűleg Szeged városát illette meg. Az összeírást summázva: a katonai sáncok, amelyek a péterváradai parancsnokság-
hoz tartoztak, összesen 200 forintot adóztak.

1735

Az adókiivetési táblázatban, amelyet február 28-án az esperesi mezőváros-
ban, Bácsban írtak, Monostorszegen a zombori kapitányságnak egy malma
volt, Bukcsinovicson az eszékieknek hat malma, Szontán az eszékieknek négy
malma, Bukinban a szerémségieknek tíz és fél malma és Baracsán a szegcsői-
eknek egy. „Ami összesen 24 1/2 á 4 f---98.”

1748

A szekszárdi molnárcéh szabályai maradtak meg az utókorra. A malomipar
szempontjából az egész országban való egységes rendezés különösen fontos
volt, mert a molnárok legtöbbször a földesurak egymás közti viszálykodásában
szenvedtek. Mi itt Hangel Flora tanulmányát használtuk fel (Hangel Flora: A
szekszárdi céhek története. Pécs, 1940, 26. o.), mert ehhez nagyon hasonló
céhszabályok voltak érvényesek az összes Duna menti molnár érdekvédelmi
szervezetére is. A céhlevél tapintatosan szem előtt tartja a molnárok érdekeit,
de azért ügyel arra is, hogy ne sértse meg a földesúri jogot sem. A molnárnak
kötelessége mindenben betartani a földesúrával kötött szerződést. Bácskában
sok helyen a kamara volt a földesúr, vagy a bácsi érsekségi uradalomhoz tar-
tozott a föld. Mivel Szekszárd a történeti Bács-Bodrog megyével határos és a
már említett tanulmány szerint a molnárcéh székhelyétől távol voltak, taná-
csos volt részletesen körülírni kötelezettségeiket. Az egymás iránti magatartás
szabályait. Nagy számuk miatt és az egymástól való távolélés miatt minden
Nepomuki Szent János-napon két céhmestert választottak. Gondolván így,
hogy ketten jobban megfelelnek a tisztességgel járó teendőknek. A céhszabály-
zat előírja, hogy az inast, amíg nála szolgál, a molnárnak kellőképpen ruháznia
kell. Minden évben az inasnak jár két pár „fehérruha” (fehérmű), továbbá
dolgány, nadrág, szűr, amikor pedig felszabadul, kap egy süveget és szekercét.
Szigorúan büntették, ha molnártársát beárulta az uraságnál olyan szándékkal,
hogy malmát vegyék el tőle. Ebben az esetben 12 forint bírságot fizetett a
templom javára. A vízmesterrel, aki a földesúr embere volt, mindig békesség-
ben szerettek volna élni, hogy a bosszúállásnak helye ne legyen közöttük. Ha
egymás malmát rontották volna el, helyre kellett hozni a hibát, és a vízmestert
is ki kellett engesztelni. Ha gyilkosság történt, az eset nem tartozott a céhre,
hanem a pallosjoggal bíró földesúrra vagy a sáncmegyére. Ahogy az igazság-
ügyi rendelkezések megkívánták. Ellentétben más céhekkel, a gyilkossággal,
vérontással több helyen is foglalkozik a tanulmány.

Más céhek már a lopást és a verekedést is olyan véteknek tekintették, amit
a céh már nem intézhet el saját hatáskörében.

Nagy szerepet játszik a céh életében a vízmester. A legény nem a molnárral
kötött szerződést, hanem a vízmesterrel, a földesúr vízügyi megbízottjával. A
kitanult inas lett a legény. Őt a vízmester tette próbára, hogy érti-e a szakmá-

ját. Ha bármilyen rongálódás érte a malmot, például ha elszabadult, ami azt jelenti, hogy a folyófenékebe ágyazott malomszeghez kötött malom valamely oknál fogva elhagyta kikötési helyét, vagy esetleg vízikerekei törtek el, a molnárnak kellett a javítást elvégeznie. Ha pedig valamelyik társát hívta segítségül, annak pontosan fizetni kellett az elvégzett munkáért. A céhmester pontos sorrendben látogatta a molnárokat, és ellenőrizte, hogy minden rendben van-e. Az őrlésért úgynevezett vámot kellett fizetni, amely különböző korokban és különböző típusú malmoknál különbözött. Azonban ez az őrlési díj mindig a hozott gabona egy bizonyos százalékát jelentette. A vámot csak a sáncmegye nevében lehetett szedni. A molnárcéh-szabályzat legtöbb artikulusa csalás és lopás ellen szól. A molnárokat a földesúr gyanúsította leggyakrabban, ami a molnárcéh jegyzőkönyveiből is látszik. A céh védekezett az állandó gyanúsítások ellen, azért szabályai közé vette, hogy mindenki óvakodjék más megkárosításától. Ne ártson a becsületes céh jó hírének. Az artikulusok rendelkeznek arról is, hogy a halott molnár mellett lámpával kell virrasztani, hogy a gyertya fel ne gyújtsa a malmot és ilyen módon támadjon ellentét a földesúrral. A molnárok nemcsak a földesúrral állottak állandó harcban, hanem az ácsokkal is. Az ácsok, ahelyett hogy csak a malomház építésével foglalkoztak volna, állandóan beleszóltak a molnár munkájába. Ezért a céh szabályzata is figyelmezteti a molnárokat, hogy az ácsokkal ne veszekedjenek, hanem ha rendelkezést tapasztalnak, jelentsék a céhnek.

1749

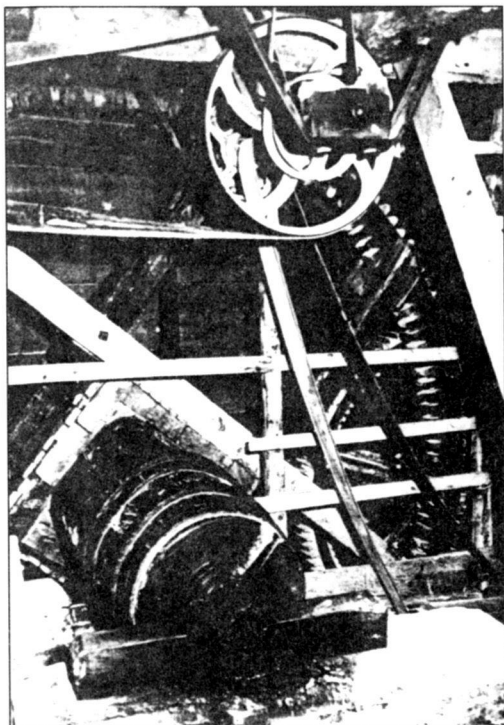
Conscriptio Molendinum Danubialium – A dunai malmok összeírása május 19-én, Borovónál: Mihájlo Brdarusity egy malom, Petar Bilcsity egy malom, Thodor Blatnyakov egy malom Bukinnál: a sarengradi Szima Vukovics egy malom, a vukosánci Dimitria Grk egy malom, Szkókics Paláncsanin egy malom, Jefta Zsigyanin egy malom, a bácsi Jován Haczsra egy malom, Thoma Kojuncsity fél malom. Palánkánál Nicola Abaczsia hat társával egy malom, Matera Velityanin Illokiensis (az iloki Velityanin anyja) egy malom. Csebnél: Vasa Judex Begecsiensis (Vasa, a begecsi bíró) egy malom, Jakobi Oberknezius Divósiensis (Jakobi, a divosi főkenéz) egy malom, az illoki Malera egy malom, az illoki Csizmár Mára egy malom, az illoki Danilo Dúsevalyin egy malom, Radonya Paláncsanin egy malom, Szteva Sztojityev egyhatod malom, Futaknál a futaki Pavao Loznicsity egy malom, Aczko Szimity Petro Milivojal – Összesen tizenhét és fél és egyhatod malom.

1752

Az újvidéki vízimolnár céh szabályai, amelyeket a magisztrátus március 16-án fogadott el, majdnem egyeznek Szerém vármegye régebbi szabályaival, amelyeken az újvidéki magisztrátus csak egy nagyon kicsit javított. Íme a szabályok magyar fordításban (az eredeti szerb nyelven íródott):

Első

Egy vízimalom vízimolnárait és a kislegényt (az eredetiben: kilegin) 20 forint borraivaló illeti meg, ennyiért iganak és költsenek. A vízimolnárok ezt a gazda rovására ihatnák, de ősszel a kommunából kell ezt a kiadást kifizetni. Ha többet meginnának, akkor ezt a saját részükből kell megfizetni és nem a kommunából.

A gombosi Tamaskó-féle hajómalom belseje

Második

Sem a vízimolnárok, sem a kislegény egyetlen mérő élelmet nem vihetnek ki a gazda tudta nélkül, mert ha kitudódik, hogy valaki kivitt valamit a vízimalomból, először jó ötven botütést, másodszor egy évi tömlőcöt kap, száraz kenyéren és vízen kell élnie.

Harmadik

Minden vízimolnárnak meg kell esküdnie olyan esküvel, amely el lesz rendelve (a cég által).

Negyedik

Mindkét vízimolnár és a kislegény a vízimalmot éjjel körül kell hogy járja (itt a magisztrátus hozzáadta: „és sehogyan sem haza ne menjenek”), mert látogatva lesznek (a városi vízmestertől) és ha a vízimalomban nagy szükség és ok miatt nem találta a vízimolnár, akkor verve és büntetve lesz.

Ötödik

A vízimolnárok a korpát jól hagyják meg, mindenki a saját kivonatát, mint ahogy a többi gabonát is a rovásra viszik fel.

Hatodik

Ha a vízimolnár megalapálta a követ, akkor ne kukoricával őröljön, hanem karihadszicsilukkal (karisik = keverékgabona: fele árpa, fele búza, kétszeres: búza és rozs keveréke).

Hetedik

A vízimolnárok mostantól kezdve nem adhatnak és vághatnak kenyeret az őrletőknek, azok otthonról hozzanak maguknak.

Nyolcadik

A vízimolnárok kötelesek a tavaszi költségekbe beszállni, amikor a vízimalmot beállítják (a hatóság által kijelölt helyre), a vízimolnárok gazdával együtt a tavasszal kötelesek díjmentesen a vízimalmot beállítani, a téli kikötőből az állandó helyére vontatni. (Tehát a vízimolnár nem követelhetett a gazdától külön díjat, hogy a vízimalom tavaszi beállításáért külön fizessen.)

Kilencedik

A vízimolnár köteles egy széles tuskót tartani, ahol a tűzre való fát vágják, hogy az őrletők a vízimalom deszkáit ne rongálják.

Tizedik

Már megtaláltatott, hogy a vízimolnár és a kislegény kisebb ajándékért, egy malacért vagy lúdért, vagy egy holba borért, egyért s másért, vagy csak egy liter pálinkáért az őrletők sorrendjét átugorta és az embereknek, akik már sokat vártak, később őröl. Ha valamely vízimolnárra ez rábizonyíttatik, 50 ütessel lesz büntetve. Semmivel kevesebbel.

Tizenegyedik

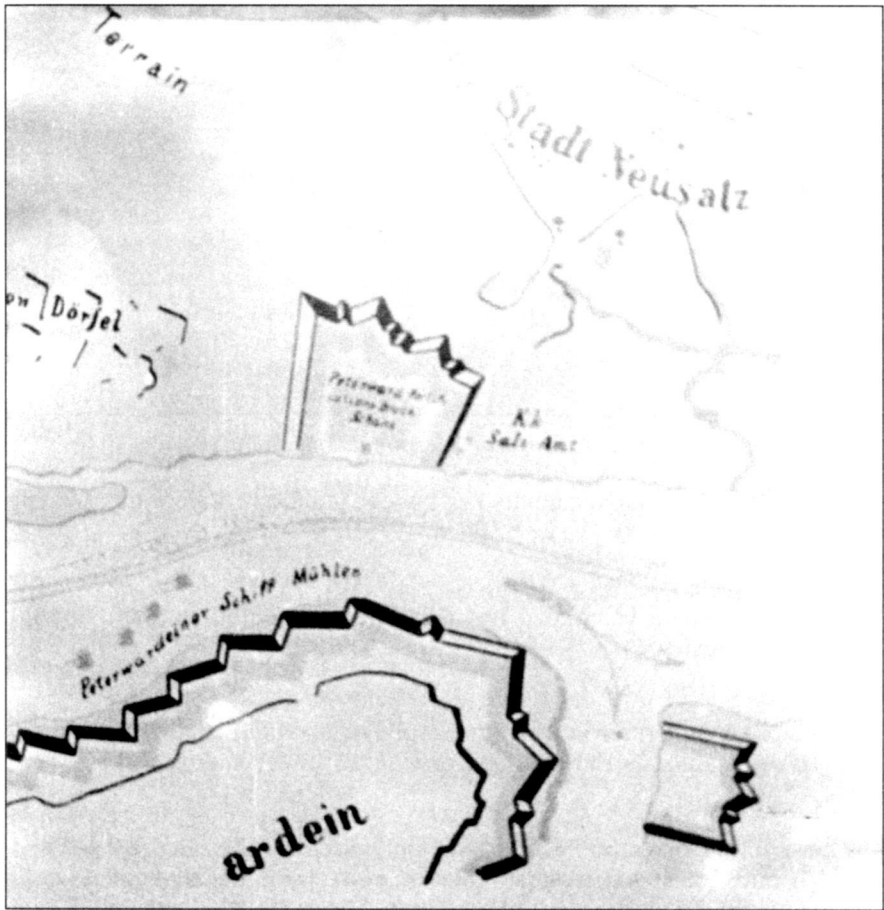
Mivel sok vízimalom gazdájának vesztesége van, a fegyelmezetlenség és a vízimolnár és kislegény iszákossága miatt sok vízimalom leégett, elhatároltatott, hogy a tömlőben addig lesz a vízimolnár visszatartva, amíg a vízimalom nincs kifizetve.

Tizenkettedik

Ahol több vízimalom együtt van, a kémények miatt a vízimolnárok közül a bíró (knez) parancsol, aki minden szombaton átnézi a kéményeket, és ha nem találja őket tisztán, a kislegényt ledönti és 25 veréssel bünteti. Ha a bíró ezt nem teszi meg, ugyanezt a büntetést a gazdától kell elviselni (Újvidéki Levéltár, 1752. Fasc. 2 sub. D. közreadta Vasa Stajić *Privreda Novog Sada* címen).

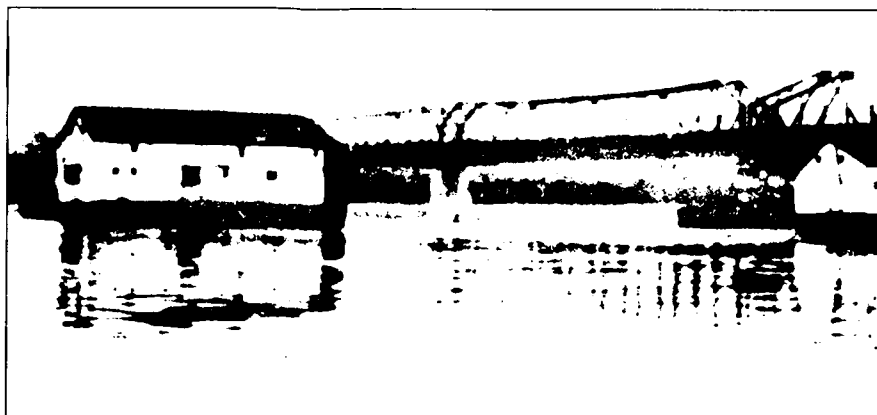
1753

„Corscriptio Danubialium Molarum . . . Pro Anno 1753 . . . (A dunai malmok összeírása 1753-ban) Baracsán Rako Lelakovitynak társaival van egy malma, a második malom Szőregi Györgynek van részesekkel, a harmadik malom Korsós Jánosnak van társaival, a negyedik malom a szegcsői Stepan Martinovicsé, az ötödik malom javításon van Rijpron, amely Korsós Jánoshoz és társaihoz tartozik. Dautovában egy malom Alia Urosevé, másik a megletelepített idegen, a csatáliai, neve szerint Fendrih. Szántován az első malom Mato Spirityé, a második malom Alia Tubityé. Béregen az első malom Ivan Dekityé,

A péterváradai hajómalmok

a második malom Gyuragy Tomasevityé, a harmadik malom Misko Morriné, a negyedik malom »Domini Gejteiones«(?) Franciscus Adamovicz, Volffgang Babics, & Nikola Lerit »qui habet duas portes« = akinek két hajója van. Monostorszegen az első malom Miska Burgity námi társakkal, a második Thoma Ivakity, a harmadik & negyedik Bartol Kovacsev, ötödik Gyura Csismeszia, hatodik Miska Burgit, »que primo hoc Anno posita est ad Dannubium, ā qua nec P. Dominium Taxam desumnik«. Kupuszinán az első malmot az észéki Martin Posgaia, a második malom a sztapári Ivan Vracсарity, a negyedik & ötödik malom az észéki Jakob Cziczotiovity, az ötödik & hatodik Jancsika Botity »ex« Dakovacz. Apatinban két malma van az észéki Jakob Cziczokovitynak, a harmadik malom az észéki Buzacsia, a negyedik az észéki Mitar Safuncsia, ötödik az ex petrejevaczai Antun Simity, a hatodik a zombori Nikola Parcsetics, a hetedik az észéki Velenecz. Szontán első & második malom az észéki Alexa Venecian, a harmadik malom az észéki Cziczokovity, a negyedik

A gombosi Tamaskó-féle hajómalom a hidnál

malom az eszéki Jovan Nivanovity (az összeírást aláírták Valentinus Adamovich és Antonius Polyák [V. L. B. B. M. 1753/27]).”

1762

Az egész Dunára vonatkozó irat (Komáromtól) említi Batinát, Apatint, Bukint és Karlovicsot is.

1768/9

Többek között összeírja a malmokat a Tiszán, Kanizsánál Szabó Pálnak társaival egy malma, és Bálint Gergelynek társaival egy malma volt.

1774/5

Conscriptio Domestica Facultatum Oppidi Senta – sorszámozott adólajstrom a malmok közül csak a száraz- (Sicca) és a folyami hajómalomokat említi. Molae fluviales 2 dac classic – ami azt jelenti, hogy a malmok nem voltak újak, vagyis másodosztályú folyami malmok, ma ezeket hajómalomoknak nevezzük.

1776

Connotatio Molitorum Sodalium, ac. Tyronum in Hottu Bacsensis Procefsu Inferiori Veperibilum. Anno 1776 NR peracta. Társas malmok és tyronum(?).

Helység	Név és vezetéknév	Molnárok	Sodalium	Tyronum
Bács mezőváros	Michael Tadianovity	1	-	-
	Joannes Molnár	-	1	-
	Petar Kuluncsity	-	-	1
	Misko Bogyanacz	-	-	1
	Joza Pauzanov	-	-	1
Bácsujfalu	Michael Schwarz Senior	1	-	-
	Michael Schwarz Junior	-	1	-
Parabuty	Zorin Radifsity	1	-	-
	Jovan Vlah	1	-	-

Pivnicza	Petrus Emihova	1	-	-
	Jovan Szuvacsár	1	-	-
Kuczura	Molnár András	1	-	-
	Molnár Tamás	1	-	-
	Öreg János	1	-	-
Keér	Jacobus Lefsovßky	1	-	-
	Michael Nagy	1	-	-
	Leontin Sztanoje	1	-	-
Soove	Jacobus Geßner	1	-	-
Parraga	Casparus Michly	1	-	-
	Antonius Michly	-	1	-
	Georgius Tihi	1	-	-
Deßpot Sz. Ivány	Jovan Sility	1	-	-
	Jovan Novakov	1	-	-
Szilbafs	Joannes Marchner	1	-	-
	Franciscus Marchner	-	1	1
Petrovacz	Joannes Szelestyanßtey	1	-	-
	Georgius Varsora	1	-	-
Glofsan	Stephanus Molnar	1	-	-
Karavukova	Mathias Koch	1	-	-
	Jakobus Eckert	1	-	-
Bogojeva	Martinus Sokacz	1	-	-
Szonta	Andria Blaskovity	1	-	-
	Adam Vodenicsar	-	1	-
Doroßló	Joannes Pravics	1	-	-
	Martinus Paumann	1	-	-
Miletics	Kunn János	1	-	-
Hocsak	"	1	-	-
	"	1	-	-
	"	1	-	-
	"	1	-	-
Filipova	"	1	-	-
	"	1	-	-
Veprovarcz	Jacobus Molnár			
	Franciscus Farkafs	1	-	-
	Joanes Sofstoy	1	-	-
Kereßtur	Stephanus Molnár	1	-	-
	Joannes Molnar Senior	1	-	-
	Joannes Molnar Junior	-	1	-
Tovarifsova	Szima Racsics	1	-	-
	Marin Diakovity	-	1	-
	Jovan Pavlov	-	-	1
Vet. Palanka	Petar Turanovity	1	-	-
	Stevan Szremcsev	1	-	-
	Nefsko Marics	-	1	-
	Pavao Sztojadinov	-	1	-
	Jovan Sztanin	-	-	1
Plavna	Nikola Plavanacz	1	-	-

	Stipan Sterbanov	1	-	-
	Jozo Martcity	1	-	-
	Paja Gyurity	1	-	-
	Matko Gyurity	-	1	-
	Gyuka Stivity	-	1	-
Bogyan	Franyo Schimity	1	-	-
Vaißka	Pavao Luketin	1	-	-
	Pavao Begovity	-	1	-
	Matko Miokovity	-	1	-
	Luka Augustinovity	1	-	-
	Andria Augustinovity	1	-	-
	Summa (Összesen)	50	14	5

(aláírás) Ladislaus Lipkay

1794

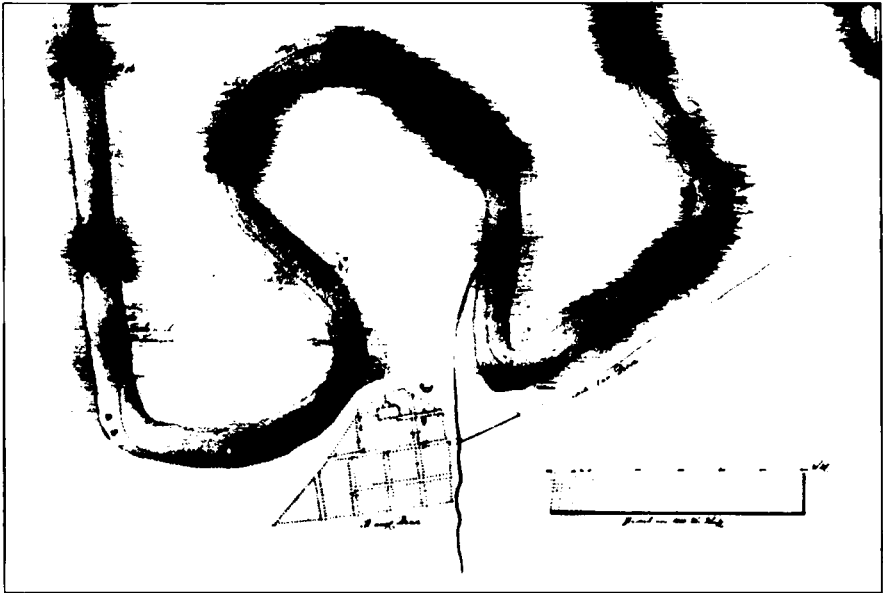
A magyar udvari kamara az év utolsó előtti napján határozott arról, hogyan gátolhatná meg a (csatornaépítő) Ferenc-csatorna Társulat minden olyan tevékenységét, amely ellentétes az állam érdekeivel. A panasz öt pontjából az első a Társulatot okolja, mert a hajózsilipeket nem a szerződés szerint építik. Olyan technikai megoldást alkalmaztak, hogy minden zsilipnél vízimalmokat állíthatnak föl, amikor erre a legfelsőbb hatóságtól megkapják az engedélyt. A zombori kamarai adminisztrációban azon a véleményen voltak, hogy a Bácskában elegendő malom van. Ha újabb malmok épülnének, az államnak kevesebb adóbevétele lenne. Emiatt fel kell hívni a Társulat figyelmét, hogy sohasem engedik meg új vízimalmok építését.

A magyar kamara nem fogadta el egészében a kamarai adminisztráció véleményét. Olyan számítást kért, amely megmutatja, hogy mekkora a malmokból származó állami bevétel. De a jövőben nem lehet megtagadni vízimalmok építését, ha már kiásták a csatornát.

1795

A csatornaépítő Társaság január 27-én két igazgatójának, Apponyi és Harach grófoknak az aláírásával felterjesztést küldött az uralkodónak, azzal a kéréssel, hogy adjon ki koncessziót vízimalmok építésére a hajózsilipeknél. Evvel az irattal a Társaság meg akarta kerülni a bejáródott adminisztrációs utat. De II. Ferenc az Apponyi- és Harach-féle kérvényt megküldte a magyar kamarának bírálat és véleményezés végett. A kérvényben leírják, hogyan kell felhasználni a felesleges vizet vízmalmok üzemeltetésére. A zsilipeket úgy tervezték meg, hogy különben sem okozott különösebb akadályt az, hogy a zsilip zárásakor a felvízi részen meg kellett tölteni a csatornát vízzel, s ezt malmok hajtására is fel lehet használni. Ezeket az iratokat Nikola Petrović közli (L. Petrović, i. m. 163. o.). Ő említi, hogy a Krnjaja falunál, azon a csatornán, amit Türr István épített angol tőkéből és a Duna-Tisza-csatornát köti össze Újvidékkel, a XIX. század hetvenes éveiben építettek egy muzeális értékű vízimalmot. Amikor Nikola Petrović művét írta, még üzemben volt.

A csatornaépítő Társaság említett felterjesztésében írja, hogy a kérvény annál jobban kell, mert a csatorna nyomvonalán nincsenek vízimalmok, és a dunai malmok 6-7 mérföldre (45-57 kilométerre) vannak. Ha a közeli száraz-

A becsei hajómalmok

malmokat használják, vámot kell fizetnük, és saját lovaikat kell beállítani, hogy forgassák a járgányt. A lovaknak ez nagyon fárasztó és a jobbágnak káros, mert a kifárasztott állatot gyenge eredményességgel lehet alkalmazni a mezőgazdasági munkákban. Ha nem saját lovával őröltet, 15 krajcárt kell fizetni, vagyis háromszor annyit, mint a vámnál. Tehát a vám 5 krajcár, és a lóbréttel 20 krajcár egy mérő gabona őrlése. Hogy milyen haszna lenne a jobbágyoknak a csatorna menti vízimalmokból, az teljesen nyilvánvaló.

A magyar kamara 1795. szeptember 2-i ülésén foglalkozott a kérdéssel. Tehát összesen hét hónapig halogatta a választ. Mielőtt végső döntést hozott volna, el akarta volna simítani az ellentétet a Zomborban székelő kamarai adminisztrációval kérve, hogy még egyszer foglaljon állást a hajózási Társaság kérelmével kapcsolatban. Most már a zombori adminisztráció elállt az elsődleges véleményétől, és kifejtette, hogy mégis jó lenne engedélyezni a Társaságnak a vízimalmok építését. Érdekes megemlíteni, hogy ugyanazokkal az érvekkel, amelyeket Apponyi és Harach igazgatók használtak a II. Ferencnek küldött kérvényükben. Ez a pálfordulás meglepte a budai magyar kamarát és a zombori kirendeltséghez fordult: magyarázza meg ezt a hirtelen változást.

A kamarai adminisztráció saját véleményváltozását tisztán bürokratikus módon magyarázza: nem akar a magyar kamara ellenében dolgozni, mert nem akar ellenkezni a felsőbb hatósággal. De hangsúlyozta, hogy a beecgeyzése nem mind a négy zsilipre vonatkozik, hanem csak a sztapárra és a verbászira. Ha a bejárati és kijárati zsilipeken is építenének vízimalmot, az már a meglevő dunai és tiszai malmokat érintené anyagilag. Habár a vízimalmok építése a csatornán biztosan érintené a szárazmalmokat, és némelyek meg is kellene hogy álljanak, de a 12 forintos illeték, amennyit a dunai malmok fizetnek az

államnak évente, megtérítené azt a veszteséget, amit az állam elveszítene a szárazmalmok adójából. Nem kell sok fantázia, hogy rájöjjünk: ha az állam ebből nem veszített, akkor meg is adta az engedélyt, nem törődve avval, hogy mi lesz a szárazmalmokkal.

Ám e válasz sem elégítette ki a budai kamarát. Mielőtt végső döntést hozott volna, kikérte a bácskai kamarai könyvvitel véleményét. A kamarai könyvvitel abból a megállapításból indul ki, hogy a verbászi és a sztapári vízimalom építése nem fontos, mert a 12 óverbászi, 6 újverbászi és 11 sztapári szárazmalom mindenféleképpen kielégíti a követelményeket. A lakosságnak van hol örölnie, saját lovuk használatával, vagy pénzbeli fizetéssel. Ha a Társaságnak megengedik a vízimalmok építését, megtörténhet, hogy a szárazmalmosok tönkremennek és ettől az államkasszáknak is vesztesége lenne, mert az említett 29 malom évente 8 forintot fizet, ami összesen 232 forint, és nehezen föltételezhető, hogy a vízimalmoktól annyi adó folya be, amennyi szárazmalom bankrottálna.

A végső döntést az ügyben az uralkodó hozta meg 1795. október 2-án, amit U.C. Fasz. 33. fol. 383. Nr. 2003. jelzet alatt vezetnek. Ehhez mellékeltek az Udvari Kamarai Igazgatóság ajánlását, amely csak részben fogadja el a magyar kamara véleményét és az uralkodónak csak a két középső, a verbászi és a sztapári vízimalom építését javasolja. Ezeknek természetesen meg kell fizetniük a szokásos illetéket. Hangsúlyozták, hogy ezt azért teszik, hogy segítsenek olyanokon, akiknek nincs igásállata, hogy olcsóbban jussanak a malomhoz. Ami a szárazmalmosok kártérítését illeti, nekik a törvények szerint nem jár semmilyen kártérítés, mert az ő keresetük a haszonbérből származik. Ennek alapján a Társaságnak megengedték, hogy egy-egy vízimalmot építsen Verbásznál és Sztapárnál.

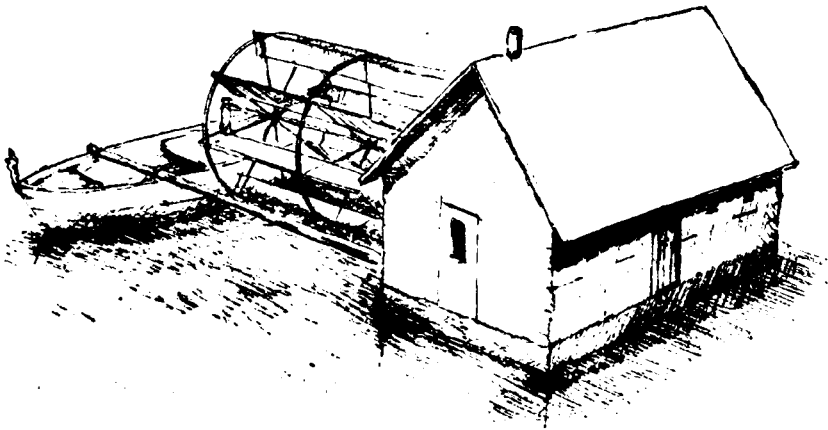
A határozat hat évre korlátozta a jogot. Ha közben kitudódna, hogy a szárazmalmok száma apad, és az állami jövedelmek kisebbek lennének, a Társaság köteles lesz többet fizetni, hogy az adóbevétel ne essen csorba. Tehát a Társaságot kötelezik, hogy fedezze az államkassza veszteségeit, ami a vízimalmok építéséből fakad. Mind az egész csatornára, mind a vízimalmokra is érvényes a 25 éves koncesszió.

1796

A vizsály evvel nem rendeződött, hanem folytatódott és a krízis megingatta a Társaságot is, valamint Kiss József és Gábor pozícióját is.

1822

A verbászi vegyes céh engedélye, benne molnárok is említve. Mivel vegyes céh volt, külön artikulusa, amely csak a molnárokra vonatkozna, nem volt. Az előttünk ismert céhalapítások között a bezdáni és a bácskeresztúri tartalmazza a céhbe belépni kívánó mesteremberek névsorát. Mi itt a bezdáni és a bácskeresztúri molnárok névsorát adjuk közre.

A Reep-féle bezdáni hajómalom

1830

„Öszve Irása Azon Bezdányi Mester Embereknek, akik új Királyi Privilegiumirt esedeznek.” Mi csak a molnárokra vonatkozó részt idézzük:

Nevek	Minő vagyona	Czébéli Mester Embert
Mélner (molnár)		
Joanes Perger	vagyon Háza	nincs Czébe
Joseff Vater	" "	" "
Krer Szilveszter	" "	" "
Kováts Johan	" "	" "
Boldogh József	" "	" "

Költ Bezdánban Juliús 21^{en} (1)830

Piukovits Dániel T. Bács Vármegyének Főispánja (s. k.)

Csernus István ugyan azon Jelles Vármégye Eskütyte (s. k.) (közreadja a szerző a Magyar Országos Levéltárból).

1834

A bácskeresztúri falusi cég kérelméből idézzük a mesterek névsorából a molnárokat. (L. Bordaš Atila: Kereszturski ceh remeselnikoh, Narodni Kalendar Ruske Slovo.)

50. Holosnyai Mihály	görög kath.
51. Sajtos Janko	"
52. Latyák Maftai	rom. kath.
53. Malackó Jánko	görög kath.
54. Csizmár Ferkó	"
55. Csizmár Petró	"
56. Hardi Osif	"

57. Ramancsó Mihál " "
 58. Barany Jankó " "
 59. Boracsek Gyura " "

(Közreadja a szerző a Magyar Országos Levéltár.)

A szabályzat rendelkezései az egész országra vonatkoztak, vagyis a kamarai birtokokra, mert mint láttuk, a szabad királyi városok, mint pl. Újvidék is, saját szabályzatot hozott a magisztrátusa által.

1835

A falusi céhekre vonatkozó királyi privilégiumba nem is írták be a szabályzat rendelkezéseit, hanem Kassics Ignác: *A' Magyar Orzági Mester-Embereknek, ezen Legényeit és Tanítványait, nem különben a' Mester-Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendelkezések Kivonatai*, Bécs, 1835 című könyvét használták.

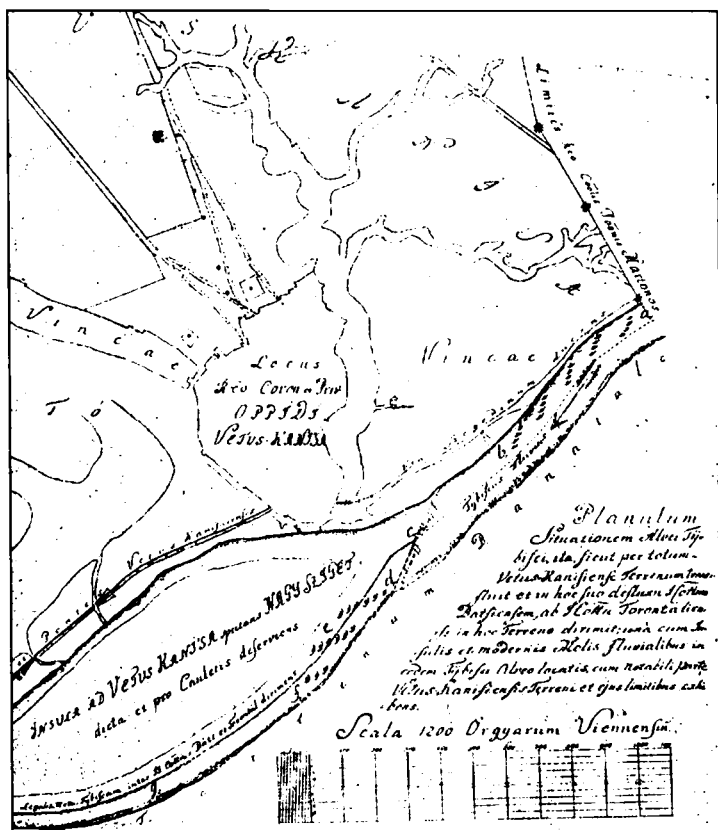
NEPOMUKI SZENT JÁNOS, A VÍZIMOLNÁROK VÉDŐSZENTJE

Mint Mircea Eliade, a világhírű etnológus, vallástörténész vallja, a legrégebbi kultúrrétegben is az élni akarás már saját magában hitbeli kérdés, mert a táplálkozás, a szexuális élet és a munka is szakramentális értékek. Más szóval embernek lenni, illetve emberré lenni azt jelenti, hogy *hinni*.

A régi malmok kutatása alkalmával, még 15 évvel ezelőtt találkoztam az utolsó dunai hajómalommal, a gombosi Tamaskó-félfélen. Akkor hallottam először Nepomuki Szent Jánosról és kultuszáról. Később tudtam meg, hogy nemcsak a dunai vízimolnárok védőszentje volt, hanem minden vízben járó mesteremberé: hajósé, tutajosé, halászé egyaránt. A Kárpát-medencében létező kultuszát legjobban Bálint Sándor szegedi néprajzprofesszor ismertette. Újabban Tüskés Gábor és Knapp Éva a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában, az Ethnographiában külön tanulmányban foglalkozott szobrainak művészettörténeti kérdéseivel és elterjedtségével. Sajnos a bácskai, bánsági és drávaszögi szobrairól nem tesz semmilyen említést. Mi csak három nap alatt a drávaszögi Kiskőszeg 1770-ből való latin fölírtos szövegű festett szobrát találtuk meg, amely kis kápolnával védett, majd a szintén hasonló kupuszinait (nincs datálva egyelőre!), s a legszebbet a monostorszegi, minden évben felújított festésű szobrot és a festetlen bezdánit, amit, sajnos, tavaly valaki ledöntött, s amely szerintünk cseh eredetű.

Skoužný kolléga levelét cseh nyelvből fordítottuk:

„Jan z Nepomuku (Nepomuki János) vagy Jan Nepomucký, helyesebben Jan z Pomuku (Pomuki János) (X. 1340–1393. III. 20.) Husz János idősebb kortársa (1370–1415). 1372-ben nótárius (jegyző), 1373-tól 1381-ig a prágai érsek első kancellárja. 1380-ban sekrestyés a prágai Szent Víd-templomban. 1380-ban VI. Orbán pápa kegyelméből plébános a Szent Havel kolostorban a prágai Staré Městóban. Köteles volt a prágai kamarának évente jövedelme felét fizetni, vagyis 14 kop garast (= 840 garas). Helyettest keresett magának a plébánián, mert a prágai egyetemen jogot kezdett tanulni. Tanulmányait 1387-ben fejezte be, s megkapta az egyházi jog doktora címet. János nagyon gazdag volt. Pénzt kölcsönzött világi és egyházi személyeknek. Jenštejní János (Jan z Jenštejna) érsek hatalmi harcában IV. Luxemburgi Vencel (Václav IV. Lucemburský) királlyal Pomuki János fontos szerepet játszott. Az érsek a király kívánsága ellenére kinevezte Kladrubech Olenában a kolostor irodájába

Részlet a kanizsai hatvannégyszög hajóalmot jelölő térképről (1820-as évek)

(1383. III. 10.). 1393. III. 20-án generális vikárius lett és vele együtt nevezte ki az érsek Puchnik Mikulašt officialisnak és az érsek udvarnokának: továbbá a svatovíki kanonok és a mišeni preboste Václavot, és az érsek udvarnokának, ritter Roupovi Neprovalt. Letartóztatták őket és jogosan ültelgették (= kínozták), kihallgattatták a Stare Město-i tanácsházán. A király az érseket is bezáratta volna, de előre figyelmeztette valaki, így idejében megszökött. Az okirat szerint hármuk kihallgatása után, mivel a vallatáson hallgattak, kiengedték őket. A halálra kínzott Pomuki Jánost még aznap éjjel a Moldvába (Vltava) dobatták a Károly-hídról.

A történeti anyagba a cseh katolikus krónikás, Václav Hájek Libočanból keveredést vitt a Cseh krónikája (Václav Hájek z Libočan: Kronika česká) c. művében, amely Prágában jelent meg 1541-ben. Libočani Václav Hájek János alakját két személyből állította össze. Azért, mert Pomuki János vikáriust egyesítette Nepomuki Jánossal, IV. Vencel király felesége, Bajor Johanna királynő gyóntatójával. A krónikás fikciójában a féltékeny király, aki tudni akarta volna, hogy mit gyónt Johanna, a felesége, a gyóntató Jánost kínozni akarta, hogy elárulja a gyónási titkot. János a titkot nem árulta el, ezért halálra kínoztatott és a Moldva (Vltava) folyóba dobott 1383-ban. A kitalált (a fiktív

= vymyšlený) ugyanavval a halállal halt volna meg, mint a történeti személy: Pomuki János, a generális vikárius, de 10 évvel előbb.

Dátumok:

- 1383. III. 20. halálának napja.
- egyházi ünnepe: V. 16.
- 1719. IV. 15-én lett kinyitva a sír Pomuki János földi maradványaival, akit 1541-től Nepomuki Jánosnak neveznek és a koponyájában talált romlatlan (nem szétesett) nyelve (valójában csak vércsapadék agymaradékkal) ereklyetartóba helyeztetett.
- 1721. V. 13. XIII. Ince pápa (1721–1724) Nepomuki Jánost boldoggá avatja.
- 1729. III. 19. XIII. Benedek pápa (1724–1730) Nepomuki Jánost szentté avatja.

Attribútumok:

- kanonoki ruhája a palásttal, mitrával a fején vagy a kezében, kereszt Krisztus korpuszával (püspöksüveg) (valahol korpusz nélkül), a pálmával a kezében.
- 1599-ben Jiří Bertold Pontunatus prépost cseh nyelvű írása: Duchovné obveselení koruny česke (A cseh korona szellemi körülrajongása), ahol Nepomuki János szakállas férfiként, papi ruhában kereszt előtt térdel és rózsafüzért tart a kezében.
- 1602-ben Jiří Bertold Pontunatus kiadja művét: Libri tres hymnorum sanctorum címen. Nepomuki János pap a gyóntatószékben gyóntatja a királynét.
- 1639-től 1654-ig épült Nepomukban a Nepomuki Szent János-féle kolostor (1686-ban leégett), amelyben Karel Škrata festett oltárképet. A kép nem maradt meg, de megmaradt Škréta hasonló rézkarca Jiří Plachi Feruse művében: *Fama posthuma Joannis Nepomuceni* címen, kiadva 1641-ben latin, cseh és német nyelven. Nepomuki János itt mint koldus, pénzajándékokat osztogat.
- 1670-ben a jezsuita Bohuslav Balbin megírta művét, a *Vita B. Joannis Nepomuceni* címűt. Nincs szó öt csillagról a feje körül.
- 1622–1630: Jiří Bendl a Szent Víd prágai várban levő templom bejárati ajtaján reliefet készít, amely Nepomuki Jánost ábrázolja a Moldva folyóba való dobásakor.
- Valahol Nepomuki János kanonoki ruhában, mitra nélkül, vagy dicsfénycsillagok nélkül, de könyvvel (nehezen különböztethető meg Jan Sarkandeltől úgy a papi ruhában, mitrával), valahol kulcsot is tart. Nepomuki János különös ábrázolása halon – a hallgatás szimbólumán.
- Ujjal a száján (valahol ugyanúgy, mint Jan Sarkander).
- Nepomuki János szoborcsoportban angyalokkal. Jánost mint kanonokot ábrázolják kereszttel és pálmával, mitrával a fején (vagy a kezében) és öt csillaggal a dicsfényben. Angyal, ujjal a száján, a másik angyal legtöbb helyen keresztet tart (ha a szent nem maga tartja). Palladium = Panna Maria Staroboleslavska (Staroboleslavi Mária Nagyasszony).
- A cseh nemzeti szent kultusza a reformációellenes időkben kiterjedt a Habsburgok és a jezsuiták által Szlovákiára, Lengyelországra, Magyarországra, Ausztriára, Dél-Amerikára, valahol még boldoggá és szentté avatás előtt, hasonlóan a cseh földeken is. 1987-ben Mohácson jártam. katolikus kolostor előtt, a Duna partján láttam egy Nepomuki Szent János-szobrot. Püspöki mitrát (piros színűt) viselt és a dicsfényben öt nyolcágú csillag volt. A szob-

rokat legtöbbször hídra vagy a vízhez közel helyezik el, vagy valahol a pestis-szoborcsoporthal, az utak mentén, vagy a mezőn.

– *patrónusa* (védőszentje) a cseh földeknek, papoknak, gyóntatóknak, tutajosoknak, hajósoknak, vízimolnároknak.

– *véd* az árvíztől, pletykától, s oltalmazza az emberi méltóságot . . .”

Eddig a levél.

A verbászi katolikus plébániahivatalban néztük át a Kaulen, dr. Franz szerkesztette Kirchenlexikon 1889-ben Freiburgban megjelent második kiadását. A hatodik kötetben némely helyen Pomuki, másutt pedig Nepomuki János van említve, de a lexikon nem mondja ki egyértelműen, miért van ez a kétféle névhasználat. A szövegből kiviláglik, hogy már akkor is folyt úgynevezett *controversia* elnevezésű 1881-es vizsgálat, mert említi, hogy az egyik okiratban a pomuk szót akarták radírozni és javítani (i. m. 1726. p.)!

A VÍZIMOLNÁROK FOGADOTT ÜNNEPE

– Volt e védőszentjük a vízimolnároknak?

– Volt. A Leopoli Szent János. Ő volt a vízimalmok védője. Mások Nepomuki Szent Jánosnak nevezik.

Volt itt egy malom, a Pushpacher-féle malmon rajta is vót az festve, gyönyörű szépen, reverendában, szóval, mind a pap, oszt olyan pap sapkában is vót, meg szépen ki vót festve, amekkora egy ember, olyan nagy alakban egy vízimalmon, a Pushpacher-féle malmon. Akkó vót még egy, itt a Regyina csárdánál, én azt hiszem, még mindig ott van az a szobor, ha még nem verték szét. Én nagyon soká ott ismertem, mer az a Regyina csárda az valamikő mónár-csárda vót. Odamentek a mónárok, bácsordasiak is, meg mit tudom én, gyűttek oda, mer ott vót valamikő egy – minek is hívták –, nagy háromemeletes épület, a Séfer-féle villa, és ott vót ez a Leopoli Szent János szobra.

Május valahányadikán, már nem is tudom pontosan, csak arra emlékszem, hogy aznap obavezno a malmok megálltak, megálltak reggel nyolc órákó, oszt álltunk délután négy-öt óráig, akkó nagy halpapríkás-főzés, ebéd következett. Akkó aztán készítettünk egy 15x15-ös széles deszkából körösztot úgy, hogy a deszkát levágtuk egy méter hosszira, a másik darab meg hatvan centi hosszú vót, ezt a két deszkát szegeltük össze köröszt alakra. A körösztre drót vót erősítve, amit fölvirágoztunk. Minden malmos ezt megcsinálta. A körösz közepibe egy gyertya vót téve. Amikő beestéledett, bevittük a Duna közepire, meggyújtottuk a gyertyákat. Útjukra engedték őket. Szerartás? Beettek meg beittak a mónárok, az vót a szerartás. Lehet, hogy vót olyan is, aki imádkozott. Sokféle ember van, mit tudom én. Ezt a napot nagyon várták mindég a mónárok, mer az egy pihenőnap vót. Regge' nyolctű délutánig álltak a malmok, azalatt nagy evészet, ivászat, kártya volt, elvöltünk. Ezt a napot valamikő nagyon ünnepűték. Főleg abban az időben, amikő még inas vótam. Akkó vót itt hat-hét malom. Én a Tamaskóékná dógoztam. Szóval, a Leopoli Szent János tiszteletére engedték vízre a körösztot. Ahogy én tudom, mer hát nem vagyok valami szentéletű, de hallottam, hogy valami főpap vót, oszt valakik a Dunába, vagy valami vízbe dobták, oszt ölég az hozzá, hogy nem merült le, hanem a víz földobta és úszott, és valami csillagokat, fényeket vetett ki magábú.

Más szokásrul nem tudok, csak az, hogy szerettek jó bepapríkászni, beinni. Olyankor meg aztán vót, aki beleesett a Dunába, oszt megfürdött . . .

kiesett a ladikbú . . . Például a Radics Károly bácsi, az obavezno mindég megfürdött. Szokásból.

A vízimónároknál mindég volt hal, mert horgásztak, volt 25–30 fenékhorog. Minden hónapban fizettünk a víz bérlőjének 10 kiló lisztet. A Lengyel Máté bácsi vót a főbérlő ezen a Duna-szakaszon. Ez a Duna-alsórész, a Bránkút lefelé.

Főztünk túrós gombócot, liszttel jó keményre meggyúrtuk, kockákra vágtuk. Olyan zsidókat fogtunk . . . zsidóhalat . . . én eccé fogtam egy hétkilósat. Majd megijedtem túle. Egyhuszonnégy óra alatt az ember összeszedett 7-8 zsidót is. Márnát.

Este messzire hallatszott a nóta. Vitte a víz. A faluig elhallatszott (4 km). Az a doroszlai Lennert Pista tudott nagyon szépen danúni.

Ritka volt az az alkalom, hogy állt a malomvitorla. Csak a fogadott ünnepen, meg egy-két más alkalommal állt, máskor forgott. Csak a jeles napokon volt pihenő. (Molnár János, Gombos, 1982)

Saját magunk is gyűjtöttünk Bezdánban. Ott Pázmány Sándor és neje, a nagypénteki cipőről szóló hiedelmet avval, hogy Szent János segítette a nagypénteki cipő vízreeresztésével a vízbefulladt megtalálását (1982-ben gyűjtötte a szerző, az adatközlő egyetlen élő vízimolnár volt akkor.)

JEGYZET

A tanulmány a JMMT Kiss Lajos néprajzi szakosztálya tanácskozáására készült 1993-ban, de a szerző hanyagsága miatt nem küldte el közlésre a már lektorált (Silling István által) szöveget. A tanácskozás előadása a Létünkben jelent meg (1994)

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1988 Ünnepi kalendárium. I., Budapest, 1977

SCHMUDE, S. J.

1889 Johannes von Nepomuk der hl. In: . . . Kirchenlexikon . . . begonnen von Joseph Cardinal Hergenröther, fortgesetzt von Dr. Franz Kaulen, sechster Band, Freiburg im Breisgau, 1725–1742. p.

1986 Popis slikarskih i vajarskih dela u društenom i privatnom posedu na području Bačke. VI., Novi Sad.

TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva

1988 Nepomuki János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. In: Ethnographia, 3–4. sz., 330–355. p.

(Csak futólagosan említem, hogy hiányos az összeírás: Bácsban a Ferencrendi kolostorban és Palánkán a katolikus templomban említ festményt. A monostorszegi az általam látott festett szobrok közül a legszebb, de a *Popis* nem említi. A becsei katolikus temetői kápolnát csak Szent Jánosnak tudja; de nem tudható melyiknek. A bezdáni katolikus templomban 1,20 x 2,30 méter méretű olajfestményt említ ismeretlen szerzőtől, ami téves adat. Nem sorolom tovább, csak megemlítem, hogy a szabadtéri szobrokat, mint az említett monostorszegit, a bezdánit, a kupuszinait, a zentait, a magyarkanizsait sem említi a *Popis*!)

A néprajzi gyűjtést kérdőívünk szerint Loboda Gábor végezte.

Gyűjtésünk kezdetén megkértük Loboda Gábor gombosi újságíró, gyűjtőn anyagot kérdőívünk alapján, a hajómalmokról. Íme szöveghű lejegyzése, ahol Nepomuki (Leopoldt említ adatközlője) Jánosról mint védőszentről kérde adatközlőjét. (Sajnos, becses gyűjtése főleg kéziratban maradt, mert nem volt érdek sem újságnál, sem kiadónál ezt közölni, talán majd egy bácskai régi malmokat leíró monográfiában erre is sor kerül. E helyütt mondunk neki köszönetet fáradságos munkájáért.

B. A.

Szóke Anna

A MESSZE FÖLDÖN HÍRES KISHEGYESI KUBIKOSOK

„Szegény embernek hívják a két-kezi munkást, akinek semmiféle sorsátbiztosítható vagyona nincs. Nincsen se földje, se háza, se bankbetétje. Semmi más tőkéje nincs, csak a két karja, a testi munkára való képessége. Ők azok, akik a fizikai munkát tekintik sorsuknak és rendeltetésüknek.”¹

Bakancsos, később gumicsizmás kubikosok rótták a Vasút utcát a 20. század első harmadáig, a Központtól² a vasútállomásig csattogott a lábuk alatt a járda. Reggel háromnegyed négykor szálltak vonatra, hogy este a „félhetesi-vel” „visszatérjenek a hol poros, hol sáros Kishegyes Vasút utcájára, ahonnan azután nagy léptekkel ki-ki hazafelé tartott. De ez már a jobb világ volt. Jobb volt, mert nem a tanyák istállójában kellett aludni, vagy mert nem bicikliztek naponta 20–25 km-t egy irányba, majd a nap befejeztével vissza Kishegyesre.

*A képen balról jobbra Kubik István, Csőke Ferenc, Török Károly,
Rubus András és Bacsó György*

Sokan voltak, talán kétszázan is. Amikor leszálltak a vonatról, az eleje a Központinál tartott, a vége az állomáson. Kemény tartású, egyenes gerincű magyar kubikosok. Arcukon a munka önérzete. Az életrevalóság rendíthetetlen hite sugárzott a szemükből.³ Messze földön híresek voltak munkabírásukról, becsületességükről. Állták a szavukat. Ezért keresték fel őket a „mérnökök” Kúláról, Becséről, Hódságról, hogy azután lakóhelyüktől rendszerint távol eső helyeken kubikolhassanak. Ők már nem voltak béresek, sem summások, parasztok sem, de munkások sem. Ők kubikosok voltak, ahogy Kishegyesen mondják: kubikusok.

„Azt a mENDrovác, bitang, vándorló életet akkor kezdtem, amikor az első háború után hazakeveredtem a hadifogságból. Itthon nem volt semmi, éppen semmi se volt, ilyenkor szánja rá magát az ember a legnehezebbre, a kubikra. Ásó, lapát és gyérünk. Legelőször Piroson vállaltunk munkát, egy vezető árkot ástunk. Ott volt az öreg Szokola Antal bácsi, a Barna Vince bácsi, két csapat volt.”⁴

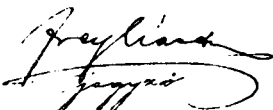
Kevesen élnek már. Az igazi kubikosok közül csak ketten tartoznak az élők sorába. Ezért sürgetett az idő. Elmondásaik és kutatásaim alapján megpróbáltam rekonstruálni azt a különös életmódot, amely csaknem egy évszázadon át jellemezte Kishegyes szegény néprétegét. Ők azok, akik kiléptek a mezőgazdaságból, a béres, summás, napszámos sorsból, s váltak ingázó, kétlaki polgárává a világnak. Szezonmunkások ők, akik kora tavasztól a kemény fagy beálltáig úton voltak, medreket tisztítottak, ármentesítéssel termőföldet varázsoltak. Ők voltak az ún. vizes kubikosok. Talicskával sohasem dolgoztak. „A csantavérieriek, azok voltak az igazi talicskás kubikosok”.⁵ Az ő szerszámuk az ásó és a lapát meg a két kezük. A tarisznya, a vaslábas és a rongypokróc jelentette a konyhát, a bútort, a spájzot, egyszóval az életfeltételeket. Szállásról, ételről maguk gondoskodtak.

A kubikos szó eredetét tekintve feltehetően a németből átvett Kubikmeter, illetve a Kubik továbbképzett alakja. A mértékegységet jelölő szó a teljesítmény után történő fizetést hordozza magában. Egy kubikméter kidobásának fix összege volt, ahogy erre előzőleg megegyeztek, s egy ember ahány kubikot kidobott, úgy kapta a fizetését. A nép nyelvén azonban sohasem lettek kubikosmunkások, csak egyszerűen kubikosok. Kishegyesen a latinos végű kubikus alakváltozat az ismert és ma is elterjedt.

A kubikosság olyan sajátos rétege a magyar társadalomnak, amely a Kárpát-medencén belül többnyire csak a magyarságra korlátozódott. Ennek oka: „hogy Európában sehol nem végeztek ilyen nagyszabású ármentesítési és egyéb földmunkákat, amelyek rendkívül exponált vízrajzi helyzetünk és a gépesítés elmaradása miatt is nálunk tartottak legtovább. Közép-Európa folyórendezési és más földmunkálatainak jelentős részét is a magyar kubikosok végezték el.”⁶ Adatok híján ma már nem lehet megállapítani, hogy a hegyesi kubikosok pontosan mikor szegődtek el ármentesítési munkálatokra. Nem voltak bejelentve, szabadon mozogtak egész Bácskában.

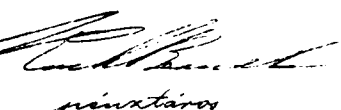
A hivatásos kubikmunka kezdetét, kialakulását Kishegyes község területén, ezen belül a településen, 1887-re tehetjük, amikor megalakul a „Bácsér Vízi Társulat, oly célból, hogy a Bács-Bodrog vármegyei Bácsér (Kriva Bara) menti 1515 katasztrális holdnyi vizes területet lecsapolja. Árkainak hosszúsága 73,8 km. A társulat székhelye Hegyes.” (Révai Nagy Lexikon)

Topolyán, 1901. április 30-án

J. J. J.

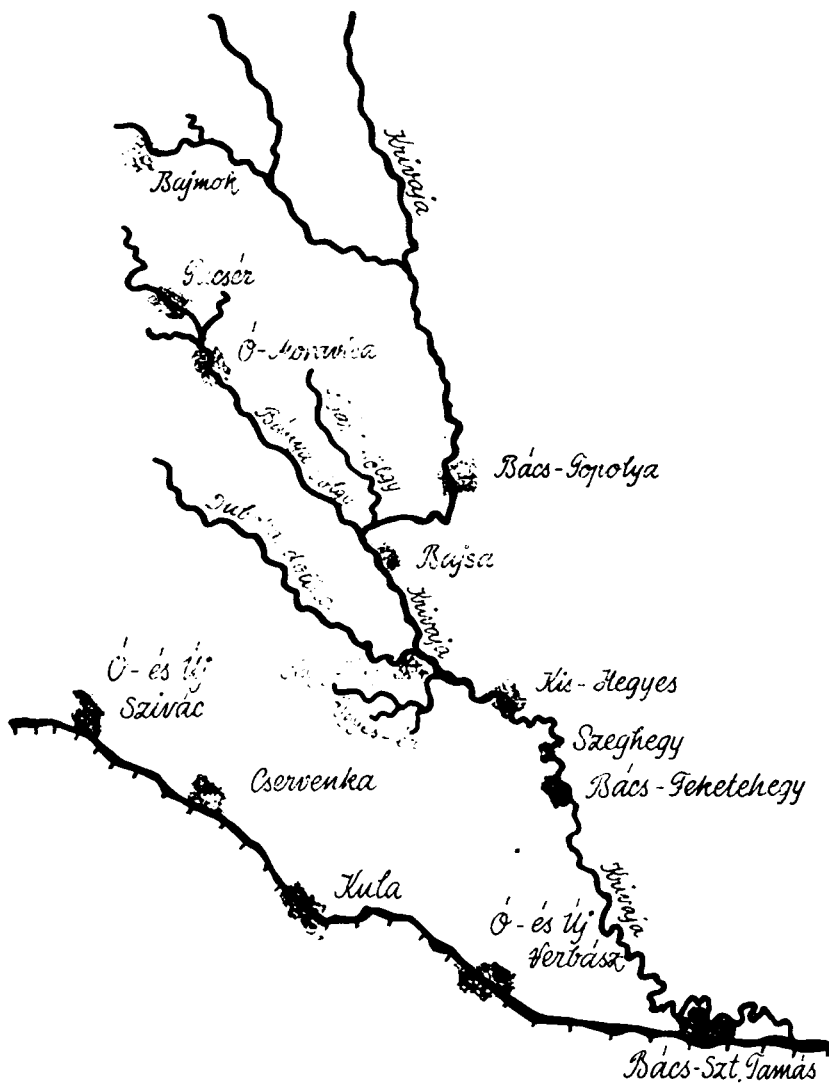
polgármester

Fénymásolat az első bélyegzőről

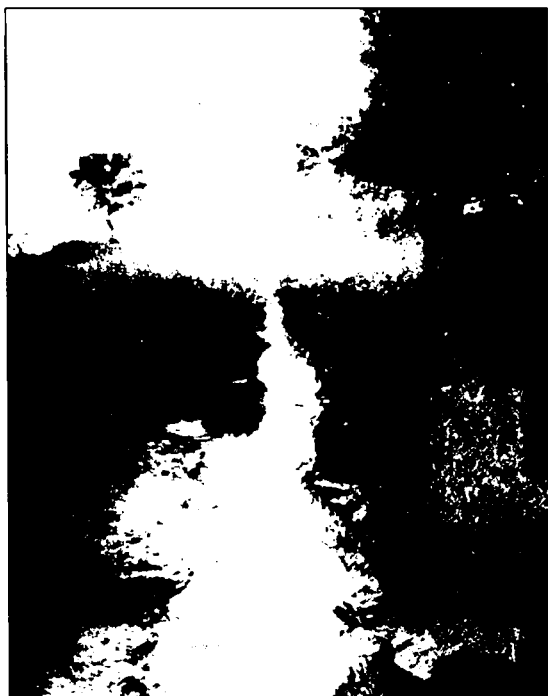
„A társulatot Pácsér, Moravica, Bajsa, Topolya, Kishegyes, Szeghegy, Feketehegy és Szenttamás község Bácsér völgyi és a Bácsérbe tartó mellékágak Krivaja, Kis-Krivaja parti birtokosai alapították azzal a szándékkal, hogy az árterületek lecsapolásával, a folyómedrek szabályozásával, illetve rendszeres tisztításával a völgyekben húzódó mintegy 1500 katasztrális holdnyi műveletlen »völgyes földet«, nádat, rétet, legelőt, jogi kifejezéssel élve *parti birtokot*, illetve annak minél nagyobb hányadát szántóföldi művelésbe vonhassák.”⁷ A munkálatok lebonyolítására 1887. szeptember elsejével árlejtést hirdettek. Az első szakasz tisztítása és mélyítése Pácsértól a kishegyesi vasúti átereszig terjedt. A munkálatok közvetlen irányítója a kirendelt rétmester volt, aki szakismertei alapján felügyelte a munkálatokat. A vállalkozó a kultúrmérnök tervei alapján kivitelezte a munkálatokat.

Kiváló munkabírásuknak, a több mint közönséges fizikai teljesítményüknek gyorsan híre ment, s az 1930-as évek kezdetén messze földről felkeresik őket a vállalkozók, a mérnökök. Így szegődnek el a Duna–Tisza közé Becsétől Zomborig, Kishegyestől Temerinig. Az évek folyamán szakképzett kubikosokká váltak, bandagazdáiknak neve szavatolta az elvégzett munka minőségi és időbeni pontos megvalósítását. A vállalkozói rendszerről nem sokat tudtak. Nem is érdekelte őket. A bandagazda a mérnökkel tartotta a kapcsolatot, vele egyezkedett a teljesítménybér meghatározásában. A kubikolás rögzös útján jutottak el a „dolgozóvá” válás fokáig, hogy azután a minimális munkaéveik után még minimálisabb nyugdíjösszegre legyenek jogosultak. Az adminisztráció sehol sem tartotta őket számon. Az árokparton, ritkább esetben az istállóban, vagy a fából ácsolt irodában vették fel fizetésüket készpénzben. Jogviszonyaik nem voltak rendezve. Szerződést nem kötöttek. A hatóságok nem jelentették be őket. Ha baj volt, gyorsan intézkedtek. „Províziójuk” volt, el tudták intézni, hogy arra a kis időre járt nekik a betegsegélyző (betegbiztosítás).

Az ármentesítési, medertisztítási munkalehetőséget meghirdették, kidobták a faluban, s jelentkezhetek azok az életerős, többnyire családfenntartó emberek, akik a jobb kereset reményében szakítani próbáltak béres és napszámos sorsukkal. A hirdetés útján történő toborzásra csak első alkalommal került sor, mert a megbízható kubikosok bandagazdákká váltak, akik a későbbiek folyamán összeszedték a szükséges létszámot a munka elvégzéséhez. Bandagazda csak megbízható, komoly ember lehetett, aki azután maga köré olyan embereket választott/hívott, akikkel haladt a munka. Ezért külön haszon nem járt, de biztonságot jelentett számára, hiszen őt keresték föl a vállalkozók, s a banda összetétele tőle függött. Hogy kik voltak a fővállalkozók, a kubikos

A Krivaja folyó medre

A Krivaja medre a tisztítás előtt 1933-ban

ezzel nem foglalkozott. A mérnökök nevére még ma is pontosan emlékeznek, hiszen időről időre kapcsolatba kerültek velük. A kubikost több nem is érdekelte. A mérnök kijegyezte az alapot, kimérte, majd megbeszélték, s utána hosszú ideig nem látták. Néha egész héten sem jelent meg. A hegyesi kubikos szaktekintélye mögött a megbízhatóság állt. Őket nem kellett ellenőrizni.

Tízen, tizenketten tartoztak egy bandába, később brigádba, beleértve a bandagazdát is.

„A Czékus János bácsi nagy tekintélyű bandagazda volt. A Balog mérnöknek csak ő vót a bandagazdája. A másik elismert bandagazdák a Nyírádiak, a János, meg a Ferenc vót.” (B. A.)

Az így kialakult törzsgárda évekig együtt dolgozott, véletlenül sohasem vörődtek össze. Az elit kubikosgárdába bekerülni megtiszteltetés volt. Ilyen kubikosbandák voltak a fentebb említett Nyírádi János bandája, a Czékus Jánosé, a Hegedűs (Bugyber Pista) Istváné, A Marx Mihályé, a Németh Lajosé. Általában 10–12 főből állt a csoport. A bandagazdák pontosan tudták, kire lehet számítani. Gyöngébb fizikumú ember nem is jelentkezett, csak olyanok, akiknek „két szívük volt”, tehát képesek voltak a dupla teher elviselésére. „A kubikus az bölcs ember vót, elment dógozni, dógozott mint az állat, mer oly szegíny emberek vótak.”⁸ Keresetük attól függött, melyik bandába tudtak bekerülni, a bandagazdáknak ugyanis ismeretsegeik révén lehetőség adódott a jól megfizetett kubikmunkát fölfogni. A kubikosember ránézett a munkára, tudta, hogy mit kérjen érte, tudta munkaerejének díját.

*Baranyi Antal 15 évesen későbbi jó barátjával,
Nagy Rózsa Sándorral*

A kubikra járás alsó életkora a tizenöt évnél kezdődött. Az apa maga mellé vette a fiát, s az első szezont együtt kubikolták, a következő év tavaszán már a legény – tizenhat évesen – maga kereste meg bérét, vált önálló keresővé.

„Tizenöt évesen (1938-ban) apám maga mellé vett, Filipovára meg Pereputtyra⁹ mentünk vonattal. Minden két hétben gyöttünk haza. Arra nagyon sok víz vót, oszt csinátuk az árkot. Két hét alatt ötven dinárt kerestünk ketten apámmal. Vasárnap, mikó mentem a faluba, édesapám tíz dinárt adott. Hú, de boldog vótam. Én vótam a fába a csomó, állj oszt ne mozogj. Én vótam a legnagyobb legény az Alvégben. Annyi píze csak a Halasi Matyinak meg a Gyurinak vót, no de nekik 50–60 lánc főggyük (földjük) vót.”¹⁰

KUBIKOS MUNKASZERVEZET

Meghatározó volt, hogy a bandagazda milyen sorrendben vette fel őket munkára. Általában tízen tartoztak egy bandába, legtöbb tizenkettő volt. Részben azért, mert áttekinthetőbb volt a munka folyamata, másfelől elkerülték a nagycsoportokra jellemző civakodást. Mindenkinek megvót a maga sorszáma. Olyan sorrendben következtek, ahogyan a bandagazda hívta őket kubikra. Amikor megbeszélte az illető személlyel, hogy beveszi a bandába, azonnal tudomására hozta, hogy ő a harmadik, vagy a negyedik, mindaddig, míg a tízes sorszámot, illetve a tizenkettőt el nem érték. Az első sorszám mindig a

bandagazdát illette meg. Így elkerülték a vitákat. A kapott sorszám egy szezonon – évadon – keresztül nem változott. Akit februárban a hetes sorszámmal vettek fel, az novemberben is a hetes szám volt. A bandagazdának nem voltak kiváltságai, nem végzett ellenőrző szerepet, így teljes bizalom uralkodhatott a kubikosbandán belül. Teljesítményre dolgoztak, a fölfogott munkát egyenlő arányban teljesítették, s az összteljesítményért járó pénzt osztották. Ezért fordult elő, hogy éjszaka is fölkelt az a kubikos, aki valamilyen oknál fogva lemaradt a rászabott feladat elvégzésében.

Lecsapolásnál, öntözőcsatorna kiépítésénél, ároktisztításnál kimérték a távolságot, a RÁTÁKAT, egy-egy ráta 100–120 méter volt, a csoport létszámától függött. Ezt szelvényekre osztották, mindenki tíz métert kapott, s annak a szelvénynek az elvégzésért ő felelt. 100 méteren belül változó lehetett a talaj minősége, lehetett agyagos is, téglatörmelékes és fagyókerek is lassíthatták a haladást. Megtörtént, hogy éjszaka fölkelt az illető és holdfénynél igyekezett behozni a lemaradást. „Ha beleesett két fa, akkó belecsett, akkó éccaka is dógoztam.”¹¹

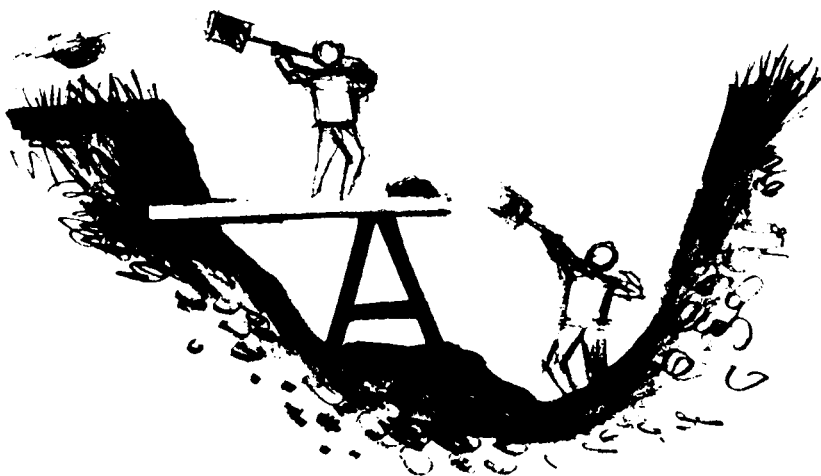
A kifizetések rendszeresek voltak. Többnyire kéthetente történtek. Az ötvenes évek második felében, amikor már rendeződött az adminisztráció és az államberendezés, havonta kapták fizetésüket és a társadalom-biztosítónál be voltak jelentve. A bandagazda leadta a mérnöknek az elvégzett munka mennyiségét, hány köbméter volt abban a szelvényben, s az szerint fizették őket. A szelvények köbmétere változó is lehetett, mert eséssel mentek lefelé. Száz méternél egy ásónyomnyi különbség is jelentkezhetett. Napi normájuk 8–10 köbméter föld kidobása volt, talajminőségtől függően. A kishegyesi kubikosoknak a napi tíz köbméter föld kidobása nem jelentett gondot.

A huncut vagy lusta embert nem segítették. Az időseket tisztelték, de csak ha alkalmazkodott a csoporthoz. A számító embert nem sokáig tűrték maguk között. Akiről tudták, hogy okoskodó, a bandagazda nem vette föl. „Megtiszteltetés vót ám egy ilyen társaságba bejutni. A kubikos ember nem törődött semmivel, ott nem segített senki, ott mikó mink efogtunk 100 méter hosszút, ezt mink centiméterre elosztottuk, attól eltekintve, hogy hány éves, súly, magasság nem számított. Nem segített senki, hogy te belerozdásodtál az árokba, akkó kimentél éccaka.”¹² Kétoldalas árkoknál párokban dolgoztak. A párokat több évtizedes barátság fűzte össze. A legtöbbet emlegetett pár a Török és a Bacsó (Török Károly és Bacsó György). Ha együtt kellett dolgozni, mert a munkafolyamat azt kívánta, ők mindig párban voltak. Teli ároknak nevezték, amikor szántáson keresztül új árkot, csatornát, vízlevezetőt ástak. Itt mindenki maga felelt a saját szelvényéért. Ha széles volt a meder átmérője, a kétoldalas árkot ketten vállalták, ilyen esetben a tíz méter hosszúságot hosszára is megfelezték. A párok jobbasok és balosok voltak. Az egyik a meder bal oldalára termelte a földet, sarat, a másik az ellenkezőt, a jobb oldalt fogta. Egyoldalas ároknál a földet csak az egyik oldalra dobálhatták. Itt nem lehetett szó párokról.

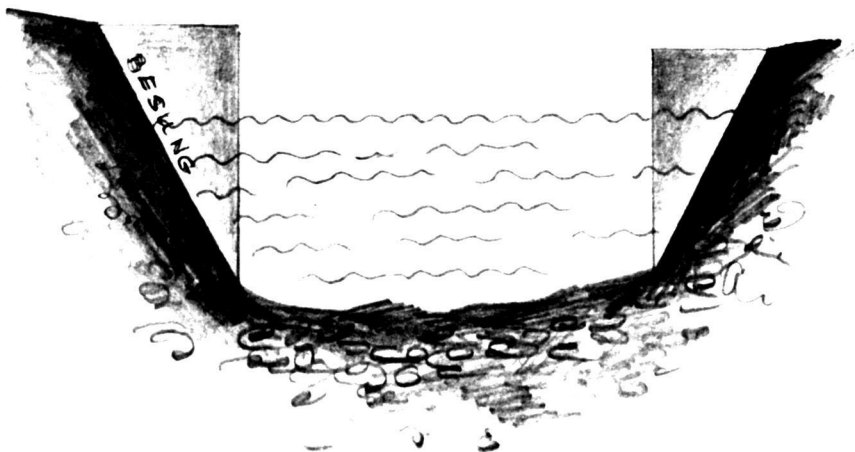
Fejelés, amikor a kacsaringós, tekervényes patakot, árkot, csatornát, egyezőval a folyómedret szabályozták, kubikosnyelven: levágták. Termő területen ez igen gyakori volt, Kúla község területén végezték a legtöbb ilyen és ehhez hasonló levágásokat, „fejeléseket”.

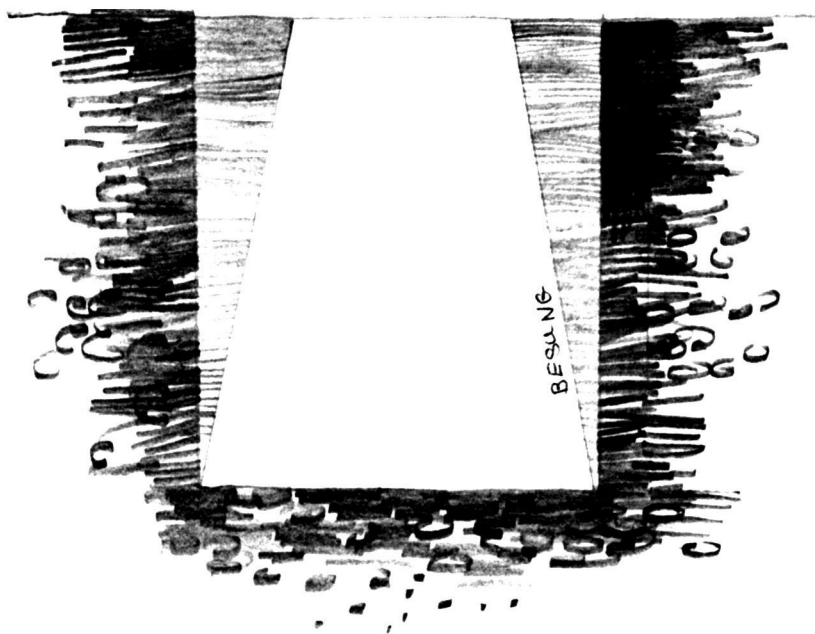
Fejelés

Segédállás

Besung

Ülepítő – szennygödör

Medertisztítás (besung) a Krivaján 1953-ban

Amikor 3–4 méter mélyről kellett kidobni a földet, 180–200 cm mélység után – félmagasságban – erős, széles fosznideszkából 120–150 cm széles segédállást ácsoltak. A könnyű testsúlyúak, a cinegék mentek föl. A gödör két oldalába becsúsztatott, a bevágásokba helyezett deszkák nem mindig jelentettek biztonságot. Az állás bizonytalansága mindig fennállt, ezért 5–6 lapáttól több föld nem lehetett az emelvényen. A megbolygatott partoldal bármelyik percben leomolhatott, s a deszkák lecsúszhattak volna, ezért kímélték az ideiglenes állványt. Szállóigévé vált a kubikosok körében, hogy: az alján a píz. Minél mélyebbre kellett ásni, annál drágább volt köbmétere.

Nagyobb méretű emésztőgödrök és medencék körül eldöngölték a földet, „körülbunkolták”. A kidobott földből a talajszint felett döngöléssel megerősítették a medence oldalait, tartva a beomlás veszélyétől.

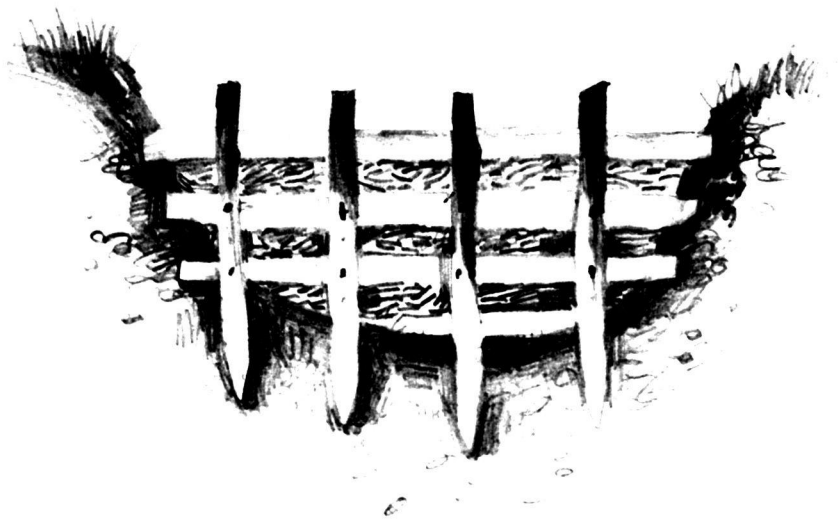
A besung = srégség, ferdeség, rézsút.

Kubikosok ajkán gyakran elhangzik a besung szó. Aki nem tudott besungot csinálni, az nem is volt igazi kubikos. A besung a partoldal esését, azt a szöget jelölte, ami a mederfenék és a földszinti távolság között jelentkezett. Amikor a besung-sablont a partoldalra ráfektették, a felszínen a sablon derékszögére helyezett vízimértéknek szabályos, vízszintes helyzetet kellett mutatnia. A besungot a meder fenékszélessége és mélysége határozta meg. Ha a felszín nem volt vízszintben, újranyesték a partoldalt. Ezenkívül a besung attól is függött, hogy milyen a talaj minősége. Jobb minőségű talajnál kevesebb ment a szélességből, de ha homokos, porhanyós volt a partoldal, akkor szélesebbre mentek, hogy ne omoljon be. A mérnökök kiadták a mélységet, meg a közepet, és a kubikosok kiszámolták milyen/mekkora legyen a tető szélessége.

A falun áthaladó Krivaja patakot két alkalommal tisztították. „Annyi csíkot nem ettek a kishegyesiek, mint akkó” – mesélik. Vize tele volt halakkal,

A gát 1934-ben

Gátépítés

*A futóhomok miatt a partoldal több helyen is beomlott,
ezért rőzsefonási munkálatokat is végeztek*

különösen sok volt a csík. Minden kubikos naponta egy nagy kandli (tejeskan-na) csíkkal tért esténként haza. A patak vizét mindig a hidaknál torlaszolták el. Gátat építettek gerendákból és deszkákból. A gát víz felőli részét füves hanttal, szalmával kevert földdel szigetelték. Zárásoknak nevezték a gátakat. Legjobban a zárásoknál lehetett keresni. Akik a zárásokat csinálták, az a kubikosbanda kereste a legtöbb pénzt. Amíg a zárás készült, a többi kubikos „szabadságolt”. Zárásoknál kiscigányban, mezítlábasan taposták a földet és a szalmát, hogy összeálljon és szigeteljen. Víz fölé érve már könnyebb dolguk volt. A Krivaja patak medre 8–10 nap alatt telt meg vízzel. A kaszálókban nem volt gond, mert nagy volt az árterülete a pataknak, oda folyhatott bizonyos mennyiségű víz, a zárásoknál pedig körárkot csináltak, amelyen keresztül a napi munka befejeztével éjszakára engedték a vizet továbbfolyni.

A medertisztítás a legnehezebb kubikosmunkák közé tartozott. De meg voltak fizetve. Egy kubikos háromszorosát kereste, mint egy mérnök.

ÉLETFORMÁK

„Az időjárás nekünk nem számított. Mi nem bújhattunk el se az eső elől, mert ha az eget néztük, a munka nem haladt. Mi a sarat megszoktuk, azzal dolgoztunk, abban dolgoztunk. És akinek vízáteresztős volt a csizmája, annak estére olyan lett a lába, mint a főtt rongy. Ilyen helyeken kapta az ember a nagy, egész életre szóló bajokat.”¹³ A kubikolás sohasem járt együtt az otthonlakással. Hétfőn hajnalban útra keltek, s szombaton délután a „négyórás” vonattal megjöttek, hátukon az üres tarisznyával. Temerin és Hódság környékéről kéthetente jöttek meg. Ragyogó, napbarnította arcukról a boldogság sugárzott. Fáradásnak nyoma nem volt. Szemükből fény áradt, mely átsugárzott az itthon maradottakra. Ha jó volt a brigád összetétele, viccelődtek, nótára fakadtak. A kocsmák előtt megálltak, ritkán ültek be a kocsmái asztalok mellé, inkább a sötét körű csoportba verődve álltak. A kocsmák előtti kispadon tanyáztak tíz-tizenöt percet 2–3 deci bor meg egy csavart cigaretta mellett. Ez benne volt a hazafelé vezető útban.

„Nagyon boldogok vótunk, amikő megkaptuk azt a kis píz, örült az ember, mer értéke vót a píznek. Minden két hétben fizettek. Kiültünk a kocsmá elé, itt is, ott is 3–4 kubikus, mindné vót üveg! Akkő még a bor uralkodott, nem a sör. Egy-egy helyen két deci fröccsöt ittunk, oszt mentünk tovább. Mikő emesétem (elmeséltem) itthon a kollegáknak, hogy mennyit kerestem, mindenki kubikra akart gyünni. 1939-ben ötezer dináré vették a szüleim ezt a házat. Nagy píz vót ám akkő ötven dinár, amit két hét alatt megkerestünk.”¹⁴

Adatközlőm, Baranyi Antal 1922-ben született. Harminc évig kubikosként dolgozott, ebből huszonötöt vizeskubikosként, ötöt betanított munkásként bágeron. A kubikosok életformáját részben adatközlőim visszaemlékezéseik alapján adom közre, megtartva a hitelességet, az ízes-zamatosságot.

Baranyi Antal:

„Azt nem lehetett, hogy hétfőn nem gyütté, oszt majd megyek kedden. Akkő te azon a héten nem gyütté. Ha nem bírtam főkeni, anyám lerántotta rulam a dunnát: Indújj (indulj) – kiabálta. A nagyállomáson (Lovćenac) ott kerülte mindig a gyorsvonat a személyt. Akkő má nem értem vóna e a hegyesi állomáson a vonatot. Hajts, itt föl a szurgyikon, ki a szikicsi állomásra. Ott szátam (szálltam) föl.

Baranyi Antal szülőháza 1800 körül épült. Az ablakok és az oromzat eredeti

A jó brigádban elehetett viccelőnni. Nézted, hogy a másik hogy halad, ne-hogy emaradj, nyomd meg te is. Reggelire szalonnát ettünk, tejet ittunk. Sok tejet fogyasztottunk. Egy–másfél litert naponta. A szállásokon vettük. Evittük itthonrú a szalonnát, a babot, a lisztet, hajmát (hagyma), sőt, paprikát, tarhonyát. Amíg nem ismertük ki a terepet, a krumplit is. A vörös zsírt vettük a német szállásokon, mer azok azt nem ették, a varslizsír az, az a legfinomabb. Éket vágunk a gödörpartba (árokpart), téglát, rá a vaslábast. Csutával, szárral, gallyal tüzeltünk alatta. Megpirítottuk a szalonnát, annak a zsírjában a hajmát, rá a krumplit, amikő félig megfőtt, tetejire szórtuk az édesanyám gyúrta tarhonyát. Nem vót annak semmi baja. Hét óráig dógoztunk, hatkő (hat órákor) alágyútottunk, mer mindig ott csinátuk az éket, ahun dógoztunk. Mire befejeztük a munkát, az étel is kíszen vót. Ha efogyott a tarhonya, csinátunk gaggancsos paprikást. A lisztet megkevertük vízze, nem vót abba tojás. A forró paprikáslébe kanállá (kanállal) beleeresztettük és megvót a gaggancsos paprikás. Sokan nem tuggyák, hogy a gaggancsos paprikást nem szabad kevergetni. Egyik nap paprikás krumplit főztünk, másik nap krumplipaprikást. Egy embernek két liter tömény paprikás vót az adagja. Asztán egy kicsit beszélgettünk, oszt lefeküdtünk. Én szomorú embert nem láttam. Hétfűn, mikő mentünk vissza, vittünk egy nagy kána babot, oszt arra két napig rájártunk.

Legtöbbet szállásokon aluttunk. A szivárványos rongypokrócot levittük, meg a nagykabátot, oszt azza betakaróztunk. A szegíny embernek nem vót subája. Nem vót hideg, mer legtöbb helen az istállóban aluttunk, ahun jószág is vót. Kubikusnak ott kint a hele. Amikő végleg gyűttünk haza, össze, a fegyvert (ásót, lapátot) két helen átkötöttük, a vállunkra vetettük, a tarisznyát meg a hátunkra. Zsákbú vót a tarisznyánk.

Az árokparton főtt vacsora fogyasztása

Jó hangulat vót, jobb vót, mint most. A szavunk járása az vót: Ha pattyogsz, akkó haladsz, ha leúsz, akkó maradsz. Hétvégén a Gubanics Etel nénihő mentünk, ő olcsóbban adta a bort, mert vót neki szőlője, oszt termett. Négyen vettünk egy litert, fél-fél dinárba került. Huncut vót az Etel néni: No fiaim, egy szelet kenyeret csináljak? – kérdezte. Házikenyér, amilyen széles vót a cipő, olyan karikát vágott, megszírozta, sózta, paprikázta, csúszott rá a bor. Utána megittunk még fél-fél litert.”

Az ármentesítés évtizedeiben a mind nagyobb tömeget kitevő kubikosok lakóhelyüktől távol vállalkoztak. Kétlakiak voltak kora tavasztól a tél beálltáig. Ritkán keveredtek más térségek kubikosaival.

Káplár Péter:

„1956-ban, amikő kitört a forradalom Magyarországon, nem jártak a vonatok, nem birtunk hazagyünni. Akkó Ószivácon dőgoztunk. Ott tizenöt hónapot kubikóttunk egyfolytába, megszakítás nélkül. Esett a hó, havazott, megkerestük az árkot, kihánytuk a havat és pucóttuk tovább. Ott lent nem vót megfagyva. Tűzoltóvíddröckkel öntöztük a vizet át, mer még akkó is megkerestünk akármennyit. ’56 telin nagyon fújt a szél, nem birtunk kint lenni. Kemenében tüeltünk egy sváb szálláson. Valaki kivett egy parazsat a kemencébü oszt Cz. János bácsi csizmájába tette. Mikó az beletette a lábát, mingyá nem érezte, mer szoka, meg a kapca, eccé csak elkezdte rázni a lábát, aszongya, sicc, megin rázza, sicc, úgy lerúgta a lábárú a csizmát, hogy nem vót megállásunk előtte.

1957-ben nagypéntek napján borzasztó hideg vót. Lezártuk a kanálisná a Nagy Bögölyt¹⁵, nulla fok körü vót a hőmérséklet. A Mihálovics Sanyi azt a 100 métert 2 liter pálinkáé leúsztta. Akkó derút ki, hogy ő tengerész vót. A ruháját odavittük a célhó, aztán meg megünnepeltük. Lezártuk a százméteres

szakaszt, annyi halat fogtunk, hogy Hegyesen mindenki halat evett. 3–4 kilósakat fogtunk, úgy büzlött a vonat, amikó gyöttünk haza. Decemberig dógoztunk, Kucuráig elértünk. Behavazott.

A Bögöly mélysége néhol elérte az 5 m-t. A Nyírádi Péter bácsit heccőtük, hogy nem mer beleugrani. Hát beleugrott úgy csizmástú, a ködmöny is rajta vót. Emerút. Mikó másocó főgyütt, addigra a Mihálovics Sanyi levetkőzött meztelenre, utánaugrott, úgy tolt ki, nehezen. Fejtetőre állítottuk, fogtuk a lábát, csak úgy ömlött belüle az a mindenféle víz, iszap. A Sanyi meg nyomkodta a lábáná fogva lefelé, hogy minden víz kigyűjjön belüle. Amikó észhő tért, levetkőztettük, amit tuttunk, ráterítettünk, oszt szaladtunk száré a határba, akkó nem így vót, mint most, tele vót szárkúpokkal a határ, körúraktuk, tűzetünk rá, hogy főmelegedjen. Ez igaz vót. Megkérdeztük: Mé ugrott ke bele? Aszittem tudok úszni! – mondta szegény Péter bácsi. Különös ember vót, az esküvői cipőjét a temetésig megőrizte.

Eccé meg ekapott bennünket egy nagy eső, de borzasztó eső. Láttuk a felhőket. Mindenki szaladt pár kilométert. Pár százan beszaladtunk egy szállásra, de addigra má megáztunk. A Lajos bácsi száraz maradt. Mire mentünk vissza, ő má árkót. Hát ő nem szaladt sehova, levetkőzött mesztelenre, ruháját elásta a földbe, mikó elkállt, kivette, fölöltözött oszt minden rendben vót. Meg is fürdött, meg száraz is maradt.

Vót kubikustemetés is, amikó a Kobrehel Misa bácsi meghalt. Az összes kubikus ott vót. Akkora temetés nem vót Hegyesen, még a Pokróc Erzsinek¹⁶ sem. Vót kubikusnóta is:

*Ettem fagombot, agácfalombot,
Ettem má sok fene jót.
Megettem a tyúk alú a csirkét, fészket,
Utána az újszülött csibéket.
Ettem fagombot, agácfalombot.*

1957-ben Kúlán egy egyoldalas árkot ástunk a kucorai útról befelé, januárban, februárban félmesztelen dógoztunk, József meg Sándor napján meg behavazott. Oszt tartotta ám magát a hó.”

Pénzes munkának is neveztek a kubikolást. Nem mindenki bírta, nehéznek találták. Meg azután sokan nem szívesen keltek útra, nem vállalták a kétlakiságot.

Munkájukat teljesítmény szerint díjazták kőbölre, ki hány köbmétert dobott ki. A hetente, kéthetente történő elszámoláskor kevés eltérés mutatkozott a megkeresett bérekben, hiszen a bandagazda olyan kubikost „szedett össze”, akinek munkabírásában biztos volt. Így a teljesítménybér is szinte azonos volt. Gyors és eredményes munkát abban az időben csak a kubikosok végeztek. Progresszív jelenségnek számítottak a termelékenység szempontjából.

Az ármentesítési, medertisztítási munkálatok felgyorsulásával megnő a hegyesi kubikosok száma. A kemény csatornamunka, a kétlaki élet sem riasztotta el őket a munkába állástól, a pénzkereseti lehetőségektől.

Fő hivatásuknak a kubikolást tekintették. Az itthoni mezőgazdasági munkák az asszonyra, az idősekre és a gyerekekre maradtak. Ez alól csak az aratás-cséplés volt kivétel. Egy kubikos egy hét alatt hét–nyolc lánc búzát vágott

lc.¹⁷ Hétvégeken, amikor a gazdák nem kaptak napszámost kendert vágni, vasárnaponként még oda is elszegődtek. A kendert nehéz vágni, ezért nem mindenkinek az erejéből futotta. Négy kvadrátot vágtak le napjában. A gazdák (negyven, hatvan lánccal rendelkezők) 3–4 hold kendert is vetettek (pl. a Kecs-kés Péter gazda), s ennek levágásába belesegítettek a kubikosok.

Csépléskor elálltak a géphez. Erről előre megegyeztek a vállalkozóval (a mérnökkel). Volt olyan is, aki soha életében nem volt gépnél, csak kubikon. Akiknek birtokában volt 1–2 hold föld, ahol a kenyérrel való megtermett, nem állt el csépelni, mert többet megkeresett a kubikon.

Az ő munkacorejüket nem lehetett megfizetni. Móvába is csak falat verni¹⁸ jártak, ha cimborájuknak kellett segíteni.

Nevükhöz fűződik a Kishegyesen áthaladó nemzetközi út építése is.

„1935-ben és 1936-ban a nemzetközi utat is mink csináltuk. A Nagyhidat is. Az egész földet mink hordtuk oda kordés kocsival. Egy köbmétert vitt egy ló. Kilenc kordé vót. A kubikosok tőtötték föl az egészet. Egy év alatt a földmunka meglett. A beöntés tartott soká (betonozás). Aki vezette a munkálatokat, az orosz mérnök vót. A sódert vonaton hozták, mink hánytuk bele a kamionba, majd letúrtuk rakásra.”¹⁹

Lassan elindultak a társadalmi felemelkedés útján. Házat tudtak venni, vagy a meglévőt korszerűsíteni. A nagyobb keresetet biztosító kubikolás önálló főhivatássá vált a kishegyiesiek körében. Csak teljesítményre dolgoztak. Ha egy kubikos ránézett egy kertre, rögtön meg tudta mondani, mennyiért ásná föl. De mindennel így voltak. Napszámba, átaljába nem dolgoztak. Órabérbe sem. Ez alól kivétel csak a gyökeres talaj volt, ahol a gyökérszedés időigényes. Ezeket mellékmunkának tekintették, s általában nem földényben végezték. A kubikosoknál a teljesítmény szerinti bérmunka vált uralkodóvá.

Nem túrték, ha rájuk szóltak. Akkor gyújtottak rá, amikor akartak. Ha a bandagazda elkiáltotta magát: Gyúdzsd meg! – akkor mindenki megállt és rágyújtott. Olyan kubikos nem volt, aki nem állt meg. „A fiatalokat ilyenkö küttek vize, két kilométerre, meg két nagy vizeskána a kezekben. Nem vót ott visszaszó. Örüté (örültél), hogy megtúrtek, mikó visszaérté, a többi má rég eszítta a cigarettát, oszt kubikótá tovább.”²⁰

Szabad, önálló életüket nem cserélték el semmilyen más napszámosi munkáért, függetlenül attól, hogy az elképesztő legnehezebb munkát végezték. Teljesítménybéréért tudta, hogy megdolgozott. Senki sem hajtotta, önmaga erejét bocsátotta áruba, mert volt értelme. Úgy érezték, most először az életükben nincsenek kizsákmányolva.

Nem sok jelentőséget tulajdonítottak a szavaknak, nem a szavak emberei voltak. Itt mindenki a saját darabjáért felelt, itt mindenki tudta a helyét. Talajismeretük felülmúlta a mezőgazdaságban dolgozókéét. Hogy mi az élő talaj és mi a holt talaj, meg tudták állapítani. Ha beálltak egy darabba, öt százaléknyi eltéréssel behatárolták a töltés idejét, azt is, hogy mikor válik élő talajjá a töltés. Agyagos, cserepes talajnál szikrázott a föld ásóik alatt. Vállból mozgatták az ásót, a lapátot, s legtöbbször fölfelé kellett dobálni, sokszor két-három méter mélységből. Legmesszebbre a Török Károly tudta eldobni, ebben senki sem érte utol.

Természetes köbméternek számított az, ami a földben, a talajban van, nem az, amit a kocsira, a kordéra raknak. Kemény, tömény föld, amit ásni lehetett. Abban mérték a köbmétert.

Az ármentesítési munkálatok csökkenésével, s ahogy ők mondják a „báger megjelenésével” munkaalkalmaik csökkentek. Az utolsó igazi kubikosbanda 1971-ig tartotta magát. A megélt élményekről az a néhány, ma hatvan éven felüli személy tud még élesen visszaemlékezni, akik akkor fiatalon bekeverültek egy ilyen brigádba.

„1965-ben szereltem le. Szakmám vót, de munka nem. Pízem nem vót, csak ingem meg gatyám. Anyámék úgy kértek kőccsön píz, hogy haza birjak gyünni a katonaságtú, Pulán szógátam. A Varga Feri bácsi hívott, – áj, de jó kubikus vót, – hogy menjek a kubikra. Nem tudtam én, hogy mi a kubik. Erőm vót, csak tudomány nem. Szorítottam az ásó nyelit, köpködtem a tenyeremet, csupa hólyag vót.

1967-ben kétszázharminchatezer dinárt kerestem egy hónap alatt. Akkó vettem a T 12-es motorbiciklimet. Ettú nagyobb öröm sose nem is ért az életemben. Rengeteg píz vót. Vót aki egy havi keresetén egy hold földet vett. Ekkora öröm nem is fog érne. A másik hónapba megint bementem Verbászon az üzletbe, két öltöny ruhát vettem magamnak. Hegyesen büszkébb legíny nem vót nálam. Motoron jártam munkára, a Lepíny Matyit vittem. Csinos vótam hétvégeken. Két év alatt öt öltönyt vettem. Nagyon sok pízem vót. Ettú nagyobb élmény nem vót az életemben. Tíz évig dógoztam Németországban, de az nem vót ilyen szép, mint a kubik. Kár, hogy vége lett. Nem is lehet azt kifejezni, mekkora élmény vót 236 ezer dinár. Nehéz munka vót, mer vót úgy, hogy mire anyám az asztalra tette a vacsorát, elaludtam.

De nem csak a píz számított, a brigád, a banda. Jó hangulat vót. Összeugrasztották egymást a kubikusok, de má vótak vagy negyven-ötven évesek, hogy nem mernek birkózni. Egy titósért.²¹ Mink meg drukoltunk nekik. Az olyan humor vót. A Lábadi Pista nyerte meg, az hétvégén leparkolt az öreg Pöndölben, hétfün még mindig ott hangót. Beszótunk neki, gyűjjik ke, mer a Varga Feri kicsapja, főszedelőcködött, oszt gyűtt vissza Verbászra.”²²

Szórakozóhelyeik rend és rang szerint pontosan behatároltak voltak:

„– az Üрге kocsmába a szikicsi szógálók, béresek jártak
– a Zódkertbe az úriemberek: patikus, doktor, ügyvéd, bíró, pap
– a Bábi kocsmá az iparosoké volt
– a Nagykoksma, aki egy kicsit jobban utolérte magát, volt háza
– a Csernik kocsmá is ilyen volt
– a Dömötörhöz, akinek egy-két félszölleje is volt, egy lánc földje, nem a kubikosbanda.

Az Üрге kocsmá bevett mindenkit, csak 15 éven aluliakat nem engedtek be. Kubikosaink itt is megfordultak, valamint a Nagykoksmában és a Cserniknél. Ez utóbbiban a kuglipálya miatt.

Én boldog vótam, de a másik is. Jól éreztem magam mindenhun, mer tudtam keresni. Csak nem köll nagyravágyónak lenni” (Baranyi Antal).

VISELET

Ruházatukat a gazdasági-anyagi lehetőségeiken kívül a munkakörülmények szabták meg. Viseletük nagyjából uniformizálódott:

- bakancs, később gumicsizma
- bocskor
- szövethadrág
- kiskabát vagy lajbi

- kislajbi (mellény)
- ing
- kalap
- bekecs, ködmön
- micisapka.

Ebből tevődött össze a kubikosviselet. Vándoréletüktől függetlenül sohasem változott. Munkásruhát nem vásároltak, mert az uraskodásnak számított. Keresetükből erre nem áldoztak. Ruházatuk csak az elnyűtt, avultabb ruhadarabokból állt össze. Az elhunytak ruházatát, különösen szülők esetében tovább viselték, „munkára hordták”. Folt hátán folt volt. A nadrágok térdein óriási foltok díszeltek, de rongyosak sohasem voltak.

A kiskabát vagy lajbi (zakó) nem mindig egyezett a nadrág színével, minőségével. Legtöbbször nem. A lajbit tovább viselték, akkora strapának nem volt kitéve, mint a nadrág. Amennyiben a család, a rokonság nem tudta belsőleg megoldani a nadrág pótlását, vásárokon újat vettek a szabóktól. Akkor is leginkább a már meglévő került a kubikra, az új lett az ünneplő. A bársony-nadrág nem illett hozzájuk, az olyan uras volt.

A kislajbit (mellényt) nyáron is maguknál tartották, mert ha leültek pihenőre, felvették, „magukra dobták”, tartva attól, hogy izzadt, kimelegedett derékuk meg ne hűljön.

Bakancsot, csizmát újat vásároltak. Bele kapcát húztak, amely hűvösebb időben melegítette lábukat. A kapca anyaga parget, alakja négyzet, széleit beszegték. Talpukat középre helyezték, először a lábujjaknál fölhajtották, ráhajtották a lábfejre, majd két oldalról a bokára és a sarokrésszel mindezt lezárták. Madzaggal, zsineggel a boka fölött átkötötték, hogy ne csússzon le. A kapcát a zokni tetejére, nagy hidegekben a szoka tetejére csavarták. Esős, hideg időben elmaradhatatlan kelléke volt viseletüknek.

„Eleinte bakancs vót, azon is főt hátán fót, a vizet akkó is beeresztette, beszivárgott. Megszívta magát vízzel, nagyon nehéz vót. Asztán, ha egy kicsit javult az idő, levetettük és mezítláb dógoztunk.”²³ Csizmáikat nyáron a pántos bocskor váltotta föl, de vizes csatornamunkához a csizmának mindig kéznél kellett lenni. Hétvégeken bocskorban, szandálban hazautaztak, a csizmát pedig szálláshelyükön hagyták. Az idő múlásával lábaik megéreztek a csizma súlyát. Lábaik tönkrementek, kisebesedtek, az erek kicsattogtak, amelyet nem a nehéz fizikai munkának tulajdonítottak, hanem a csizmának, amely több évtizeden át forróságban és hidegben a lábukon volt.

Idehaza, kubikon kívül bőrpapucsban jártak-keltek. Bocskorban a béresek közlekedtek, hozzájuk ez nem volt méltó.

Az első generáció, akik még a húszas-harmincas évek elején kezdték a kubikolást, már nem váltottak világot, hűek maradtak a kalaphoz. Elnyűtt, zsíros kalapjuk télen-nyáron a fejükön volt. A fiatalabbak nyáron kiskarimájú szalmakalapra cserélték fel, bár igazából a hegyesi kubikosokra ez nem volt jellemző. Viselt kalapjaik szélét lefelé hajtották, hogy az eső ne álljon meg a karimájában. Lekonyult kalapjaikról már messziről megismerték őket. A micisapka-viseletet embere válogatta. Idősebbek ritkábban, a fiatalok tavasztól őszig teljes rendszerességgel viselték. A simlije – napellenző – széles volt, védte szemüket a tűző naptól.

A téli fejedők közül a subasapka (kucsma) csak az ötven éven felülieket illette meg. Az öregedést jelképezte.

Fekete klott gatyában, középén a mérnökkel

Ingjük téli és nyári öltözetüktől függően mindig sötét színű, többnyire kockás. A mellzsebben apróságokat tartottak, pl. zsineget, amire gyakran szükség volt, de ugyanakkor nem volt súlyos. A „tózni” a hajolgatáskor kiesett volna, ezért azt a lajbizsebben tartották. Ha az ing gallérja elkopott, újabb folttal kiegészítették és viselték tovább. Sohasem távolították el, mert a gallér nélküli ing a földönfutókat jelképezte. Gyolcsingeiket, gatyájukat a család varrta, ritka volt az a család, ahol valaki ne tudott volna szabni-varrni. Amikor kubikos mulatott, messzire elhallatszott a nótája: Gyolcsból van az ingem, gyolcsból a gatyám.

Alsóneműjük sötét színű: nyáron féltérdig érő klottgatyá, télen hosszú szárú, csíkos parget. Alsó ingjük flanel, szürkés színű, hogy ne látszódjon rajta a piszok. Hetente tisztálkodtak, cserélték alsóneműjüket. Amikor két hétig úton voltak, maguk mosták alsóneműjüket: a nyári sötétkék trikót, az ún. „majicát”²⁴, gatyát. Háziszappannal mosdottak és azzal is mostak.

A bekecs ujjatlan mellény, a téli öltözkészlethez tartozott. A kabát (lajbi) fölé húzták téli időben. Báránybőrből készült, később kívülről műanyag borítást kapott. Ez utóbbit iparilag gyártották és a hatvanas években került a kereskedelembe. A szegény embernek subára nem tellett, a bekecs is már túlhaladottnak számított.

Az őszi dér beálltával előkerültek az egyujjas kötött kesztyűk, amelyeket asszonyaik kötöttek, horgoltak csöndes téli napokon már a következő télre gondolva.

Nyakkendőt sohasem viseltek. Ünnepnapokon a fehér inget nyakig begombolták, fényképezkedés alkalmával erre külön odafigyeltek. A nyakkendő viselése kispolgárinak hatott volna: „Mink nem akartuk utánozni a gazdagokat.”

SZERSZÁMAIK, MUNKAESZKÖZEIK

A hegyesi kubikoslapát az ún. csukalapát. Téglalap alakú, hosszúkás, kb. 20 cm széles. A csukaszájú lapátnak a széle keskeny és lassan magasodott, 2 cm-től a lapát nyelénél elérte a 9 cm-t. A mély lapát nem volt alkalmas a kubikolásra, mert nem szaladt ki belőle a sár. Nyele hosszú, enyhén ívelt. A lapátnyelet minden kubikos maga állította be, hogy kézre essék. Lapátnyélnek a fűzfa volt a legjobb, ásonak fenyőfából gyalulták a bognárok. A fenyőfa nem égette a tenyerüket. Az ásó kiegészítője a pedál vagy rúgó, amelynek segítségével belenyomták a földbe. Így teljes ásonyomat tudtak kiemelni.

A napi munka befejeztével a kezük ügyébe kerülő ággal, tégl- és cserépdarabbal megtisztították szerszámaikat. Új ásóval nem mentek kubikra, mert nem csúszott rajta a föld, megragadt. Először kikalapálták, majd otthon a kertben bejáratták.

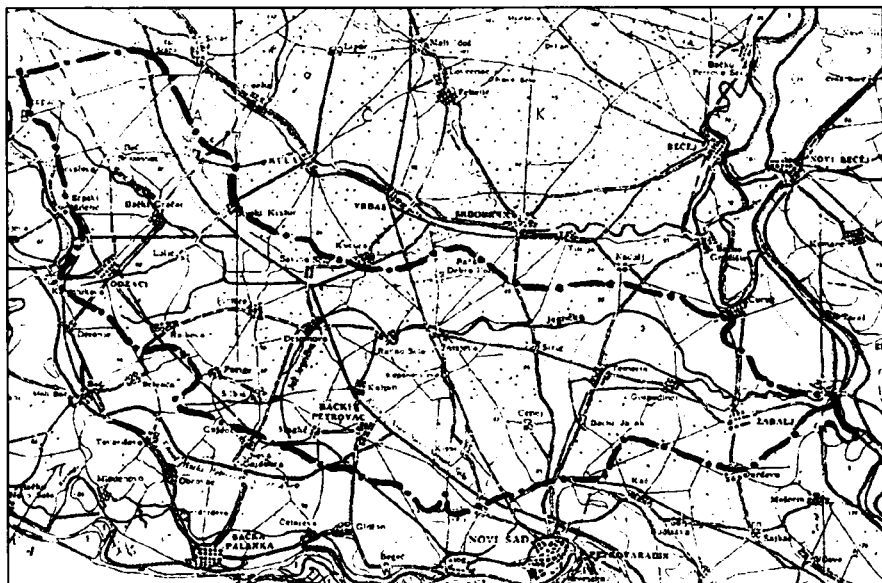
A JEGRICSKA

Mikor a kubikosok hozzátartozóit arról kérdezzük, hol kubikoltak szüleik, nagyszüleik, tömör egyszerűséggel azt válaszolják: a Jegricskán. A Jegricska csatornarendszerének kiépítésében hét évtizeden keresztül a következő helységeknél kubikoltak a hegyesi emberek.

Vepród (Kruščić) (Veprovác)
Lipar
Bácskeresztúr (Ruski Krstur)
Szivác (Sivac)
Petróc (B. Petrovac)
Kölpény (Kulpin)
Bács (Bač)
Apatin (Apatin)
Szilágyi (Svilojevo)
Zsablya (Žabalj)
Sajkásgyörgye, ajkukon Gyurgyevo (Đurdevo)
Boldogasszonyfalva, ajkukon Goszpodinci (Gospodinci)
Sztapár (Stapar)
Kissztapár (Mali Stapar)
Nemesmilitics (Svetozar Miletić)
Újszentiván (Despotovo)
Szépliget, ajkukon Gajdobra (Gajdobra)
Bácsótóváros, ajkukon Tóváros (Tovariševo)
Szilbács (Silbas)
Verbász (Vrbas)
Kiskér (Bačko Dobro Polje)
Hódság (Odžaci)
Szilberek (B. Brestovac)
Szentfülöp (Bački Gračac), ajkukon csak Filipova
Liliomos (Lalić) ajkukon Lality
Paripás (Ratkovo), ajkukon Pereputty, a szerb Parabuć elnevezésből (1905)
Kúla

Baranyi Antal nyolcvankét évesen a szerszámaival

A Jegricka

Cservenka
Kucora (Kucura)
Újsóvő, ajkukon Sóvő (Ravno Selo)
Torzsa (Savino Selo)
Ókér (Zmajevó)

A Jegricka folyó – folyócska – valamikor Dél-Bácskát keresztül-kasul szel-
te. Az 1880-as évekig természetes folyása volt, majd az ármentesítési munká-
latok, az emberi kéz megváltoztatta a folyó rendszerét.

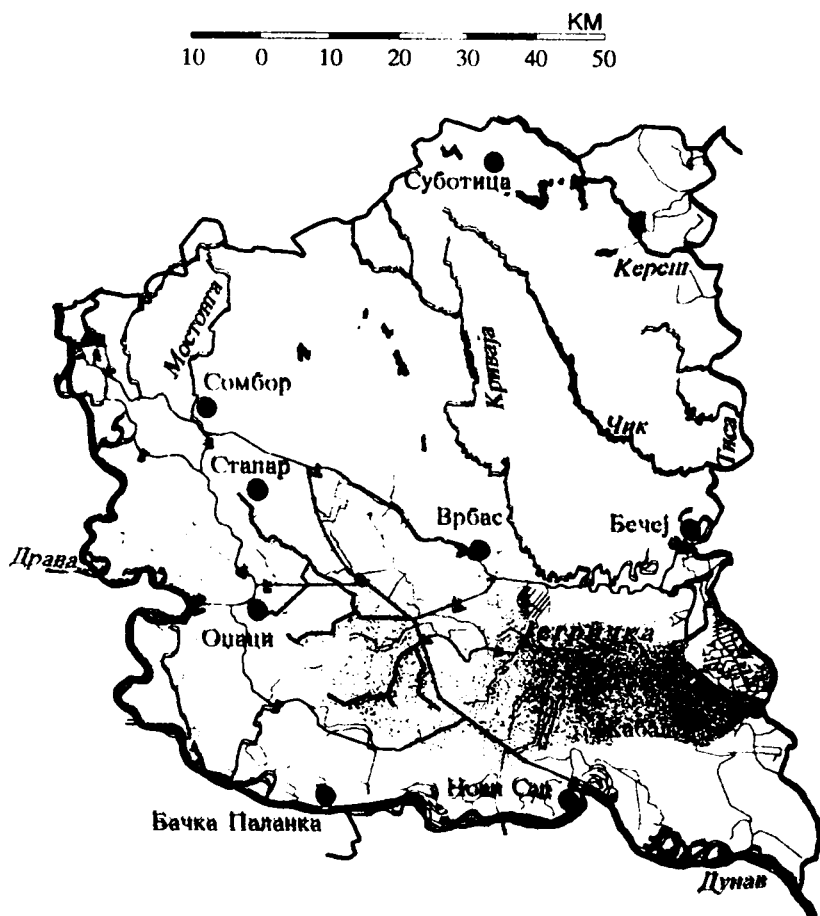
Az össz termőterülete Dél-Bácskának 273 000 ha, ebből a Jegricka folyó
kanálisaival együtt 144 200 ha-t fed le, azaz a termőterület 53%-át.

Az ármentesített terület hosszúsága kb. 100 km, szélessége átlag 14,5 km.

Folyómedre az elmúlt 120 évben meghatározó változásokon ment át. Bár-
mennyire is a Jegricka volt Dél-Bácska leghosszabb folyója, mégsem képezett
igazi vízfolyamot, inkább mocsaras, szélesebb-rövidebb bemélyedésekkel volt
összekötve. Mindezt azért tartom fontosnak elmondani, mert a kishegyesi ku-
bikosok életük java részét a Jegrickán töltötték, ott kubikoltak.

Először 1870-ben a Sztapár–Újvidék kanális kiásával szabályozzák némi-
leg a Jegricka folyásának irányát, majd 1880-tól sorra alakulnak a vízelvezető,
vízszabályozó, ármentesítő, vízlecsapolással foglalkozó társulatok.

1886-ban Keresztúron megalakul a Keresztúr–Verbász Ármentesítő Tár-
sulat, amely 1945-ig eredményesen működik, kb. 222 km kanálist építenek ki.
Ennél a társulatnál már 1910-ben kishegyesi kubikosok dolgoznak. Hat sze-
mélyről tudunk, akik Keresztúrnál kubikoltak.

A Jegricska

Az árvíz, a talajvíz, a mocsarak mind eredményesebb lecsapolása nem ment egyik napról a másikra. Számtalan akadályba ütközött, elsősorban anyagi tényezők játszottak közre.

A Jegricska Boldogasszonyfalvától (Gospodinci) felveszi az Almás patak nevet és Zsablyánál a Tiszába folyik.²⁵

A csatornahálózat ásásán kívül dolgoztak a szilági és a bácsi halastó kiépítésén.

„Dolgoztunk sok helyen Bácskában, Bánátban, Szerbiában. Kolibarán (Kolubara) nyitott szénbánya volt, ott is dolgoztunk. Egy helyen szintén Szerbiában nagy puskaporos raktárak alapjait ástuk. Elkerültünk még a Sándor király szőlejébe is. De főleg csatornát ástunk. Egy időben a hegyesiekből öt kubikosbanda is alakult, ha nem több. Elláttuk kubikossal az egész környéket, Szabadkától le egészen Szerbiáig, keresztül-kasul (Vásárhelyi Pál).²⁶

1953-ban Kúlán a rizstelepnek mélyítették a talajt.

A kubikolás utolsó állomása. Betonozzák a kishegyesi Vasút utcát 1971-ben

Az ármentesítési munkálatok megszűntével és az életszínvonal emelkedésével más jellegű munkaalkalmak adódnak a hegyesi kubikosoknak. Szennyvízelvezető csatornákat ásnak, emésztőgödröket, benzintartályoknak az üreget.

Verbász városi szennyvízelvezető csatornáit mind a kishegyesiek ásták 1967/68-ban. Három méter mélységre mentek le. Gyakran megtörtént, hogy feljött a talajvíz. Az ilyen esetek megnehezítették a haladást. Amikor elkészültek a városon belüli csatornahálózattal, kiásták a három nagy ülepítőt és a várossal összekötő 3 km hosszú szennyvízelvezető csatornát.

„A városi szennyvízpumpának is a Varga Ferenc brigádja ásta ki a gödröt, a Fuderer Karlo volt az igazgató.”

Amikor vándoréletük állomáshelye közelebb került Kishegyeshez, biciklivel, nyári úton naponta megtették az 50 km-t. Kúláról, Verbászról hazajártak. Szerszámaikat munkahelyükön (a kubikon) az ácsolt fatákolmányban hagyták, s reggel ott találták. A kerékpáros karaván a kubikosok útját jelezte. Keresztúrról naponta jöttek. 8–10 km-t gyalogoltak Kúlára, ott felszálltak a vonatra, majd Verbászon átszálltak a Kishegyes felé induló személyvonatra. Reggel úgyszintén. Majd kidobtak tíz köbméter földet, 8–10 km-t begyalogoltak Verbászra és este a fél hetesi vicinálissal megérkeztek naponta. „Az nem volt távolság” – mondják ők.

A nemzetközi út mindkét oldalának kiárkolása is (a feketicsiekkel és a topolyaikkal együtt) a nevükhöz fűződik.

1965-ben ők szedték föl a kisvasutat, amely Kishegyes–Csengetyús állomásról Gunarason át Vögyig vezetett. Itt is folyóméter után fizették őket. A vas-konstrukciót; a síneket, a kocsik kerekeit a hódásági Otpad hulladékfölvásárló vitte el. Szállásokon aludtak, talpfával tüzeltek.

Szívesen emlékeznek a Krivaja medrének iszaptisztítására. Az iszapot lakott területen a kertekbe, a határban a termőföldekre dobták. Lakott terüle-

Még kézi erővel tisztítják a Krivaja medrét 1953-ban

ten harc folyt az iszapért, kiváló termőföld vált belőle. Amelyik gazda megelőlegezte a kubikosokat 1–2 liter pálinkával, annak kertjébe több iszapot dobtak, aki nem, annál soványabb volt a teríték.

Hivatalos adatok híján csak adatközlőink visszaemlékezéseire hagyatkozva tudjuk, hogy az 1910-es években Németországban és Franciaországban vendégmunkásként kubikmunkát végeztek a kishegyesi földmunkások. Már ekkor megkezdődött hét évtizedig tartó vándoréletük. S ettől kezdve a kétlaki élet a fő megélhetési forrást jelentette több száz (300–400) családnak.

Az 1960-as évek végétől jelentős mértékben csökkentek munkaalkalmaik. A virágzásnak indult jugoszláv gazdaság az emberi erőt lassan gépekkel cserélte fel. Az ármentesítési munkálatok megszűntével különösebb szakképzettséget nem kívánó foglalkozást, munkahelyet kerestek. Akik koruk miatt nem mehettek nyugdíjba, megpróbálták a rokon szakmákban elhelyezkedni. Szakképzetlen, felszakképzett munkásokká váltak a verbászi Napredak építőipari vállalatban, a kishegyesi Bácska téglagyárban, vagy néhányan a helybeli szövetkezet kétkezi munkásai lettek. Az idősebbek, az 50–60 évesek 15–20 év munkaszolgálattal nyugdíjba vonultak. Sajnos minimális nyugdíjtérítésben részesültek. Legtöbbjüknek a ledolgozott 40 év helyett húsz évet ismertek el. Szerszámaiktól, az ásótól és a lapáttól sohasem váltak meg. A technika, a gépésítés végleg eltörölte a kubikos életformát. Ami az utókomak példaként megmaradt: kiváló teherbírásuk, becsületességük és jókedélyük.

JEGYZETEK

¹ Móricz Zsigmond: Pesti Napló, 1939. április 30.

² Központi – Kishegyes valamikori központját nevezik még ma is így, i Horváth István háza, a Dömötör kocsmá és a Sziváci (Lenin) utca találkozása

- ³ Boross Lajos: A békésszentandrási kubikoskutatás, 1939. Kézirat, Néprajzi Múzeum, EA. jelzés nélkül
- ⁴ Németh István: Arcok zsebtükörben, 1984. (71–74. p.)
- ⁵ Adatközlő: Baranyi Antal (B. A.), szül. 1922, Kishegyes
- ⁶ Magyarországon a kapitalizmus korában, szerk. Szabó István, 1965. (408 p.)
- ⁷ Pénovátz Antal–Miomir Piroski: A topolyai és a kishegyesi község vízgazdálkodásának száz éve, 1986 (24. p.)
- ⁸ Adatközlő: Káplár Péter, szül. Kishegyes
- ⁹ Bački Gračac, magyar neve: Szentfűlöp. Ennek szerb megfelelőjét használták a kubikosok: Filipova Pereputty = Parabut, Ratkovo, azaz Paripás 1905-ben bekövetkezett névváltozása. Kubikosaink ajkán Pereputtyként él. Mindkét település a hódási községhez tartozik.
- ¹⁰ Adatközlő: B. A.
- ¹¹ Adatközlő: B. A.
- ¹² Adatközlő: K. P.
- ¹³ Németh István: uo.
- ¹⁴ Adatközlő: B. A.
- ¹⁵ Paróczy Erzsébet, ragadványneve Pokróc Erzs. Egyszerű, szegény asszony, aki egész életét kiszolgáltatottan, becsületos napszámosként élte.
- ¹⁶ Nagy Bögöly, Verbásznál folyik a Kanális alatt
- ¹⁷ Adatközlő: Rózsa György, szül. 1917-ben, Kishegyes
- ¹⁸ Falat verni, Kishegyesen a döngöléssel készült házakat vert falú háznak nevezik, s a falverők azok, akik ezt a munkát végzik.
- ¹⁹ Adatközlő: R. Gy.
- ²⁰ Adatközlő: K. P.
- ²¹ Abban az időben a legnagyobb pénzegység.
- ²² Adatközlő: Lakatos István, szül. 1943-ban, Kishegyes
- ²³ Adatközlő: B. A.
- ²⁴ Alsó, ujjatlan keskeny vállú trikóing.
- ²⁵ Monografija Jegrička, 1996 (Edicija Tija Voda), urednik: prof. dr. Veselin Lazić
- ²⁶ Németh István, uo.

IRODALOM

- Boross Lajos: A békésszentandrási kubikoskutatás 1939. Kézirat, Népr. Múz. EA. jelz. nélkül. 1.
- Katona Imre: A kubikostalicska és a talicskamunka I–II. Ethnographia, 1962: 512–532. p., 1963: 13–37. p.
- Katona Imre: Átmeneti bérmunkaformák In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában Szerk. Szabó István, 1965, 406–432. p.
- Katona Imre: A kubikosok viselete, Ethnographia 1961, 555–582. p.
- Katona Imre: Kubikosok a Pó és a Tisza völgyében (néprajzi párhuzam), MTANY XXVII. 1971. 179–195. p.
- Monografija Jegrička, Szerk. Prof. dr. Veselin Lazić, 1996
- Pénovátz–Piroski: A topolyai és a kishegyesi község vízgazdaságának száz éve, 1986
- Szabó István: A magyar parasztság története, 1940
- Vajdasági történelmi-földrajzi helységnévszótár, Zenta 1996. Összeállította: Fodor István

NÉMETH László illusztrációi

NAGYBÖJTI ÉS HÚSVÉTI NÉPÉNEKEK CSÓKÁN

A hamvazószerdától pünkösdig tartó időszak külön egészet képező része az egyházi évnek, mely magában foglalja a húsvétot, a kereszténység legkimagaslóbb ünnepét és az azt megelőző nagyböjtöt, melynek gyakorlását még István király rendelte el.¹ A húsvét körüli időszak egyes szakaszaihoz a megfelelő népelemek tartoznak.

Az énekek gyűjtése 1998 és 1999 során történt, az adatközlő Jasura József (sz. 1943-ban) csócai kereskedő volt, aki a templomon kívüli vallási élet (ki-lencedek, búcsújárás) legtermékenyebb szervezője Csókán. A hangzóanyagon kívül fölhasználtam a csócai kézzel írott kántorkönyveket is, melyek több száz éneket tartalmaznak, és amelyek szintén Jasura József jóvoltából kerültek hozzám. Az itt közreadott, e kántorkönyvekből származó énekek esetében nincs megadva a metrumszám és az eredeti záróhang.

E munkában nagyrészt azokat az énekeket mutatom be, amelyek már kiszorultak a hivatalos egyházi gyakorlatból, de otthon ma is szívesen éneklük őket a hívó emberek. Ennek ellenére van itt néhány ének (1., 2., 8., 9., 10., 16., 22.), amelyek a jóváhagyott² énektárakban is föllelhetők, de némileg különböznek az eredetitől, a variálódás jezeit mutatják.

Nem kerülnek bemutatásra azok az énekek, melyek benne vannak ma is az énekanyagban, de dallamukat és szövegüket tekintve is alig különböznek az énektári eredetitől. Ilyen pl. a *Gyászba borult Isten csillagvára*³ és az *Áll a győtrött Isten anyja*⁴ kezdetű ének.

A népelemek hagyományaink és kultúránk szerves részei, gyűjtésük, rendszerezésük fontos és sürgős feladata néprajzkutatásunknak, s bár az itt megjelentek között is van nem egy lenyűgözően szép alkotás, ne feledjük a következőket: az énekek *dallamai* nem gyökereznek népzeneinkben, általában műdalok, egyházi v. idegen eredetű dallamok, néhányuk a magyar nóták dallamvilágába illik (3., 4. a), egyes dallamok variálódtak (1., 10., 13.), nagyon kevés esetben egész közel kerültek népzeneinkhez (8., 9.). Az énekek *szövege* tekintetében is hasonló a helyzet: nem mindegyik költészetileg csiszolt, letisztult alkotás. Ezért az esetleges népszerűsítési szándék bizonyos fokú szaktudást és esztétikai érzéket igényel.

NAGYBÖJTI ÉNEKEK

A nagyböjt kezdetéhez a *hamvazószerdai* (1.) ének járul. A hamuhintés a bűnbánat ősi jele. Ezen a napon a templomban a pap jelképesen megjelöli hívei fejét az előző évi elégetett szentelt barka hamujával.

A *bűnbánati* énekeket (2–4.) egészen húsvétig éneklik. Ezek a bűnvallásról, bűnbánatról, megtérésről, vezeklésről szólnak.

A *Krisztus szenvedéséről* szóló énekek (5–8.) és a *Mária-síralmak* (9–11.) is húsvétig énekelhetők. A Mária-síralmak az Ómagyar Mária-síralom újabb kori parafrázisai, monológok, melyekben a Szűzanya kesereg fia szenvedéseiről és haláláról, a *Fájdalmas Szűzanyáról* szóló énekekben (12.) viszont a tiszta leíró-elbeszélő hang jut érvényre.⁵

A *feketevasárnapi* ének (13.) egy héttel virágvasárnap előtt éneklik. Ilyenkor a mély gyász jeléül a templomban levő feszületeket, képeket, szobrokat fekete vagy sötétlila lepellettel letakarják.

A *nagypénteki* énekek (14–16.) Krisztus panaszainak verses megfogalmazásai, de a szent kereszt fölmagasztalásáról is szólnak. Nagypénteken a szentsírba helyezéskor éneklik a Krisztus öt szent sebe olvasójához tartozó éneket is, l.: Kónya 1999., 22. sz.

Krisztus kínszenvedésének tiszteletét fejezi ki a *keresztúti ájzatosság* is, amit népünk a nagyböjt heteiben is végez. A keresztúti ájzatosság csókai énekeit l.: Kónya 1999., 18., 19. sz.

A HÚSVÉTI IDŐ ÉNEKEI⁶

Az énekek dallamainak hangneme legtöbbször az erőteljes, vidám dúr, a nagyböjti énekek esetében pedig a szomorú moll hangnem a gyakoribb.

Az örömteli *húsvéti* énekeket (17–30.) egész pünkösdig éneklik.

A *fehérvasárnapi* ének (31.) egy héttel húsvétvasárnap után éneklik. Eddig a napig hordják fehér keresztelési köntösüket a hagyományosan nagyszombatban megkeresztelt katekumenek.⁷

A húsvét utáni negyvenedik napon Urunk mennybemenetelének napján éneklik az *áldozócsütörtöki* énekeket (32–34.), ez a nap az évi egyszeri áldozás határideje.

A *pünkösti* énekek (35–36.) a húsvét utáni ötvenedik napon, a Szentlélek alászállásának ünnepén szólnak meg.

1. HAMVAZÓSZERDÁRA

Parlando ♩ = 68

1. Mi, gyar-ló em-be-rek,
Sok szo-mo-rú-sá-got

kik e föl-dön é-lünk,
és fáj-dal-mat é-rünk,

E vi-lág-nak

ten-ge-rén e-ve-zünk.

Em - lé - kez - zünk,
por - ból let - tünk,

És hogy is-mét por-rá kell majd len - nünk.

2. Nincs nekünk e földön sehol nyugodalmunk,
Nincsen maradandó, bizonyos városunk,
Itt mindnyájan jövevények vagyunk. R.

3. Csak egyedül mennybe igyekezzék szívünk,
Ott készítettett el állandóság nekünk,
Munka után mi örökös bérünk. R.

4. Ne bízzunk veszendő világi pompához,
Csalfa reményekkel teljes hiúsághoz,
Mely hasonló mulandó árnyékhoz. R.

5. Vétünkért a testet böjttel sanyargassuk,
Hív szolgálat alá szenvedéssel hajtsuk,
És egészen Istenhez hódítsuk. R.

6. És midőn testünktől a tiltott étkeket
Megtagadjuk, és a hiú örömöket,
Őrizzük meg a bűntől lelkünket. R.

Változatait l.: Éneklő egyház 1986., 63. sz., Tárkányi-Zsasskovszky 1874., 127. sz.

2. BŰNBÁNATI ÉNEK

1. In - dulj meg már, sze-mem, Hul - ló köny-nye - id - del,

Á-radj meg, én szí-vem, Bá-nat ten-ge - ré - vel.

2. Siránkozzál, lelkem,
Nagy keserúséggel,
Az élet halálán,
Könnyezz vércseppekkel.

3. Az egek királya
Meghal szegénységben,
A szívek öröme
Eleped ínségben.

4. Add szent kegyelmedet,
És véred hullása
Legyen az én bűnös
Lelkem újulása!

Középkori eredetű dallamát l. még: Éneklő egyház 1986., 20. sz. (adventi szöveggel), Tárkányi-Zsasskovszky 1874., 92. sz.

3. BŰNBÁNATI ÉNEK

1. Bű - nös em - ber, sírj zo - kog - va, u - táld meg a vét - ket.

Ki u - ra - dat ré - g - től fog - va se - bek - kel te - té - zed!

Át van ver - ve már szent keb - le, a kín - esz - közt, kér - lek, tedd le.

Te - remő - det. jó - te - vő - det bűn - nel ne sértsd töb - bet.

2. Gondold el, ó, bűnös ember, hogy kinek folyt vére,
Hogy maga az Istenember lőn lelkednek bére.
Érted viselt ő keresztet, a kinfára te szegezted,
Te kínoztad, ostoroztad, rútul szidalmaztad.
3. Ó, nézd kínját, bűnös lélek, az egek urának,
A mi vétünk keresztjének súlyától mint fárad!
Éles töviskoronája szent homlokát átaljárja,
Jobbítsd élted, ó, ne sértsed, nézd, mit szenved érted!
4. Nézz, bűnös, a keresztfára, s folyjon bánatkönnyed,
Hints csókokat szent lábára a nagy szenvedőnek!
Mondd: Jézusom, légy irgalmas, ím megtérek, ó, irgalmazz,
Már szeretlek, meg nem vetlek, kérlek, te se vess meg!

4. BŰNBÁNATI ÉNEK

$\text{♩} = 72$

1. Ó, ne bú - sulj, föld ár - va gyer-me - ke,
Ha kö - rül- vesz a ba - jok se - re - ge!

Ró - zsa nyí - lik a kín - tő - vi - se - ken,

R.
Nyu - god-jál meg az é - gi vég-ze-ten!

2. Légy közönyös az öröm s bú iránt,
Kövesd Jézust, a szenvedő királyt!
Könnyíthet ő a te kereszteden,
R.
3. Hogyha szenvedsz, s az Istenben bízol,
Jézusoddal egy pohárból iszol.
Buzdulj fel a dicsőült szenteken,
R.
4. Ha szégyenbe dönt ellen s álbarát,
S viselned kell a töviskoronát,
Ha vészfelleg sötétlik egeden,
R.
5. Fogadd el a szenvedés poharát,
Ez szépíti mennyei koronád.
Krisztus is túrt, hogy úttörőd legyen,
R.
6. Az alacsony sorsod meg ne utáld,
Sőt érette magát az urat áldd!
Példaképed üdvöztőd legyen,
R.

Változat I.: Jószy 1936., 134. sz., a reggeli énekekhez sorolva.

4.A BŰNBÁNATI ÉNEK

Parlando ♩ = 70

1. Ó, ne bú-sulj, föld ár - va gyer-me - ke.

Ha kö - rül - vesz a ba - jok se - re - ge.

Ró - zsa nyí - lik a kín - tő - vi - se - ken,

Nyu - god - jál meg az é - gi vég - ze - ten.

Nyu - god - jál meg az é - gi vég - ze - ten!

Szövege a 4. sz. szövegével azonos.

5. KRISZTUS SZENVEDÉSÉRŐL

♩ = 60

1. Jé-zus, én sze-rel - me-sem, Mi-re ju-tál, ked-ve-sem?

Min-de-nek-nek min-de-ne. An-gya-lok-nak é - kes-sé-ge,
Csil-la - gok-nak fé-nyes-sé-ge,

Föld - nek, ég - nek Is - te - ne, Föld - nek, ég - nek Is - te - ne.

2. Ó, véghetetlen szépség,
Nincsen orcádon épség,
Gyászba rejtezik színed.
Hull a zsidók bűsz haragja
Rád, angyalok szent vigalma,
Vért foly édes mindened,
Vért foly édes mindened.
3. Kiterjesztve karjaid,
Hogy bízzanak árváid,
S térjenek üdvös útra.
Szent szívedet felénk tárod,
A gyarló embert így várod,
Hogy vezesd élő útra,
Hogy vezesd élő útra.
4. Nézz le, kegyes, a fáról,
S drága véred áráról
Szent szemedet le ne vedd!
Kínjaidért, ó, szerelmes,
Bűnösöknek légy kegyelmes,
És a balról jobbra tedd,
És a balról jobbra tedd!

L.: Jókai 1936, 227. sz.

6. KRISZTUS SZENVEDÉSÉRŐL

Parlando $\text{♩} = 74$

1. Ki - ter - jesz - té az éj szár - nyát
E mély cse - den fo - ház száll át,
az o - laj - fa - hegy fe - lett,
az ég és föld meg - re - meg.
A - tyám. hogy - ha le - het - sé - ges,
múl-jék el e kí - po-hár, Le-gyen, kér - lek,
e - lég-sé - ges a szen-ve-dés ár - ja már!

2. E bús fohász Krisztus ajka szívszaggató hangja volt,
Megindulna a kő rajta, arca halvány, mint a hold.
Atyám, fiad halni készül, bár félelem szorongat,
Az ellenség vad kezéből kiváltom képmásodat.
3. Szent atyádnál szólj mellettünk, nagy kint látott szenvedő,
Ha te kéred mihelyettünk, meg nem vehet minket ő.
Ajánld neki értünk ontott verejtéked gyöngyeit,
S, ó, gyógyítsd be bűnbe botlott lelkünk sok, mély sebeit!
4. Anyám, anyám, hogyha tudnád, hogy halálra megy fiad,
Mély gyászatot megsiratnád, elalélnál kín miatt.
Anyám, legyen telt vigasszal szíved e zord éjjelen,
Nincs, ki engem megvigasztal, nincsen senki itt velem.

Három versszakos változatát L: Jósavay 1936., 231. sz.

7. KRISZTUS SZENVEDÉSÉRŐL

♩ = 60

1. Jaj. mit hal - lok, mi za - jon - gás
Jaj. mit lá - tok, mi vér - on - tás

hal - lik ott a Gol - go - tán!
pi - ros - lik a hegy fo - kán!

Iel - künk ke - gyes meg - men - tö - je,
a - dó - sá - gunk fi - ze - tö - je,

A leg - szen - tebb kín - ha - lált szen - ved.

2. Hajolj le, ó, magas égbolt, szent angyalok, sírjátok,
Borulj vérbe szép nap és hold, gyászoljátok csillagok!
Most haldoklik a halhatatlan, más bűnéért az ártatlan,
A legszentebb kínhalált szenved!

8. KRISZTUS SZENVEDÉSÉRŐL

$\text{♩} = 80$

1. Ma - ga - san áll a Gol - go - ta or - mán
Csak egy an - gyal zo - kog ott ma - gá - ban.

a szent ke - reszt el - ha - gyot - tan, ár - ván.
el - me - rül - ve né - ma fáj - dal - má - ban.

R.
Ó. ha én is ott le - het - tem vol - na.
mint a zá - por. könny - nyeműgy o - mol - na.

Min - den csepp vért száz - szor meg - csó - kol - nek.

s nem men - nek el so - ha töb - bé on - nét.

2. Vértől ázott keresztfa ágára csor'g az angyal könnyeinek árja
Sírva néz a töviskoszorúra, melytől elhalt az angyalok ura.
R.
3. Uram, Jézus, légy irgalmas velünk, ó, bocsásd meg tengernyi sok vétünk!
Zárj kegyesen vérző szent sebedbe, s juttass egykor hozzád, föla mennybe!
R.
4. Szent Szűz, kérünk égő fájdalomadra, légy az édes irgalmaknak anyja.
Vérző szíved ölelje magához, ki veled lép a szent keresztfához!
R.

Két versszakos változatát l.: Hitélet 82. B, dallamának harmadik sorát itt a népi ízlés „helyére tette”.

9. MÁRIA SIRALMA

Parlando ♩ = 72

1. Jaj, nagy kedv-vel tar - tott, Sze-rel-mes szü-löt-tem,

Ki nél-kül már e vi-lág-ban Hol-tig ár-va let-tem.

2. Hol vagy két szememnek
Tündöklő világa,
Elepedett, bús szívemnek
Csendes boldogsága?
3. Mondjátok meg nekem,
Ó, ti magas hegyek,
Szülöttemet megkeresni
Vajon merre menjek?
4. Mutassatok utat
Ó, ti olajkertek,
Szülöttemet hol fogták meg,
S véle merre mentek?
5. Ó, ti nagy göröngyös
Éles kövű utak,
Szent fiamnak vércseppjei
Látom, rátok hulltak.
6. Enyhítsd siralmadat,
Keserves Szűzanya,
Mert szent fiad majd feltámad,
Mint megmondta vala.
7. Mi is siránkozzunk
Úr Jézus anyjával,
Lágyítsuk meg nagy fájdalmát
Szemünk harmatával!

Változatai: Vargyas 1981., 0191. sz., Éneklő egyház 1986., 94. sz. Kájonai János énekes-könyvében is főlünik (Bálint 1976., 246.).

10. MÁRIA SIRALMA

$\text{♩} = 60$

1. Ó, én gyász-ba bo-rult, sze-ren - csét - len a - nya,
Ki-nek a he-gyes tör szí-vét á - tal jár - ta.

Jaj, mert szent fi - a - mat a ke - reszt-fán lá - tom,

Meg - ő-lel-ném, jaj, de le - ven - ni nem bí-rom.

2. Reszketnek tagjaim, mindjárt leroskadok,
Ártatlan bárányom, éretted meghalok!
Ó, drága keresztfa, hajolj le a földre,
Szerelmes magzatomban add vissza ölemben!

3. Siessetek ide, ó, bűnös emberek,
A szent keresztfára sírva tekintsetek,
Nézzétek, szent fiam karjait kitarja,
Ha megtértek, akkor ölelésre nyújtja!

4. Árvák és özvegyek kegyes szószólója,
Szólj értünk Jézusnál, fájdalmas Szűzanya!
Anyai karoddal ölelj át bennünket,
Amint megölelted drága szülöttedet!

Dallama egyik legkedveltebb népének-dallamunk, úgy variálódik, mint a népdalok. Változatait l.: Szent vagy, Uram! 1941., 175. sz., Völgy 1982., 77., 88., 99. sz., Kónya 1999., 24. sz., dūr hangnemű változata itt a 35. sz. pünkösdi ének.

Búcsús szövegekkel, a kilencedek szövegeivel, balladás szövegekkel is párosuló dallam.

11. MÁRIA SIRALMA

1. Óh, jaj, ne-kem, bús a - nyá-nak, óh, jaj, ne-kem, Má - ri - á - nak,

Ki itt ál - lok, fé - lig hol-tan, nagy fáj - da - lom - ban!

Jaj. vi - rá - gok bú - vi - rá - ga, szűz szí - vem ki - té - pett á - ga,

Óh, c - gyet - len szép re - mé - nyem, szent fi - am, vé - rem!

2. Nap olyan nem jön az égre, bánatom hogy jutna végre,
Hogy szememből kiapadna könnyeim patakja.
Mint madaré száraz ágon, olyan lett az én világom,
Szívemnek nem lesz nyugalma, mert meg vagy halva.
3. A mostoha zsidó nemzet nekem, ó, mily nagy gyászt szerzett,
Jaj, ki lesz már e világon az én istápom?
Szűz leányok, gyöngyvirágok, ültessetek gyászvirágot
Golgotának tetejére, hol elfolyt vére!
4. Fiamért míg itt busongok, földjete be, pálmalombok,
Ellenségek hogy ne lássák könnyeim folyását.
Drága kincsem, boldogságom, szép vonásid már nem látom,
Gyöngé karod nem ölelget, kiadtad lelked.
5. Köszönöm a nagy kegyelmet, mely őrt állott éltém mellett,
Jól pihentem, jól nyugodtam az áldásidban.
Nem nyitod meg már ajtómat, még csak hírt sem hallok rólad,
Kiskertem legszebb virága, elhervadt ága.
6. Vigasztalóm voltál nekem, mindig szántad özvegységem,
Most vagyok csak özveg, árva: sírba vagy bezárva.
Az én lelkem törrel rakva, legyen az Úr akaratja,
Míg meglátlak szép hazádban, mennyországodban.
7. Meghalt Fiam, édes vérem, szent szívedet arra kérem:
Légy vára a bánkódóknak, őre a jóknak.
Enyhítsd bűját a világnak, kik szenvedni veled vágynak,
Kik tehozzád jönnek hittel, az égbe vidd fel!

12. A FÁJDALMAS SZŰZANYÁRÓL

1. Adj, Jé-zus, szí-vem-be kí-nos fáj-dal - ma - kat!
Le - gyen ma két sze-mem könny-től á - radt pa - tak!

Hogy én is, mint é - des szül - lőd
Kín - ha - lá - lod gyá - sza fő - lött

Tisz-ta szív-ből sir-has-sak, s ne-ked há-lát ad-has-sak.

2. Mária, tenger kín hétfájdalmú szüze,
Paradicsomkertnek lehajló, bús füze,
Mely kín dúlta a kebledet,
Midőn láttad szülöttedet
A szenvedés kínpadján,
A megváltás nagy napján.

3. Az egész világnak fájdalmát viseléd,
Átérezted a kín végtelen tengerét.
Ott álltál a kereszt alatt,
A vércseppek rád hulltanak,
Ó, hogy le nem roskadtál,
Szeplőtelen liljom szál!

4. Keresztfa virága, megváltó Krisztusom,
Beteg vagyok érted, légy lelki orvosom!
Átvert szíved vércseppjei,
Szűzanyádnak gyöngykönnyei
Segítsenek az égbe,
A boldogság révébe.

13. FEKETEVASÁRNAPRA

♩ = 60

1. Nézz, ke - resz - tény, a ke - reszt - re,
Nézd, mit szen - ved a leg - szen - tebb.

ölt ső - tét gyászt bús lel - ked - re!
s hogy halt meg az, ki bűnt nem tett!

Kál - vá - ri - a - hegy - nek or - ma

a ha - lál - nak lön si - ral - ma.

2. A keresztfa árnyékában térdre hullva egy világ van.
Nyitva áll a menny fölötte, angylasereg leng körötte.
A reménység fája zöldell, kibékült az ég a földdel.
3. Szent keresztfa, átölellek, légy mindig a szívem mellett!
Te vagy kincsem, arany ágom, örömem és boldogságom.
Nézz, keresztény, a keresztre, ölt sötét gyászt bús lelkedre!
4. Jézus, bűnünk zsoldját vedd el, jelölj meg szent kereszteddel!
Ó, szánd meg azt, aki megtér, aki tőled kegyelmet kér,
Részéítsd sok érdemedbe, lelkünket az égbe vidd be!

14. NAGYPÉNTEKRE

$\text{♩} = 60$

1. Ki - rá - lyi zász - lók lo - bog - nak,

Fény - lik tit - ka ke - reszt - fá - nak,

Mín az é - let meg - ö - le - tett,

S ha - lá - lá - val nyert é - le - tet.

2. Vérrel, vízzel foly oldalá,
Mit megsebesített vala
Bűneink éles dárdája,
S így mosogat annak árja.
3. Ím, betelt, amit hirdete
Dávid királynak éneke.
Melyben jövendölt, így szólván:
Uralkodik Isten a fán.
4. Áldott fa, mely e nagy király
Szent vérében ragyoghattál!
Jeles gyökér, hogy törzsöke
Ily szent tagokhoz érhető.
5. Boldog fa, lelkünk zálogát,
Mely karjaidra felfogád,
S minket kimentve megtöréd
Lelkünk halálos ellenét.
6. Ó, szent kereszt, reménységünk,
Üdvöz légy, mi békességünk,
Nyerj a híveknek malasztot,
Bűnösöknek bocsánatot!

Változatait l.: Jósvay 1936., 245. sz., Tárkányi-Zsaskovszky 1874., 159. sz.

15. NAGYPÉNTÉKRE

♩ = 80

1. Én nem - ze - tem, zsi - dó né - pem,

Te el - le - ned mit vé - tet - tem?

Hogy tő - led ha - lált szen - ved - tem,

Fe - lelj meg im - már én - ne-kem.

2. Én tégedet Egyiptomból
Kihoztalak nagy rabságból,
Te engem kedves hazámból
Kivetél, a szent városból.
3. Egyiptomból kimentedben
Nyílást tettem a tengerben,
Te mellemet megnyitottad
Lándzsáddal, vérem ontottad.
4. A pusztában itattalak
És mannával tápláltalak.
Te epével itattál meg
És ecettel kínáltál meg.
5. Ellenséged én megvertem,
A fáraót elvesztettem.
Te ostorral verted testem,
Talpig vérbe elkeverted.

6. Én Kánaán dús földjére
Bevittelek nagy bőségre.
Te Golgota zord hegyére
Vittél engem szenvedésre.

7. Én szőlőmbe ültettelek,
Szép esőssel öntöztelek.
Jó gyümölcsöt nem termettél,
Látrok közé feszítettél.

Változatait l.: Szent vagy, Uram! 1941., 81. sz., Jósavay 1936., 244. sz.

16. NAGYPÉNTÉKRE

Parlando ♩ = 60

1. U - runk men - vén o - laj - fák he - gyé - re.

Ot - tan e - sék ál - dott két tér - dé - re.

Szent aty - já - nak hogy len - ne ked - vé - re.

Mond - ván így szól en - gesz - te - lé - sé - re:

2. Rakva vagyok véres izzadással,
Félelemmel és szorongatással,
Mindhalálíig nagy szomorúsággal,
Betöltöttem lelki bágyadtsággal.

3. Láttuk immár, nincsen ékessége,
Úr Jézusnak változó szépsége.
Szent testének lett nagy veresége,
Úgy bánt vele zsidók dühössége.

4. Régtől fogva kik velem valának,
Jó barátim engem elhagynak.
Tanítványim tőlem távoznak,
Álnok zsidók reámrohanának.

5. Végóráján urunk halálának
Csuda dolgok földön láttatának,
Mert falai templom kárpitjának
Megrepedvén kettészakadának.
6. Jó szőlőmnek én választottalak,
És mint szőlővesszőt plántáltalak.
Gyermekemnek téged fogadtalak,
Ellenségőtől megoltalmaztalak.
7. Urunk Jézus most körülvétetik,
Mint ártatlan bárány, megköttetik,
Hóhéroktól halálra vitetik,
Magas hegyre fel is vezettetik.
8. Jeruzsálem, lásd, veszedelmedet,
Felébredvén hadd el sok vétkeidet!
Változtasd meg szép öltözetedet,
Engeszteljed kegyes Istenedet!
9. Ó, én népem, indulj fájdalomra,
Bús ügyedben gerjedj siralomra,
Tekints, kérlek, kegyes jóvoltodra,
Légy már nekem vigasztalásomra.

Néhány évtizeddel ezelőtt az egyes strófákat a templomban előadott Jeremiás próféta siralmi során a lamentációk között énekeltek.

17. HÚSVÉTRA

$\text{♩} = 80$

1. Föl - tá-madt Krisztus e na-pon,

Al - le - lu - ja. há - la le-gyen az Is - ten - nek!

2. Hogy az ember vigadozzon, Alleluja . . .
3. Szörnyű halált ki szenvedett, Alleluja . . .
4. Váltván bűnös embereket, Alleluja . . .
5. Szent asszonyok koporsóhoz, Alleluja . . .
6. Visznek kenetet Krisztushoz, Alleluja . . .

7. Fényes angyalt ők látának, Alleluja . . .

8. Víg örömet is hallának, Alleluja . . .

9. Ó, félénk asszony-emberek, Alleluja . . .

10. Galileába menjetek, Alleluja . . .

a többi versszakban:

Vö.: Éneklő egyház 1986., 100. sz.

18. HÚSVÉTRA

Parlando ♩ = 60

1. Üd - vöz légy, drá - ga nap, na - pok - nak ki - rá - nya,
Te vagy re - mény - sé - günk fé - nyes ko - ro - ná - ja.

Üd - vöz légy, szép hús - vét nap - ja,
Szent hi - tünk - nek vagy a - lap - ja.

Osz - lik lel - künk bú - ja, Al - le, al - le - lu - ja!

2. Nagy dicsőség legyen az égi fölségnek,
Ki a gyászhalálnak álmából fölébredt.
Tőled, ó, sír már nem félünk,
Nem hiú a mi reményünk,
Jézus a tanúja,
Alle, alleluja!

19. HÚSVÉTRA

Parlando ♩ = 60

1. Al - le - lu - ja, ör - ven - dez - zünk,

Él Krisz - tus, a rab - ság meg - szűnt.

Se - be - ink már be - gyó - gyul - tak,

Re - mé - nye - ink meg - ú - jul - tak.

2. Meghalt értünk szerelméből,
Föltámadt önerejéből.
Örvendezzünk, mert hatalma
Nem kisebb, mint volt irgalma.

3. A kősziklán ül az angyal
Fényköntösben, nyájas arccal.
Alleluja, zeng a nagy szó:
Nincs itt, üres a koporsó!

4. Szabadulva ennyi vésztől,
Mennyet nyerve menedékül,
Alleluja, hálát zengjünk,
Üdvünk arany napja föltűnt!

5. E húsvéti ünnepkörbe,
Édes Jézus, szállj szívünkbe!
Te légy öröm-áldomásunk,
Életünk, föltámadásunk!

20. HÚSVÉTRA

♩ = 80

1. Al - le - lu - ja, ör - ven - dez - zünk.
És re - ánk az ő sír - já - ból

Krisz - tus Jé - zus fel - tá - madt.
győ - ze - del - mi fény á - rad!

Ál - dozzunk hát ol - tá - rá - nál,

mint di - cső - ült sír - já - nál,

Al - le - lu - ja, ör - ven - dez - zünk,

Krisz-tus Jé - zus fel - tá - madt!

2. Alleluja, magasztaljuk az isteni Fölséget,
Ki föltámadván meghozta a lelki békességet!
Miután szent vére árán megmentett keresztfáján,
Alleluja, magasztaljuk az isteni Fölséget!
3. Alleluja, szent hit fénye ragyog Jézus sírjából,
Ha követjük, üdvösségre támadunk a halálból.
Az igazság s irgalomnak igéi nála vannak,
Alleluja, szent hit fénye ragyog Jézus sírjából!
4. Alleluja, áldozattal járulunk az oltárhoz,
Mint az Isten bárányának égi, szent asztalához.
Tudva, hogy e szent áldozat a méltóknak üdvöt ad,
Alleluja, áldozattal járulunk az oltárhoz!

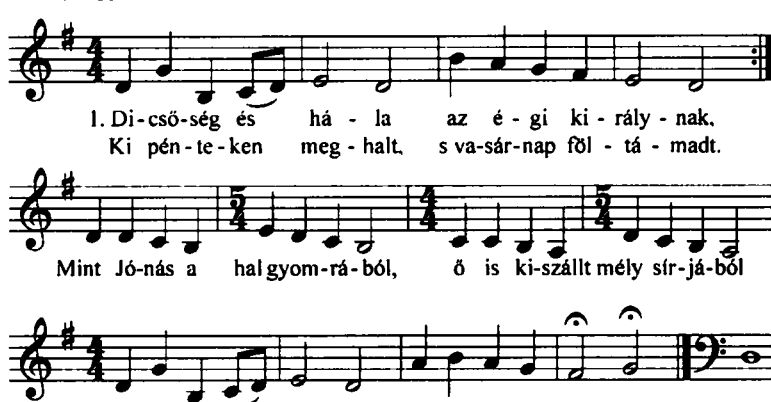
5. Alleluja, üdvöztönk minden áldás kútfeje,
Szenvedők vigasztalása, lankadóknak creje.
Neki ajánljuk ügyünket, és egész életünket,
Alleluja, üdvöztönk minden áldás kútfeje!

6. Alleluja, szent az Isten, őt imádja ég és föld,
Mert dicső feltámadása örömmel mindent betölt.
Dicsőségének szent fénye jövő éltünk reménye,
Alleluja, szent az Isten, őt imádja ég és föld!

Miseének. Vö.: Jósuvay 1936., 256. sz. (5. vsz.), Hitélet 1990., 84. B (3. vsz.).

21. HÚSVÉTRA

$\text{♩} = 80$

1. Di-cső-ség és há - la az é - gi ki - rály - nak,
Ki pén - te - ken meg - halt, s va-sár-nap föl - tá - madt.

Mint Jó-nás a hal gyom-rá-ból, ő is ki-szállt mély sír-já-ból

Al - le, al - le - lu - ja, győ-zött a menny u - ra!

2. Az egek győzelmi énekeket zengnek,
Örvendnek, vigadnak a mennyei szentek.
Az ég és föld örömmel telt, mert sírjából Krisztus felkelt,
Alle, alleluja, győzött a menny ura!

3. Ki szent vére árán bennünket megváltott,
Kérjük a hatalmast, a dicső Megváltót,
Hogy tetőzze be üdvünket, vigye égbe majd lelkünket,
Alle, alleluja, győzött a menny ura.

4. Adj, Uram, malasztot, hogy szentül élhessünk,
Jó véget érhessünk, mennyekbe mehessünk!
S imádhassunk mindörökké ott, hol halál nem lesz többé,
Alle, alleluja, győzött a menny ura!

22. HÚSVÉTRA

$\text{♩} = 100$

1. Há - la le - gyen az Is - ten - nek,

Ki üd - vőt ad az em - ber - nek.

$\text{♩} = 90$

Al - le - lu - ja, ví - gad - junk,

Is - ten-nek há - lát ad - junk!

2. Krisztus a sírból fölkele,
Égnek, földnek örömére.
R.
3. Júda dicső oroszlánja
A pokollal szembeszálla.
R.
4. Megnyeré a győzedelmet,
Hogy kimentsen minden lelket.
R.
5. Zászló lett a szent keresztfa,
Melyen a harcot kivívta.
R.
6. Zengje velünk az ég és föld,
Melyet dicsősége betölt:
R.
7. Zengjük a szent asszonyokkal,
És a hű tanítványokkal:
R.

8. Az angyalok seregével,
S a tiszta szív örömeivel:
R.

9. Áldjuk a Szentháromságot,
Hogy ily örömmel megáldott.
R.

Változatai I.: Jószy 1936., 262. sz., Tárkányi-Zsaskovszky 1874., 174. sz., Hitélet 1990., 87. B sz.

23. HÚSVÉTRA

$\text{♩} = 60$

1. Ö - rülj, ör - ven-dezz, Szent Szűz, al - le, al-le-lu - ja,
Menny - or - szá - gi fé - nyes tűz, al - le. al-le-lu-ja!

2. Kit méhedben hordozál, alle, alleluja,
Erős'b volt a halálnál, alle, alleluja!

3. Kijött a koporsóból, alle, alleluja,
Megmenten a haláltól, alle, alleluja!

4. Feltámadása által, alle, alleluja,
Minket Jézus magasztal, alle, alleluja!

5. Halálának érdeme, alle, alleluja,
Lőn népének öröme, alle, alleluja!

Változatát I.: Éneklő egyház 1986., 117. sz.

24. HÚSVÉTRA

1. Hús - vét nagy nap - ja, hi - tünk a - lap - ja.
A fény - ő - zön - ben. a szent ő - röm - ben
üd - vöz légy, szép na - pok leg - szeb - bi - ke!
Krisz - tus - sal fel - tá - mad keb - lünk hi - te.

2. Már eltökéljük, szentül ígérjük, hogy csak neked élünk, ó, Jézusunk!
 Tehozzád térünk, esengve kérünk, légy nekünk is mennyben kalauzunk!
 Imádunk téged, dicsőség néked,
 Örök élet ura, alleluja!

25. HÚSVÉTRA

2. Hála neked, szent Atyánk,
 Hogy tekintesz vissza, ránk,
 Szent hitünket nyugtatod,
 Bánatinkat altatod!
 Gyászöléből a halálnak
 Kihozod, akik várnak.
3. Fölkel az, ki megfeszült,
 És minekünk életet szült.
 Drága teste fénylik már,
 Mint égen a napsugár.
 Örömet hoz testeinknek,
 Benne kik reménykednek.
4. Légy velünk, édes Jézus,
 Vétkeinkért el ne fuss!
 Már ha mostál véreddel,
 Szerelmed ne hagyjon el,
 Ha fölmentél a keresztre,
 Végy a porból életre!

26. HÚSVÉTI MÁRIA-ÉNEK

1. Vér - ta-núk-nak ki - rály - né - ja. ör - ven-dež-hetsz ma,
Szű - nik im-már szí-ved ja - ja. sze-med si - ral - ma.

Itt az ö - röm é - des nap - ja.
hit s re-mény-ség - nek a - lap - ja.

Má-ri-a. Má-ri-a, vi-gadj és mondd ve-lünk: al - le-lu - ja!

2. Ki előbb nagy istenségét ködbe rejtette,
Ma dicső, szent emberségét istenítette.
Szenvedett bár, és halt itten, megmutatja ma, hogy Isten.
R.

3. Törölgesd le, Szűz, szemedről fájó könnyedet,
Feledkezzél keservedről, s nézd szülöttedet!
Fölkel éppen és hozzád jön, rajta szíved hogy örüljön,
R.

4. Elmúlt drága, szent fiadnak minden fájdalma,
Hét keserves fájdalmadnak itt a jutalma.
A hegyes tör szül rózsákat, könnyed hoz édes órákat,
R.

27. HÚSVÉTRA

1. Szép ra - gyo - gó na - punk tá-madt,

Ör - vend - jünk, vi - gad - jünk,
Re - beg - je hón aj - kunk:

Al - le, al - le - lu - ja!

2. A hívők mind együtt voltak,
És könnyezték a nagy holtat.
Közöttük, ím, egyszer
Megjelent a Mcster,
Alle, alleluja!

3. Egy angyal ült fényben ottan,
S szólt hozzájuk meghatottan:
Nincs már itt, feltámadt,
Múlják el a bánat,
Alle, alleluja!

4. Jézus szent feltámadása
Annak legfőbb bizonyosága,
Hogy mi is majd egykor
Fölkelünk a sírból,
Alle, alleluja!

5. Leborulunk és imádunk,
Ó, feltámadt, nagy királyunk!
Ha nyílik sírhalmunk,
Légy mennyben jutalmunk,
Alle, alleluja!

Változatát l.: Hitélet 1990., 90. sz.

28. HÚSVÉTRA

1. Ő - rök ki - rály, é - let kút - fe - je,
Hí - ve - id meg - vál - tó Is - te - ne,
Meg - győz - ted a ha - lált, s ál - ta - la
Di - cső - sé - ged új fényt nyert va - la.

2. Hogy úr légy az egeken felül,
Kormányozva örök végtelenül,
Égen s földön, mennyei atyád
Neked adta a hatalmat át.

3. Egi bérünk, édes Jézusunk,
Légy örömünk, míg hozzád jutunk,
Legyen a te hatalmas kezed,
Mely minket a menny útján vezet!

4. Zengjen ég s föld örök éneket,
Atya, Fiú s Szentlélek, neked,
Áldva-áldják a hármás egyet
Mindörökké minden nemzetek!

29. HÚSVÉTRA

2. Él Krisztus, utat tör az egekbe,
Aki őt követi, oda megy be.
Ne csüggedj, halandó,
Van hazád állandó!
R.

3. Él Krisztus, rontója a halálnak,
Megjelent sokaknak, hogy föltámadt.
Üres a koporsó,
Mily vigasztaló szó!
R.

4. El Krisztus, gyöngék gyámolítója,
A bűnös világnak üdvhozója.
Megjelent anyjának,
S bűnös Magdolnának.
R.

30. HÚSVÉTRA

1. Gyö - ze - del - mi é - nek har - sog,
El - vég - zé a hős a har - cot,

Ki a sír - ban nyug - vék hal - va, Mint ír - va volt, har - mad - nap - ra

Fel - tá - ma - dott az ég u - ra,

Ör - ven - dez - zünk. a gyász meg - szűnt, al - le - lu - ja!

2. Feltámadott harmadnapra,
Szűz anyját megvigasztalta.
Látták őt a tanítványok,
Limbusba is alászállott.
R.
3. Tündöklük a sír homálya,
Föl van törve erős zára.
Jézusunk feltámadása
Bíbor hajnal hasadása.
R.
4. Húsvétunknak szent báránya,
Élők s holtak nagy bírāja,
Dicsó, szent feltámadásod
Térítse meg a világot!
R.

31. FEHÉRVASÁRNAPRA

Parlando ♩ = 80

1. Jó pász-tor, hús - vét - nak ál - do - zat - ja
Új ö - röm - nek let - tél szent a - lap - ja.

Szép fe - hér - va - sár - nap, ö - röm - ün - nep,

Me-lyet ma ár - tat - lan lel - kek ül - nek.

2. Győztél a keresztfá véroltárán,
Meváltál szent véred drága árán,
A kínok tengerén átal kelve.
Nagy dicsőségedet nyelvünk zengje!

3. Jézus, mily végtelen kegyességed,
Tenlényedből készítsz vendégséget.
Szent testedet veszik ma a tiszták,
Báránykák a bárány vérét isszák.

4. Dicséret, dicsőség az Atyának,
S egyetlen fiának, ki feltámadt!
A vigasztalóval egyetemben
Neki a mindenség hálát zengjen!

32. ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖKRE

Parlando ♩ = 80

1. U - ram, jó ne - künk itt len - nünk a te szent haj - lé - kod - ban,
ve - led e - gye - sül - het lel - künk itt az ol - tár - ti - tok - ban.

Ér - tünk do - bog itt szent szí - ved, mely bú - nünk - ben is sze - ret,

U - ram, jó ne - künk itt len - nünk, hön sze - ret - ni itt le - het.

2. Uram, jó nekünk itt lennünk, hol kegyelmed várva vár,
Hová mindig visszatérünk, szíved nekünk nyitva áll.
Bármily messze tévelyegtünk, nagy irgalmad ránk talál,
Uram, jó nekünk itt lennünk, hol szívünk nyugtot talál.
3. Uram, jó nekünk itt lennünk, érdemünk bár oly kevés,
Könnyű lesz itt életterhünk, és édes a szenvedés.
Szívünket ha megérinti szent kegyelmed balzsama,
Uram, jó nekünk itt lennünk, nem hagyunk el már soha!

33. ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖKRE

1. Ger - jedj, lel - kem, szent ö - röm - re,
A lel - kek hív sze - re - tű - je

s zengj ma-gasz - tos han - go-kon,
menny - be megy e szép na-pon.

Ör - vendj, mert ma a nagy Úr - nak

2. Szállj fel, Jézus, én végcélom, szállj örömdal s fohász közt,
Ott nyugodjál a babéron, véres most is köntösöd.
Kiknek bűnben folyik éltünk,
Megszenvetél már értünk.
3. Megtekintem, csókkal hintem rajtad a sok sebhelyet,
Nincs ezeknél drágább kincsem, érdemjelként fénylenek.
Napja van ma győzelmednek,
Ellenséged remegnek.
4. Ó, ne hagyj itt árván minket, árvák gyámja, védelmünk,
Ügyeinket meglelj, nélküled, jaj, elveszünk!
Hogy bennünket melegítsen,
Szent szívedet hagyd itten!

34. ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖKRE

1. Ol - tár - ra nézz, hogy - ha ne - héz bűn - nel még vagy ter - hel - ve,

Ott a bá - rány. vé - re á - rán, ki meg - vál - tott sze - ret - ve.

Él - tet most is szent tes - té - vel,

I - tat ki - on - tott vé - ré - vel.

Menj hoz - zá, de tisz - ta légy, hogy kár - ho - za - tot ne végy!

2. Szent test és vér, üdvadó bér, lelkünk édes vendége,
Életünkben s majd végünkben légy szívünk édessége.
Gyászsírunkba, ha költözünk, ne hagyj, engedd, hogy öltözzünk
Te mennyegzős ruhádba, s éljünk Sion várában!

35. PÜNKÖSDRE

Parlando ♩ = 72

1. Áld - ja a SzentHel - ket min - den buz - gó lé - lek.

A - ki az A - tyá - val s Fi - ú - val egy lé - lek!

Kit menny - ben az an - gyal - se - re - gek di - csér - nek.

Ki - ben itt e föl - dőn él - nek min - den lé - nyek.

2. Háláját iránta mindenki lerója,
A próféták által egykoron ő szóla,
Az apostoloknak ő volt oktatója,
Ő a lelki öröm s kegyelem adója.
3. A Szentlélek legyen szívünk egy reménye,
Ő a szüzi lelkek égi vőlegénye,
A szellemi vakok világító fénye,
Csupa szeretetből áll isteni lénye.
4. Egyesüljünk vele tiszta szeretetben,
Ő, ki a vizeken lebegett kezdetben,
Most, ahol az Atya s Fiú vannak ketten,
Ő is ottan trónol, a tiszta szívekben.

36. PÜNKÖSDRE

1. Üd - vöz légy, pün - kös - di ki - rá - lyunk.
Ál - dott légy ke - gyel - mi kincs - tá - runk!

Jöjj, sze - re - tet Is - te - ne, ke - be - lünk - be szállj be - le,

Szent - lé - lek, Szent - lé - lek!

2. Üdvöz légy, Atya s Fiú fénye,
Áldott légy, szüzek vőlegénye.
Jöjj, szenteség istene, kebelünkbe szállj bele,
Szentlélek, Szentlélek!
3. Üdvöz légy, lelkünk vidámsága,
Áldott légy, szívünk kívánsága.
Jöjj, alázat istene, kebelünkbe szállj bele,
Szentlélek, Szentlélek!
4. Üdvöz légy, ki szívünkön zörgetsz,
Áldott légy, ki bűnből fölkeltesz.
Jöjj, irgalom istene, kebelünkbe szállj bele,
Szentlélek, Szentlélek!

JEGYZETEK

- ¹ Engel 1990., 161.
- ² Kovács 2000 szerint ezek az *Éneklő egyház* és a *Hozsanna* alapján összeállított *Szent vagy, Uram!*, de jóváhagyott énektár a vajdasági *Hitélet* (ima- és énekeskönyv) is.
- ³ Éneklő egyház 1986., 95. sz.
- ⁴ Éneklő egyház 1986., 90. sz.
- ⁵ Volly 1982. *Máriát-síratónak* nevezi az olyan szöveget, melyben a néző a maga szavát költi versbe a fájdalmas Szűzről (395.).
- ⁶ A *búzaszentelés* és a *keresztijáró napok* énekei nem kerültek e válogatásba, mert csak időben esnek egybe a húsvétal.
- ⁷ Felnőttkorban kereszteltek.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1976 *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest

1980 *A szögedi nemzet – A szegedi nagytáj népelete III*. Szeged

ENGEL Pál

1990 *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest

ÉNEKLŐ EGYHÁZ

1986 *Római Katolikus Népelektár*. Budapest

HITÉLET

1990 *Imakönyv népelekeskönyv melléklettel*. Újvidék

HOZSANNA

1997 *Teljes kottás népelekeskönyv*. Budapest

JÓSVAY Gábor

1936 *Lelki gyöngyök*, ima- és énekeskönyv. Budapest

KÓNYA Sándor

1999 *A csókai búcsújárók énekei*, in: *Létünk* 1–2., Újvidék

KOVÁCS Ervin

2000 *Énekeljtek az Úrnak új éneket*, in: *Hitélet* (folyóirat), február, Novi Sad

SZENT VAGY, URAM!

1941 *Ósi és újabb énekkincsünk tára*. Eger

TÁRKÁNYI-ZSASSKOVSKY

1874 *Egyházi énektár*. II. kiadás, Budapest

VARGYAS Lajos

1981 *A magyarság népzeneje*. Budapest

VOLLY István

1982 *Karácsonyi és Mária-énekek*. Budapest

Letsch Endre

KÖZIGAZGATÁSI TERMINOLÓGIÁNK ALAPPROBLÉMÁI*

A magyar nyelvű okiratok görbe tükrében

Dolgozatomnak eredetileg a *Különös tekintettel Az általános közigazgatási eljárásról szóló törvény magyar nyelvű fordításának kritikájára* alcímet kívántam adni, ám mint annyszor eddigi tevékenységem során, az élet tapasztalatai rá-cáfoltak a tervekre.

Ártatlan naivitással fogtam ugyanis hozzá a magyar nyelvű közigazgatási iratminták átböngészéséhez, hogy néhány szerény lektori beavatkozással job-bítsak a rendelkezésemre bocsátott szövegek minőségén. Az eredmény (újság-írói jassznyelven szólva): térképeket rajzoltam a kéziratokból. Ennek oka egy-felől, hogy munkámat igyekeztem nagyfokú alapossággal végezni, másfelől pe-dig szellemi és nyelvi állapotunk meglehetősen közepes színvonala a vétkes. A javítás mindennapi és halaszthatatlan feladatunk.

Lássunk tehát hozzá egyenjogú közigazgatási nyelvhasználatunk, határoza-taink nyelvezetének pallérozásához.

Az első, a tartományi kisebbségügyi minisztérium által kiszemelt és a ke-zem ügyébe adott határozat fejrészában (szerbül: zaglavlje) azonnal szemet szúrt a *Szerbia Köztársaság* állammegnevezés. Furcsa, gondoljunk csak az anyaország jól bevált, meghonosodott *Magyar Köztársaság* elnevezésére, senki emberfiának nem jut eszébe Magyarország Köztársaságot mondani, sem írni. Nálunk persze lenne némi létjogosultsága a „Republika Srbija – Republika Srpska” terminológiai elkülönítésének, ám az egységesnek mondható nyelvi gyakorlat megoldásai abba az irányba mutatnak, hogy a Bosznia-Hercegovina szerves részét alkotó alakulat nevének magyar fordítása elé a megkülönbözte-tés jegyül oda kell tennünk: *Boszniai Szerb Köztársaság*. El ne kalandozzunk azonban, száz szónak is egy a vége, államunk helyes és általánosan elfogadott magyar neve: *Szerb Köztársaság*. (Nem tartozik szorosan e tárgyhoz, de ha már államnevekről beszélünk, hadd említsem meg: Ágoston professzor úrral ellen-tétben jómagam a *Szerbia-Montenegró Államközösség* változat mellett kardos-kodom, mert érzésem szerint ha azt mondjuk: *Szerbia és Montenegró*, akkor a két tagköztársaságról külön-külön beszélünk.)

Továbbhaladva a fejrész elemzésében: megoldhatatlannak látszó probléma elé állítja fordítóinkat (e sorok íróját is) a „Gradska uprava” kifejezés magya-

rítása. Volt az már szerény produktumainkban *igazgatóság, igazgatás, közigazgatás* meg megyéb, mígnem a készülő iratminták szövegeit elemezve arra a lángelméjű fölfedezésre jutottam, miszerint tulajdonképpen ez a bizonyos „Opštinska uprava, Gradska uprava” kifejezés-sorozat egy az egyben a magyarországi *Közigazgatási Hivatalnak* felel meg. Tehát a pontos nyelvi megoldás adva van az előbb leírt formában: *Községi* vagy *Városi Közigazgatási Hivatal*, azzal a diszkrét bíráló megjegyzéssel, hogy a *községi közigazgatás* mint terminus technicus az égvilágon semmivel sem utal egy állami szervre, ellenkezőleg, csak megtévesztésre alkalmas, hiszen egy jogág, az igazgatási, a közigazgatási, az államigazgatási jog nevére asszociál.

A Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottsága borzasztóan kikapott Szloboda tanár úrtól egy alkalommal, amikor a *záradék* szót használta a helyes *határozat* helyett, remélem, én nem jutok ugyanerre a sorsra, ha a szerb „Klauzula pravosnažnosti” mintájára *jogerősségi záradék*nak titulálom a magyar szövegben lelt kurta megjegyzést: *jogerős*. Ennek így semmi baja sincs, mégis suta, szerintem bátran írhatjuk magyarosan és pontosan: *jogerőre emelkedett*. Remélem, szorgalmas és mindennapi verejtékes munkájukba néha bele is fáradó fordítóink egy pillanatra sem fogják megjegyzéseimet személyük elleni támadásnak fölfogni. Itt még a legelején le kell szögeznem: minden szavamot a jobbító szándék vezérli, nem pedig az akadémikoskodás és a kipellen-gérezés.

Igen gyakori hiba az a tükörfordítás, amikor a tolmácsok a „stvar”, vagy a „predmet” szót *tárgynak* fordítják, holott egyértelmű, hogy az állami szerv *ügyről*, nem pedig *tárgyról* dönt eljárása során.

Úgy látszik, a több mint két évtizeddel ezelőtt – terminológiai témakörben – szóban elmondottak és papírra vetettek falra hányt borsónak bizonyultak a tekintetben, hogy a közigazgatási jogban az ügy végét érdemben lezáró döntést nem *végzésnek*, hanem *határozatnak* nevezzük, a kisebb jelentőségű, nem ügydöntő „zaključak”-nak pedig valóban *végzés* lenne a megfelelője. Hangsúlyozzuk ki még egyszer: az iratmintáink garmadáját kitevő lényegbeli aktusokat egytől egyig *határozatnak* ildomos titulálnunk, még akkor is, ha ennek meghonosítása e pillanatban kissé reménytelennek látszik és a terminológia egy-ségesítése a legnehezebb feladataink egyikeként fogható föl.

Nem kizárólag közigazgatási, hanem általános nyelvapolási probléma, és nem csak délvidéki-vajdasági, hanem magyarországi magyar gond is, annak a hivatali bükkfanyelvi betokosodott fordulatnak a kigyomlálása, mely így hangzik: *jóváhagyásra kerül, megrendezésre kerül, kerül, amibe kerül, mi megkíséreljük helyre tenni a dolgokat, imígyen: az alapszabály, hogy mindig megpróbáljuk gondos értelmezéssel meghatározni, melyik szerv az, amely valamit jóváhagy, engedélyez, tilt, tűr stb.* Ha most a szomszédban jeleskedő bírósági csoportnak (az utalás a szabadkai Pátia Szálló másik üléstermében – a közigazgatási munkacsoporttal párhuzamosan, egy időben – ügyködő igazságügyi szakcsoport munkájára vonatkozik) javasolnék pontos megoldásokat, akkor azt mondanám: *a Bíróság megállapítja, nem pedig megállapításra kerül, még kevésbé megállapítást nyer, ami ugyanolyan rossz és ugyanolyan terjengős.* A mi esetünkben a szerv, amely a határozatot hozza: a Hivatal. Tehát kézenfekvő: *A Hivatal jóváhagyja.*

A birtokomban, mi több, a tulajdonomban levő magyarországi anyakönyvi kivonatok egyértelmű nyelvi tanúsága szerint azt a bizonyos, szerbül „matično podružje” formában élő kifejezést magyarul nem *körzetnek*, hanem *anyakönyvi kerületnek* nevezik. Hadd térjek ki ezen a helyen megint egy analóg példára, a gyakori hibára, mely napilapunk híres újságírói tollából szokott kicsöppenni túl gyakran és helytelenül: *Újvidéki Körzeti Bíróság* – mondják, holott a helyes terminus a *Kerületi Bíróság* (Magyarországon például: Központi Kerületi Bíróság).

Térjünk vissza azonban gyorsan-frissen analizált határozatunkhoz, melyben a következő problémát a *sorszám*, mint terminus okozza. Majd három évtizednyi pályafutásom során a szerb „tekući broj” kifejezést magam is gyakorta fordítottam lustaságból, eleinte tájékozatlanságból pontatlanul, szó szerint: *folyószámnak*. Példatárunk első gyöngyszemében itt a tükörfordítást az eljáró fordító elkerülte, és *sorszámot* írt, ennek végső soron nem is volna semmi hibája, ám újra segítségül hívtam északi szomszédunk eredeti kivonatát, annak megoldását, és ezt olvastam ki belőle: *anyakönyvi szám*.

Gondom volt továbbá azokkal a névírási formákkal, hogy: Piros vagy Piroš, György vagy Đerd, de ennek részletes megtárgyalása a távoli messzeségbe vezetne bennünket és túllépné szűkre szabott időnk és térbeli terjedelmünk korlátait. Maradjunk annyiban: a hivatalnok keze meg van kötve, ha szerb névakkal találkozunk, ennek megváltoztatására, magyarítására csak külön közigazgatási eljárásban nyílik mód. Annyit azonban mindenképpen jegyezzünk meg, hogy a magyar helyesírás szabályaival dacoló *Maria-ról Mária-ra* szörnyszüleményeket föltétlenül el kell kerülnünk, és akkor leleményesen pl. *neve Maria helyett, a jövőben Mária lesz* fordulatokkal operálva ildomos leütni a magyar alaphangot.

Nem komoly hiba, mégis megjegyzem: a mássalhangzó-torlódást jó, ha elkerüljük, különben is a magyarországi iratmintatárak mind egységesen tüntetik föl: az *indokolás* lesz az „obrazloženje” a rosszul használt *indoklás* helyett.

Anélkül, hogy bele kívánnám vetni magamat a közigazgatási szervek hierarchiájának és szerkezetének minden legapróbb zugába-bugyrába, megjegyzem: a hivatal főosztályának az alegysége – a polgárok személyi állapotával foglalkozó osztály, kissé ellentmondásosan, nem került bele sem a fejrészbe, sem a rendelkező részbe. Viszont benne van az indokolásban, majd amikor az eljáró szerv illetékese aláírásával látta el a dokumentumot, az osztály (nem a főosztály, nem a hivatal) neve került oda a lap aljára. Tudom, ez nem kimon-dottan terminológiai észrevétel, de hát bölcs tanáraink idejekorán figyelmeztettek volt bennünket arra az idült körülményre, miszerint a tartalom és a terminusok nem igazán válhatnak szét, nem élhetnek külön életet. Nem kell ahhoz még csak jó jogásznak sem lenni, elég egy kis paraszti vaslogika a megállapításhoz: a határozat részeiben megnevezett szervezeti egységek szerepeltetésének egységessége és következetessége föltétlenül követelménye egy korrekt határozatnak.

Buzgón halmozza a fordító a passzív fordulatokat (kissé ügyetlen a *be lett tekintve* kifejezés). Tisztában vagyunk vele, hogy a „be van az én zubbonysebem varrva” változatoktól mindig eltekinteni tulajdonképpen elterjedt tévhit, nyelvi babona, de azért nyugodt lelkiismerettel aláhúzhatjuk, a zárójelben megadott verzió helyett megint csak a *hivatal betekintett* kifejezés lesz a meg-

felelő, hogy a szenvedő és személytelen szerkezetek minél kisebb számban forduljanak elő a hivataloskodásokkal amúgy is elkerülhetetlenül megterhelt és túlterhelt szövegeinkben.

Jogorvoslás – fordít a fordító, pedig az credeti szerb szövegben szépen és helyesen áll: „Pouka o pravnom sredstvu”. Jó, hogy elkerültetett a veszélyként leselkedő tükörfordítás („pravno sredstvo” – *jogi eszköz*), egyszerűen érthetetlen azonban számomra, miképpen nem ismeri egy viszonylag tapasztalt vajdasági magyar fordító a bevált *jogorvoslati utasítás* vagy *jogorvoslati tájékoztató* kifejezéseket, hiszen ezek – legalábbis az én szakmai környezetemben alkotók számára – húsz évvel ezelőtt is közismertek voltak.

A „žalba” magyarul nem *panasz*, hanem *fellebbezés*. Igaz, hogy általános szakszóként, ha sérelmünket hivatalosan bejelenteni kívánjuk jogorvoslat végett, akkor *panaszíratot* nyújtunk be, de ez csak a köznyelvi túlsúlyú értelmező szótárban van így, a jogorvoslati eszközöknek minden jogágban szigorú terminológiai megnevezésük van. Esetünkben tehát a helyes fordítás a *fellebbezés*.

Kissé slendrián, és a magyar hivatali nyelv szellemétől, meg a jogszabály-megnevezésektől is idegen az „administrativna taksa” – *adminisztratív illeték* formában történő fordítása, hiszen aki vett már okmánybélyeget például Szegeden, az tudhatja, hogy ezt *közigazgatási illeték*nek kellett volna fordítani.

Ide tartozik még a „tarifnik” – *tarifaosztály* kisebb pontatlanság is, ha már megmaradunk a *tarifánál*, akkor *tarifaszámot* lehetne mondani, magyarosítva megfelelőbbnek látszik a *díjtétel* terminus, bár ezen a ponton magam sem volnék kizárólagos. Így sem rossz, ahogy az elsődleges megfogalmazásban állott (*tarifaosztály*).

Távirati stílusban még néhány lektori beavatkozás: az *illeték megfizettetve* helyett magyarosabb, bejáródottabb, hagyományosabb a *leróva*, a *megsemmisítve* helyett pontosabb az *érvénytelenítve*, a *mellékelve* helyett, legalábbis magyarországi fülnek (nem mondom, hogy zene) dallamosabb a *csatolva*.

Végül, de nem utolsósorban tegyünk említést egy szarvashibáról: a *kézbessítési utasításban* (jaj, de konyhanyelvinek is tűnik az a bizonyos *végzést kapja* változat!) a 3. pont alatt teljesen tévesen áll az *Iktató* terminus, mely ugyanis a „Pisarnica” megfelelője volna, az eredetiben viszont szerbül az „Arhiva” áll, aminek esetünkben az *Iráttár* a megfelelője.

Maradjunk annyiban, hogy indulásnak igen részletes volt a fönti megjegyzéssorozat, a továbbiakban nem is akarom ilyen szörszálhasogató módon lekötni a tisztelt olvasók lankadó figyelmét, azért néhány gorombább melléfogásra az elkövetkezendőkben is bátorodom majd rávilágítani.

A második iratminta, mely kezem ügyébe került, már jórészt a típusos hibákat ismételte meg. A bevezető részben egy olyan nyakatekert vonzattal találkozhattunk, mint: *neve megváltoztatására vonatkozó kérelme*. Egyszerűen és nagyszerűen: *névváltoztatási kérelem*.

Borsódzott a hátam a borzadálytól a JELENA-ról ILONA-ra nyelvi förmedvények láttán! Annyira azért nem lehetünk igénytelenek, hogy legalább a toldalékolás alapszabályainak eleget tegyünk hivatali fogalmazványainkban. Ez egyben önkritika is, mert a munka sietségében – nehéz beismerni, de így van – jómagam is rohanva leginkább, csak a mély hangrendű -án toldalékot

használtam, meghagyva ezáltal a mindenkori kitöltő számára azt a megtiszteltetést, hogy javítson, kiegészítsen.

Újabb terminológiai megjegyzéseim: az „Uverenje o državljanstvu” magyarul nem *Állampolgársági bizonylat*, hanem *bizonyítvány*, a „Mesna kancelarija” pedig nem *Helyi Iroda*, hanem *Helyi Hivatal*, mint ahogyan azt neves nyelvvelőnk, Kossa János 1978-ban *A mi nyelvünk* című kötetében negyed századdal ezelőtt találóan megfogalmazta. Sajnos, az idő múlása minket inkább a nyelvi enyészetbe taszított bele, mintsem a fölemelkedésbe.

A „Prijavno-odjavna služba” tükörfordításban *Ki- bejelentkezési szolgálat*-ként szerepel, a magyarok odaát azt *Népszerűnyilvántartás*ként ismerik és használják, mivel azonban nem biztos a teljes tartalmi-fogalmi átfedés, e sorok szerzője a *Lakcímnyilvántartás* terminust javasolja. Persze, kinek a pap, kinek a papné, a nyelv nem számítan, mindenesetre a Nyelvi Bizottságnak folyamatos tevékenységével az egységesítés feladatát is el kell végeznie.

Végül, az „Arhiva” kifejezés, gondolom azért, hogy a hibák se csak egyhangúak, hanem változatosak is legyenek, ezúttal a főnnebb kifogásolt *Iktató* helyett *Levéltár*ként kapott helyet, a helyes pedig az *Irattár*.

A harmadik, mintául szolgáló mutatópéldány, a halál tényének utólagos alapbejegyzése iránti kérelem nyomán megfogalmazódott határozat. Nem sok új kritikát mondok, kénytelen vagyok leszögezni a tény, miszerint kicsit összevissza fordulnak elő az *alapbejegyzés* (helyes), meg az *alapírás* (helytelen) terminusok. Megemlítendő még a „JMBG” szerb mozaikszo magyar tükörfordítása: *PETSZ – a polgár egységes törzsszáma* formában, holott tudvalevő: a *személyi szám* kifejezés az általánosan elfogadott és pontos.

A Közigazgatási Hivatal eddig emlegetett Osztálya által hozott, utolsóként elemzett iratminta állampolgársági ügyre (utólagos bejegyzésre) vonatkozik. Attól az apróságtól eltekintve, hogy a rendelkező részben hiányzik az állfelmány, nem sok új kifogást emelek. Csupán egy, a rövidítésekre vonatkozó megjegyzést legyen szabad tennem. A magyar fogalmazó a Belügyi Titkárságot *BT*-nek rövidítette. No mármost, ez a bizonyos bété a vállalati jogban ismeretes, betéti társaságot jelent, a nemzetközi közjogban pedig a Biztonsági Tanács közismert rövidítése. A magyar közigazgatási jogban a Belügyminisztériumot valóban *BM*-nek rövidítik közkeletűen. Ebből az következik, hogy a „MUP” = *BM*. Ha azonban szövegünkben „Sekretarijat unutrašnjih poslova – SUP” áll, a félreértések elkerülése végett, a zavarokat kiküszöbölendő, kénytelenek leszünk a rövidítést mellőzni, s bármilyen unalmas is a gépelés (mint most nálam is), sűrítés nélkül az egész kifejezést lesz a legjobb föltüntetnünk. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a *SZK – Szerb Köztársaság megjelenítési formára* is, mely engem speciel a szocialista, a szovjet, a szlovén és a jó ég tudja mi másra nem emlékeztet még, megzavarva a terminológia feltétlen követelményét: az egyértelműséget. Jó tanácsom: ha már rövidíteni akarunk, legyen *Szerb Közt.*

Örömmel jelenthetem be, hogy a következő analizált határozatcsoport (a választói névjegyzékek naprakésszé tételéről szóló) megszövegezése nyelvhelyességi és terminológiai szempontból egyaránt öt emelettel az előzőek fölött foglal helyet a képzeletbeli számlélétrán.

A *személyazonossági igazolványt* magyarul közkeletűbben (gondoljunk csak Bródy János népszerű slágerének címére és refrénjére) *személyi igazolványnak*

hívják. Egy-két terjengős (*megállapítást nyert*), valamint az eljáró szerv megnevezését személytelenül elmulasztó (*helyesbítik a hivatal helyesbítési helyett*) fogalmazásmód fordul csak elő. Ne legyünk túl szigorúak, ez a színvonal csak üdvözölhető.

A következő „megvizsgált” határozat fordításának szerzője én vagyok, aki majdnem tévedhetetlen, meg különben is mióta szokás politikusok és egyéb emberszabású lények, például fordítók, lektorok körében önmagunkat kritizálni? (Ma óta?) A félreértések elkerülése végett a választók névjegyzékébe való bejegyzésről van szó. Itt csupán egy szokatlan megoldásomat elemezném röviden: történt ugyanis, hogy a valóban szokatlan, régies és a mai magyar nyelvtenban igen elavultnak minősülő szóképzleti elemmel éltem vakmerően. Korszerű nyelvészek biztos meg is feddnek érte. Ám megjegyzem az alapigazságot: a magyar jogi terminológia a világ egyik legkikristályosodottabb szaknyelve, amelytől nem idegenek a régies elemek sem. Ezért volt hát a faltörő bátorság részemről, amikor a *hivatal bejegyzí* kézenfekvőbb megoldás ellenében a *bejegyeztetik* archaizmusra esett a választásom.

Ugyanezt a „sziporkát” alkalmaztam a halál miatti törlésről szóló határozat fordítása során is. Itt a *bejegyeztetik* (upisuje se) analógiájára a *töröltetik* (briše se) verziót mazsoláztam ki a tűrhető, jó és legesleghelyesebb fordítási lehetőségek tárházából.

Elérkeztünk az űrlapok, iratminták megszerkesztéséhez. Magyar nyelvű nyomtatványokat írtunk az OUP jelzésű szerb minták alapján – melyek viszont a törvény szigorú szavának szellemében születtek –, néhol bizony a mindenáron való megfelelés görcsös igyekezetéből sajnos, a nyelvi „gyöngyszemek” aligha javítják hangulatunkat. Előrebocsátom, hogy nem kívántam beleavatkozni az *űrlap* terminus használatába, ám megjegyzem: a magyarországi terminológia ezeket a bizonyos „formulárékat” *adatlap*ként tartja számon. Szinonimaként ismeretesek ezenfelül a *nyomtatványok* (gondoljunk csak a „Nyomtatványbolt” kifejezésre, ezekben az üzletekben kitűnő jegyzeteket, kéziratosokat, scriptákat lehetett és lehet vásárolni), valamint az egyetemi – jegyzetformájú – tankönyvek címeiként meghonosodott „iratmintatárak” . . . nem akarok azonban belefeledkezni a rokon értelmű szavak végeláthatatlan készletének felsorakoztatásába, csupán egy kicsit terebélyesíteni kívántam mondókámat.

Konok ragaszkodás a szerb eredetiben tapasztalt szórendhez, amikor a fordító *Elismervény a beadvány átvételéről* beszél. Ezt még a minimális lektori buzgalom sem hagyhatta helyben, a beavatkozás után *Átvételi elismervény*-nyé fogalmaztam át. Szerényen megjegyzem még, hogy a „potvrda” voltaképpen *igazolás* volna, amely szakszó úgyszintén közismert a magyar terminológiában. Ennélfogva az *Átvételi igazolás* is helyeselheto változat.

Tájékozatlanságra vall: a fordító nem ismerte az *illetékmentes* szót, az *illeték nem jár* kifejezéssel ügyetlenkedett, de a hiba helyreigazított. Ismeretlen volt számára továbbá a rubrika magyar megfelelője, a *rovat* is, melyet én szintén beloptam a nyomtatványba.

Két helyen avatkoztam be az OUP 1 űrlap megszövegezésébe. A szerb eredetiben álló „Obaveštenje o prijemu podnesaka” úgy gondolom – tartalmi elemzésnek alávetve nem annyira *értesítés*, hanem inkább *tájékoztató* a beadvány átvételének *feltételeiről*, ezért nem ragaszkodtam a rövidebb eredetihez,

hanem körülíráshoz folyamodtam, amely, érzésem szerint jobban rávilágít a lényegre.

Már-már szállóigévé vált, hogy a „nadležni organ” kifejezést nem szimpatikus *illetékes szervnek* fordítani, ezúttal a felhatalmazott, hatásköri stb. terminusok helyett a *jogosult* szakszóra esett a választásom.

Annak igazán nem a fordító az oka, hogy a törvényszakaszok rendelkezéseinek értelmében összeállított formanyomtatványok címe és tartalma keveredik (először az átvételre illetékes szervet emlegeti, majd az eljárásra jogosultat, hogy végezetül újólág visszatérjen az átvevő orgánumhoz). Sopánkodásom csupán azt hivatott kinyilvánítani, milyen malomkö nehézségű gondok nyomasztják nem mindig kisportolt, kétnyelvű szakmunka végzésére alkalmas népművelőink gyöngye vállát. Látható, a fordító és tolmács gyakran kénytelen eljárásani a jogszabályalkotó, a szerkesztő, a lektor, a korrektor háládatlan szerepét is. Nem csoda, hogy ilyen mostoha körülmények között élve és alkotva olyan vastag hibák is becsúsznak munkájába (a lónak négy lába van, mégis megbotlik), mint midőn az „odredba” kifejezést (nagyon hasonlít az „uredba”, „naredba” szavakra, mégsem az) magyarra *rendeletként* fordítja az adekvát *rendelkezés* helyett. Helyreigazítottam. Ugorjunk.

Jellemző az értelmezés hiányára, amikor az OUP-4 űrlap fordításakor e torzszülemény lát napvilágot: *Idézés* a beadvány kiigazítására. A dőlt betűs terminus a fölületes szemléltető csúnyán megrétfálja, azaz megtéveszti. Először én is arra gondoltam, hogy az ügyfelet a szerv személyes megjelenésre kötelezi (megidézi, beidézi). Később kiderült: valójában a *felszólítás* esete forog szóban, meghozzá javításra és hiánypótlásra. Jóllehet, a Magyar szókincstár c. értékes kötetben egy tucat rokon értelmű szó kínálkozik stilisztikai jobbításra (helyesbítés, javítás stb.), meghagytam a *kiigazítást*, bár bevallom, eddigelé nem volt szerencsém e szakszóval személyesen találkozni. Stílustalanságnak érzem hovatovább a *meghatározott határidőn belül* vonzatot, ezt *megadott határidőre* változtattam. Ebben a nyomtatványban azonban a legbotrányosabb hiba mégiscsak az a helyét sehogyan sem találó *záróhatározat*, jó barátjával, a *záradékkal* mindig olyan helyeken bukkan elő, ahol az ég egy adta világon semmi keresnivalója sincs, esetünkben, erről fönnebb már ejtettem néhány keresetlen szót, A NEM ÉRDEMBEN SZÜLETETT DÖNTÉS tipikus szituációját identifikáltam (tyű, mennyi internacionalizmus!), szerbül: „zaključak”, magyarul: *végzés!!!*

Az OUP-5 űrlap első, lyukasztás előtti részében nem találtam semmi kivetnivalót. Technikai megjegyzés csupán, ám a megértéshez fontos: ez a nyomtatvány két részből áll, az alsó fele letéphető és a perforált tartozék leválasztása után külön „életet él”, visszakérül a feladó hatóságához. Totálisan elvesztette azonban a fordítás a szüzességét, miután áttértem a perforációt követő szövegrészre. Az irat neve: „Dostavnica” – *Vétív, Kézbesítő ív*. Meggyőződésemmel azonban, hogy vajdasági magyar fülnek különösen az első szó olyan idegenszerűen hat, mint ha kínai vagy hottentotta nyelven volna elsőhajtva. Ezért aztán módöföltti empátiával kisbetűkkel és halk halványsággal odakanyarintottam azért az *Átvételi elismervény* kifejezést is.

Megbocsáthatatlan melléfogás az a tükörfordítás, amidőn a „potvrđujem” forrásnyelvi szó a célnyelvben *megeőőítem* lett. A kínálkozó két megfelelő *iga-*

zalom, tanúsítom közül az önök számára elkészített mintában az első megoldásra adtam le voksomat.

A „radnja” magyarul (eljárási) *cselekmény*. Igazán rosszul hat az *elvégezheti a cselekvést* kifejezés, helyesbítve: *cselekményt foganatosít*.

„Može povesti svedoka” – elhibázva *tanút előállíthat*. Ha az előállításról morfondírozok, ilyen intézmény valóban létezik, csakhogy a „privodenje” és „dovodenje” fordításaként párban az *elővezetéssel*. Talán fölösleges is magyaráznom, a nem jogászok kedvéért mégis megjegyzem: az ilyesmi akkor szokott bekövetkezni, amikor a tanú vagy a vádlott úgy kerül a bíróságot, mint ördög a szentelt vizet. Ilyenkor folyamodnak a bírók a kényszerítés módszeréhez, értsd: előállítás. Esetünkben azonban távolról sem a kényszerítés módszere használatos, ellenkezőleg. Az ügyfél *magával viheti a tanút*, hogy az az érdekében valomással lendítsen ügyén, igazán.

Az ügyfél idézése során egyébiránt a magyar hivatalos nyelv szellemében *felhívjuk* az adott személyt, személyes jelenlétével tisztelje meg az eljáró hatóságot. Kritikai észrevétel ez a fordítók rovására, akik *felszólítják* jövetelre az ügyfelet. Persze, nem hatalmas ez a hiba, csak én látványos szenvedéllyel háttartalan alaposságra törekszem, nem is mindig váltok ki rokonszenvet illetén magatartással. Ugyane mintában a „zastupnik” ne *meghatalmazott*, hanem *képviselő* legyen, az eljárás költségei pedig nem *megnövekszenek*, hanem *felmerülnek* (nastaju).

Az OUP-7 űrlap címében (Poziv za stranku na usmenu raspravu – *Idézés az ügyfélnek szóbeli tárgyalásra*) huszáros rohammal és összetett szó-alkotással, pl. a tanúkihallgatás szóösszetétel analógiájára, a magyar szöveg túlterheltségének megszüntetése végett az *ügyfélidézés* terminust alkottam meg, habár – bevallom – szokatlanul hangzik ez a meghonosodott terminológiában. Viszont – érzésem szerint – az ilyen szóépítés olyannyira nyelvünk szellemében történik, hogy ezennel visszamenőleg, három mintával fölfelé is véghezviszem az itt közkinccsé följánlott változtatást.

Neve leginkább élő személynek, tehát embernek (a kutyákat, madarakat stb. ezúttal hagyjuk figyelmen kívül), ezért a szervnek inkább ne *neve*, hanem *megnevezése, elnevezése* legyen, az OUP-8 űrlapmintán, mint ahogy másutt is, lektorként így jártam el.

Továbbfűzve azt a bizonyos *szerv* kifejezést, nem mindig telitalálat az „organ” illetéknéppen tükörfordítása. A magyarok előszeretettel használják a *hatóság* kifejezést, például úgy is, mint *hatósági tanú* – mondják hivalkodón.

Ha már a tanúknál tartunk, nem kifogásolom a *tanúvallomás* terminust, szép, magyaros, hagyományos, csupán a szókincs teljesebbé tétele kedvéért írom ide, hogy léteznek még a *tanúkihallgatás* és a *tanúzás* szavak is, melyeket többé-kevésbé lehet és szabad a szövegbe emelni.

Egyetlen megjegyzés a OUP-9 űrlaphoz: a „nalaz i mišljenje veštaka” kifejezés a magyar jogi-közigazgatási-hivatali nyelvben csupán *szakvéleményként*, esetleg *szakértői véleményként* életszerű, a *lelet* szót elsősorban a boncolási vagy orvosi lelet előtagjaként vette fel a mai napig is legtökéletesebb Karsay-féle jogi és államigazgatási szótárunk, tehát néhány évtizeddel az első kiadás megjelenése után, nekünk – ha nem is kritikátlanul – ehhez kell tartanunk magunkat.

Értesítés levél átadásáról – áll az OUP-10 űrlap címében. Ez – valljuk be férfiasan – nem is magyaros, de nem is szabatos. Az első hiba: nem beszélhetünk levélről ott, ahol a szerb eredetiben a meglehetősen általános, elnagyolt és homályos „pismo” terminus áll. Érthető, ám nem tűrhető a fordító eljárása: a levél persze fődheti a hivatalos küldemény tartalmát is, azonban itt a *hivatalos irat* szakkifejezést tartjuk jónak és elfogadottnak tekintjük. A magyar jogi nyelvben az *értesítés hivatalos irat érkezéséről* kifejezés van alkalmazásban, amiről a postai „cetlik” is tanúskodnak. S még egy mondat az eredeti szerb nyelvű iratminta önellentmondásosságáról. Ha azt mondjuk: *értesítés levél átadásáról*, akkor egyértelműen bakot lőttünk, hisz a szerencsétlen kézbesítő nem adta át az iratot, ellenkezőleg: mert személyesen nem találta, bánatában az ajtajára szögezte az értesítést. S még egy szó: az ajtóra *tűztük* megfelelőjeként, pontosabb változataként a birtokomban levő iratmintatárban a *kifüggesztettük* terminusra bukkantam.

Az OUP-11 űrlap nyelvi megmunkálása során az *értesítés levél átvételéről* (Obaveštenje radi prijema pisma) kifejezésből *iratátvételi felhívás* lett. Ha van fülhallásunk hozzá, gondolom, a magyarázat fölösleges. Sajnálom, hogy a már megszokott *vétív* – *átvételi elismervény* nagy hirtelen *bizonyítvánnyá* avanzsált (*bizonyítvány az értesítés átvételéről*), ez a megfogalmazás hivalkodóan téves. Szintűgy hibás a *beidézett* szó. Igaz: a „pozvani” valóban lehetne megidézett is, ha nem a lakásban, vagy a munkahelyen tartózkodás iránti *felszólítás* esete forogna fönn, mivel engem a felhívott személy inkább a telefonon elért egyedre emlékeztet, megszületett a *felszólított*, mint hivatalos nyelvi terminus technicus. Végül van olyan is az elsődleges lektorálatlan megszövegezésben, hogy *bizonyos kézbesítés* (određeno dostavljanje), ami magyarul *adott kézbesítés* lett.

Az OUP-13 űrlap fordítása közben egy igen nagyon atípusos (kérem, ne asszociáljanak most a tüdőgyulladásra!) eljárást alkalmaztam, s szégyen-nem szégyen, elismerve lehetőségeim korlátait, a magyar nyelv szellemét megóvándó, fogódzkodjanak meg: eltértem az eredeti szerb megszövegezéstől, fölírva ezáltal a fordítástudományban alkalmazott első alapelvet, mármint a forrásszöveghez való hűség föltétlen princípiumát. A mondat szerkesztés konkrét példáját a lektorált iratmintákban találjuk meg, ide pedig csak egy terminológiai példát állítok: a „radni deo preklopa” kifejezésből egyszerűen elhagytam a *fedél munkarésze* megoldást, úgy éreztem, csak értelemzavaró lehet, mert csupán technikai utasításokat tartalmaz a nyomtatványt alkotó papírszelet két részére vonatkozólag. Közhely, de ez a kivétel erősíti a szabályt. Az eredeti, ha nem is gúzsba, ám köt bennünket.

Az OUP-15 űrlap fordítója nagyfokú hozzáértésről tett tanúbizonyságot (minő szerencse, hogy sehova sincs odaírva a fordító neve!), még a *kézbesítési meghagyást* is csak dicsérni tudom a szerb „dostavna naredba” szabatos magyarázatoként, az anyaországi hivatalnokok – kissé konyhanyelvi hatásnak átengedve magukat – ilyenkor odabiggyeszti: *kapja*, esetleg a *határozatról értesítést kapnak* körülírást használják.

Nincsen új a nap alatt, a hibákat több mint két évtized távlatából újra és ugyanúgy elkövetjük, az OUP-16 űrlapban láttam viszont a lektori tevékenységem során leggyakrabban kárhozottatott szakmai balfogásokat. Hogy a fordítónak mennyire mindenkori feladata a szövegértelmezés is, jellemzi a „nad-

ležnost” fordítása, mely „stvarna nadležnost”-ként *hatáskör*, „mesna nadležnost”-ként pedig *illetékesség*. Értelemszerűen a „nenadležnost”-ra is a fenti szabály vonatkozik. (A lektorálásra ítélt iratmintában rosszul szerepelt az *illetéktelenség* kifejezés a *hatáskör hiánya* helyett.) Belevetve magamat a végzés elemzésébe, itt a hatóság hatáskörének, illetve a hatáskör hiányának problémája vetődött föl, nem arról van szó ugyanis, hogy egy szabadkai szerv helyett a zentai lenne illetékes, hanem arról, hogy a közigazgatási szervek struktúrájában és hierarchiájában melyiknek kellene eljárnia. Megemlítendő még, hogy az *elutasítás* terminus (odbíjanje) mindig érdemi tárgyalást feltételez, a hatáskör hiánya miatti negatív döntés viszont – *elvetés* (odbačaj) – dilemma nélkül mutat rá az érdemi elbírálás nélküliségre. A „predlog” a törvényhozásban *javaslat*, itt helyesen *indítvány*, a „molba” helytelenül *kérés*, itt pontosan *kérvény*, a „prigovor” pedig nem *panasz* (ennek a terminusnak a helytelen használatáról már más, „fellebbezési” kontextusban szóltam), hanem *kifogás* . . .

Az OUP-19 úrlap címében fedeztem föl egy igen szokványos, gyakori hibát, a „novčana kazna” magyarul gyakran – érthető módon, de mégis tévesen – *pénzbüntetés* formában lát napvilágot, holott ezzel az alakkal kizárólag a büntetőjogi kategóriát jelöljük. A szabálysértési jogban, a közigazgatás ágaiban pervezetési rendszabályként (*rendbírság*) azonban a *pénzbírság* közkeletű terminus használandó. Ezenkívül nagyon nem tetszett az *okirattartó* szóösszetétel sem, engem kifejezetten az iratgyűjtő, iratrendező dossziéra, mappára asszociál, s mint ilyen, teljességgel elfogadhatatlan. A fordító talán ódzkodott a földbirtokosra emlékeztető *iratbirtokos* szakszótól, de ha a szerb jogszabályszerkesztőt nem zavarta a hasonló kicsengésű „posednik isprave” kifejezés, akkor nekünk sincs különösebb okunk a szégyenkezésre.

Az olvasó türelme véges, ezzel minden szerzőnek tisztában kell lennie, ez tehát az egyik oka annak, hogy gyorsabb sebességre kapcsoltam. A kérdések is többé-kevésbé ismétlődnek, a válaszok túlnyomórészt megadattak. Ne vádolhasson azonban bennünket senki a fáradás lohasztó hatásával, beszéljünk meg egy örökzöld közigazgatási terminológiai kérdést, mely képletesen szólva a koronát is fölteheti eddigi elmélkedéseinkre. Jól tudjuk: a szerv hozhat végzést, határozatot, döntést. Tisztáztuk a *határozat* és a *végzés* közötti tartalmi, lényegi, érdemi különbségeket. Most a *döntés* helyett újólag a *határozat* terminus szövegbe hívását szorgalmazom, hivatkozásom alapjául pedig nem valamiféle nyelvgyomlálás, hanem a magyarországi nyelvhasználat szokánya szolgál. A hosszú évek tapasztalata azt mutatja, hogy a régebben általam is jónak tartott és kezdeményezett „döntés” mint legáltalánosabb szakszó, az állami szervek aktusainak sorából egyszerűen kivesszük látszik. Az általános szó az ítéletre, végzésre, határozatra ez az utóbbi. Magyarázata ez annak a látszólag ellentmondásos eljárásomnak is, amidőn a végzés indokolásában is úgy használtam: *a rendelkező részben leírt határozat született meg*. A „döntést”, mint szinonimát néhol – a szövegkörnyezettől függően, a szóismétléseket oldandó – meghagytam. Ha ebben az irányban haladnánk tovább, eljutnánk tudományos pályafutásom egyik sarkalatos – teljesen és végérvényesen, megnyugtatóan meg nem oldható – tárgyköréhez, a jogi nyelv szinonimahasználatához. Eről talán majd legközelebb.

*

Befejezésül, zárszóként megjegyzem, sem a jog, sem a jogi nyelv, annak hivatali, közigazgatási változata nem olyan egzaktak, mint a matematika. Nálunk a kétszer kettő nem mindig négy, ez adja meg ennek a szakmának, fontoskodóbban szólva: tudományágnak minden báját, szépségét. Mindenkit arra kérek, a tisztességes jobbító szándék mindenkori jelenlétében senki se, egy pillanatra se kételkedjék. Az, hogy stílusom néha szarkasztikus, meg hogy cinikus vagyok, csak látszat.

Magukról a közreadott s a tanácskozás anyagában, a szeminárium „adatbázisában” mindenkor föllelhető iratmintákról annyit azért elmondanék: utógondozás nélkül „csukott szemmel” nem alkalmazható szövegek, mintegy irányadó, útmutató, elsősorban terminológiai, nyelvi segédeszközök. Jóllehet a szerb forrásnyelvi minták szinte mindegyike a hivatalos közlönyökből származik, a fordításokban nem mindenhol ragaszkodtam csökönyösen a sokszor túlszabályozott, szájbarágós eredetiekhez. Nem tartottam szükségesnek például, hogy tételesen felsoroljak tíz törvényszakaszt és ugyanannyi bekezdést, ezt utólag megteszi helyettem a gondosan értelmező fordító vagy jogszabályszerkesztő, butaságnak tartottam ezenfelül, hogy az iratmintákhoz csatlakoztatott magyarázatok, tájékoztatók kitüntetett helyen foglalkozzanak az iratok színével, méretével és egyéb, a jog és nyelv szempontjából nem húba vágó kérdésekkel, úgy mint perforáció, ragasztó stb. Nem hiszem, hogy a törvényalkotó azt is elő kívánja írni, milyen méretű ollóval vágjuk le borítékunkról a térti vevényt, vagy megsérül-e a lyukasztás mentén a papír, ha pusztá kézzel esünk neki.

Remélem, nem hiábavaló erőfeszítésként fogható fel e szemináriumi dolgozatom. A teljesebb igazsághoz az is hozzátartozik, hogy szakmai gárdánk, káderállományunk fölfrissítése, több magyarul tudó jogász és közigazgatási szakember munkába állítása is a leghalaszthatatlanabb feladataink közé tartozik. Természetesen az ilyen tanácskozások megszervezése is rendkívül hasznos, az állandó tökéletesítés úgyszintén mindennapos feladatunk. Örülnék, ha az együtt töltött időt – legalább részben – velem együtt értékesnek ítélnék meg. Köszönöm a figyelmet.

*

* A szerző előadása elhangzott a Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság meg a Magyar Nemzeti Tanács társszervezésében létrehozott A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási szervezetben és az igazságügyben címmel Szabadkán, 2003 májusában megtartott szemináriumon.

A FORUM KÖNYVKIADÓ 2003. ÉVI KIADVÁNYAI

- Végl László: *Parainézis* (regény)
Brasnyó István: *Vakta* (regény)
Deák Ferenc: *Rétegek* (regény)
Vukovics Géza: *Villanások* (publicisztika)
Csorba István: *Toronyiránt* (publicisztika)
Böndör Pál: *Kóros elváltozások* (versek)
Gulyás József: *Közel és távol* (versek)
Pap József: *Vesződésgek* (versek)
Harkai Vass Éva: *A város bejáratánál* (versek)
Danyi Zoltán: *Átcsúszik kékbe* (versek)
Bányai János: *Egyre kevesebb talán* (tanulmány)
Hózsza Éva: *A novella új neve* (tanulmány)
Silling István: *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük* (tanulmány)
Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz II.*
Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz III.*
Káich Katalin: *A nagybecskereki magyar színháztörténete és repertórium II.*
(tanulmány)
Káich Katalin: *Írások a lélek útjairól* (esszék)
Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban* (tanulmány)
Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok III.*
Nagy Sívó Zoltán: *A főváros árnyékában* (tanulmány)
35 éve együtt (A jugoszláviai magyar televíziózás története)
A Kalangya Kosztolányi-számának reprintje
Tibor Varadi–Bernadet Bordaš–Gašo Knežević: *Medunarodno privatno pravo*
(egyetemi tankönyv)
Jedina priča (Válogatás az 1990 és 2000 között megjelent vajdasági magyar
prózából; Vickó Árpád fordítása)
Vida Ognjenović: *Az öreg falióra* (elbeszélések; Borbély János fordítása)

ELŐKÉSZÜLETBEN

Bori Imre: *Ezer éve itt* (helytörténet)

Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*

Papp Richárd–Hajnal Virág: „*Mint leveleket a vihar . . .*” (tanulmányok)

Hornyik György: *Szőlőindák között* (ifjúsági regény)

Tari István: *Kiadó a keresztút* (versek)

Szabó Palócz Attila: *Falanszter* (drámák)

Burány Béla: *A juhászok így élnek, úgy élnek, I.* (néprajzi gyűjtés)

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat, Újvidék. Szerkesztőség: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021) 457-216, www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu Előfizethető a 160-15290-87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu). Kérjük, a számlán tüntessék fel: „Létünk”. Egyes szám ára 100 dinár, kettős szám 200 dinár. Előfizetési díj a 2004. évre 600 dinár, külföldre, illetve külföldön 20 EUR. Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken. YU ISSN 0350-4158